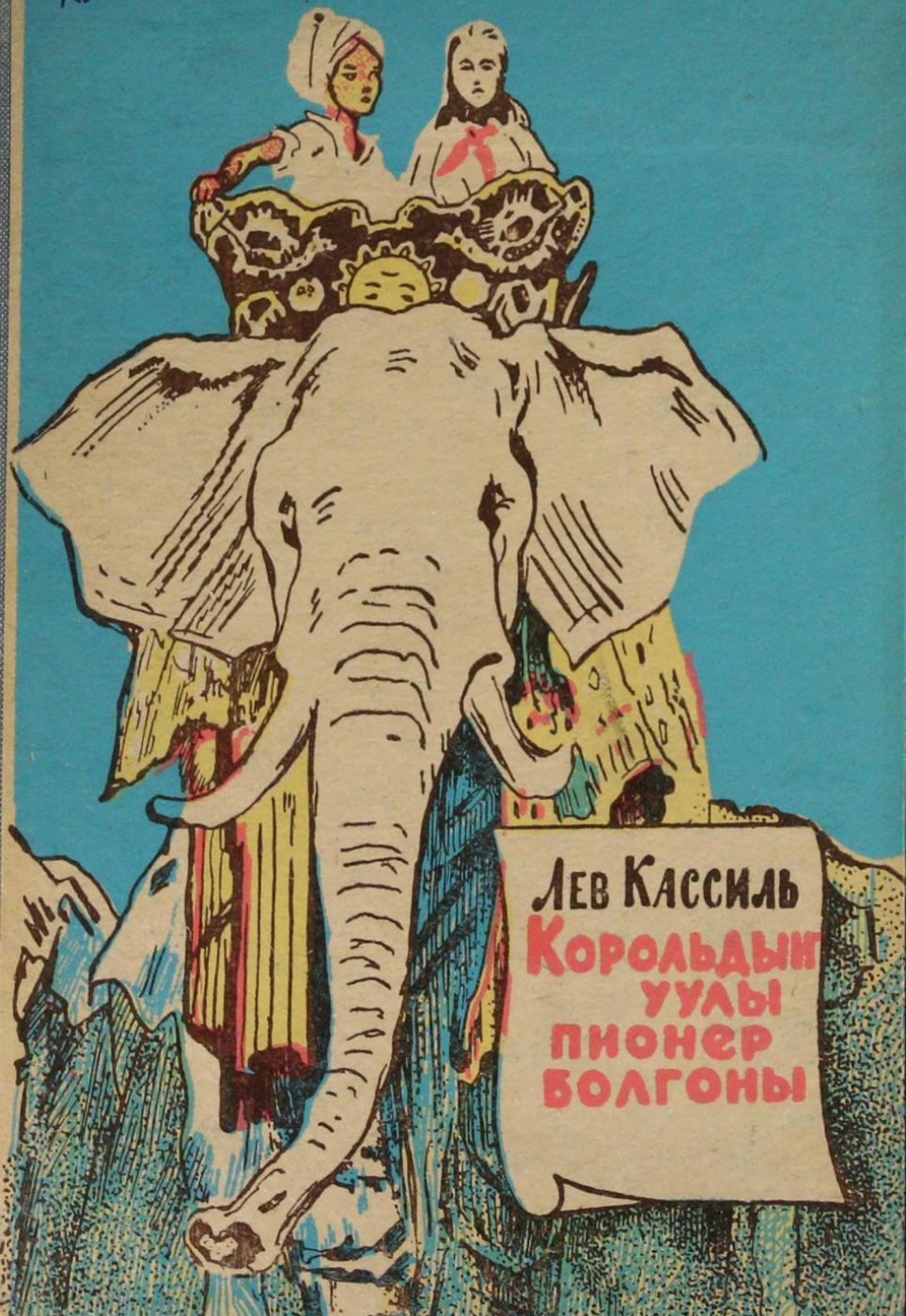
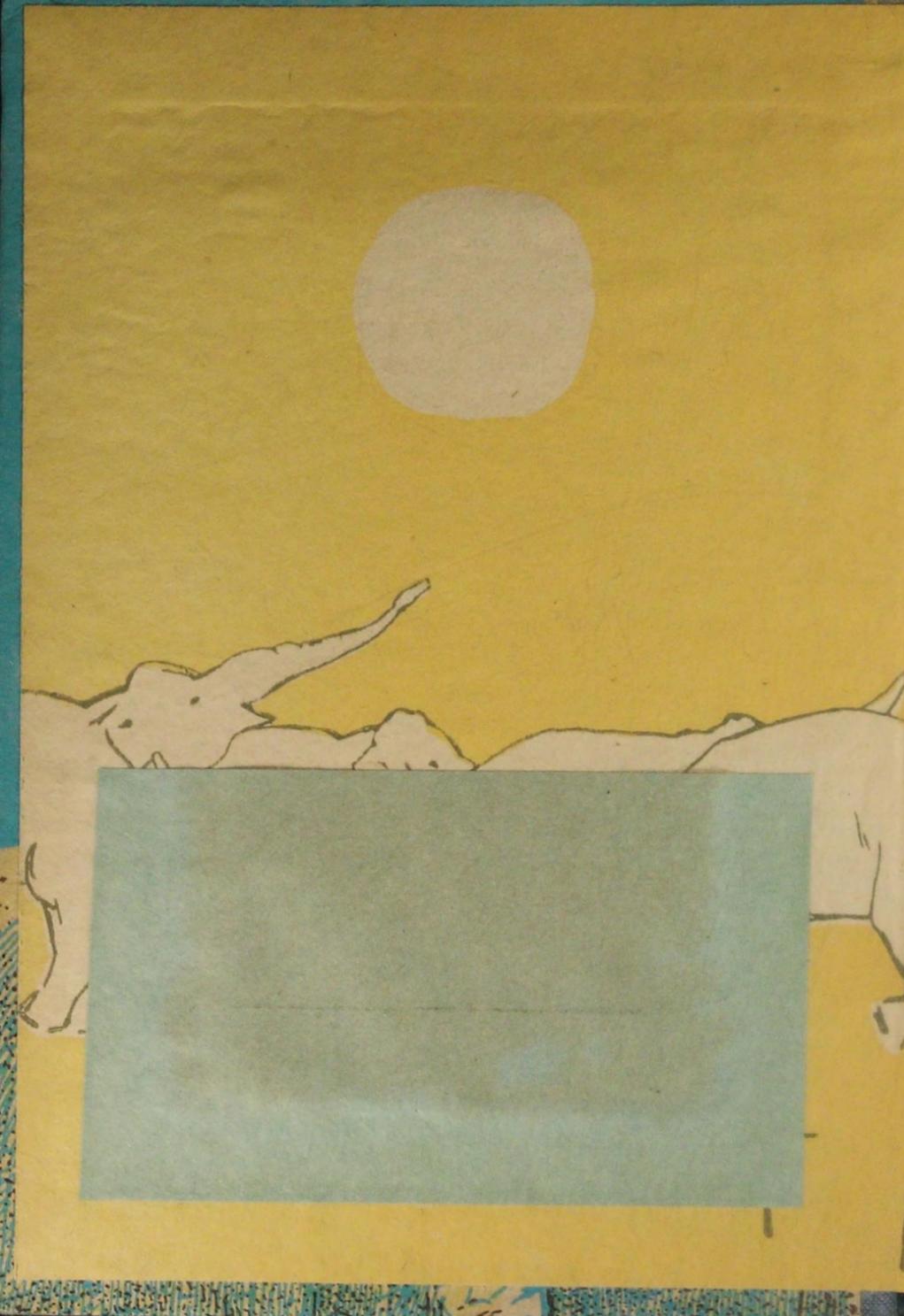
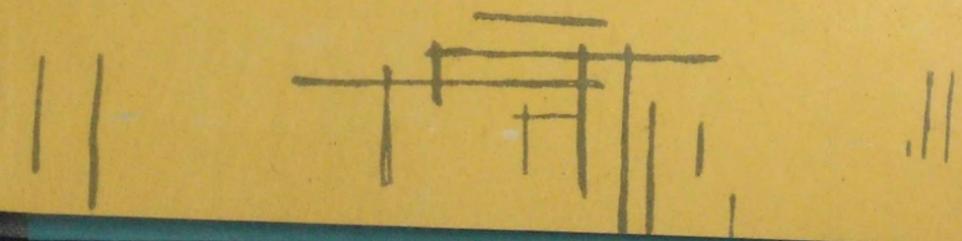
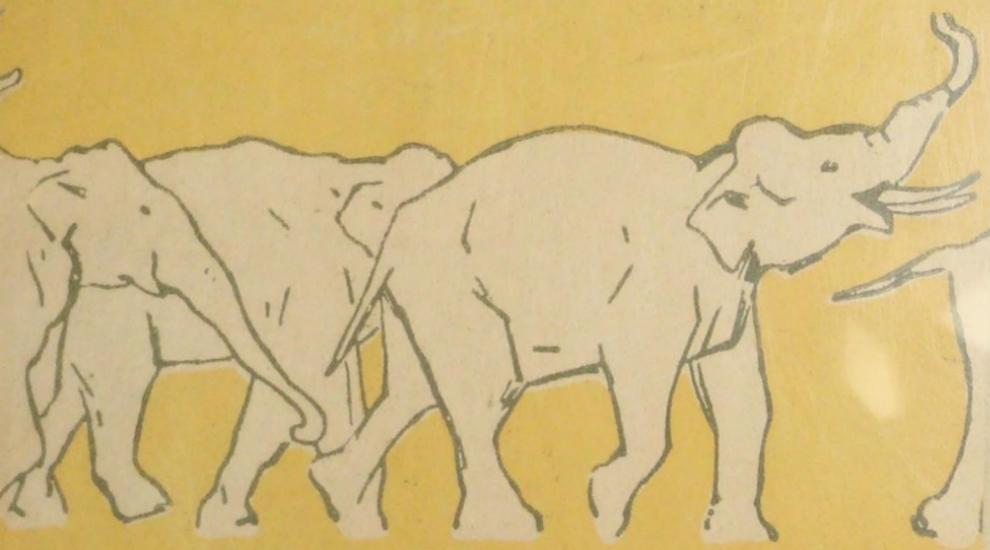


Р4 (2-411, 2/6
К286









Р2

К286

Лев Кассиль

КОРОЛЬДЫН УУЛЫ



ПИОНЕР БОЛГОНЫ

(БЕЛЕН БОЛЫГАР, СЛЕРДИН ЯАН ЯМЫГАР!)

ПОВЕСТЬ

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствонын
Түүлу Алтайдағы бөлүгі. 1970

Горно-Алтайская
БИБЛИОТЕКА

84(2=411.2)6-4

К286

Для среднего и старшего школьного возраста

Кассиль Лев Абрамович
БУДЬТЕ ГОТОВЫ, ВАШЕ ВЫСОЧЕСТВО!

На алтайском языке
Переводчик Б. Ч. Телесов

Редактор В. Т. Самыков
Художественный редактор И. И. Митрофанов

Технический редактор И. И. Ортонулов

Корректоры В. И. Качкышева, А. А. Боконокова

Сдано в набор 10 XI 1969 г. Подписано к печати 5 II 1970 г.

Формат 60×84¹/₁₆. Усл. печ. л. 6,5.

Уч.-изд. л. 5,5. Заказ № 3685. Тираж 1000. Цена 26 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография,
пр. Коммунистический, 27.

5-КЛА-КУПБ



1 бажалык
ДЖУНГАХОРДЫН ПРИНЦИ

Анайдарда, андый ба... Меге јаңыс ла принц јетпей турган эди — деп, лагерьдин начальники телефон дбөн айтты.

Бастыразы начальник jaар көрдилер. Кезиги, керек дезе, оның сәзин де укпай калды ошкош. Кезиктери ол кокурлап турған деп бодогылады.

Начальник кокур-каткы сүүр кижи болгон ине. Је бу ёйдоғо кокурлаарга келишпей турған ошкош. «Спартак» деп пионерский лагерьдин начальникгинин кабинединде жуунды ўзүн турған телефонның шынгырты тегиндү эмес болор. Оның ўстине Москвала куучындажып турған болзын, байла, жаан ла учурлу керек. Начальниктің телефонло айткан каруузын Москва база оңдой болған болды ба. Нениң учун дезе ди-

¹ Принц — каан укту, бий укту кижи.

ректор куучындажарда айландыра отурган улуска чала күлмэзиренген айас көрүп, тыңыда айткан:

— Эйе, эйе! Бистинг бор-ботко ижиске јаныс ла принц јетпей турган деп, слерге айдадым не.

Је Москва, байла, мындый кокурды сакыбаган болор. Телефонның трубказы «Кхя-кых-кагых-кыкар» — деп каркылдап ла ийерде, директор јап-фарт этире айтты:

— Билдим. Мен слерди ондодым.

Мынайда каруузын јандырала, коштойында отурган бухгалтерди көзнөкти jaap ийзин деп, көзиле имдеди. Нөкөр Макарычев көзнөкти шык этире jaap ийерде, кабинеттин ичи көнөртке тымый да берген болзо, је толкулар бой-бойын айдалыап, начальниктинг көзнөгигин карап ийерге саң ѡрө чураптурды.

Пионерский лагерьдин начальнигы Михаил Борисович Кравчуков куучын божогон кийининде, телефонның трубказын кулагынан айрыш, ширтей берди. Бу јаныла ла «кулак, оос» болгон трубканың эки учындагы чоёчой ошкош тайбактары база ёскө солун айтпаста, аң ошкош төрт бутту аппаратынг ўсти дöйн унчукпай барган трубканы тынг салып ииди. Анаң бажын көдүрип, кабинетте отурган улуска ајарды. Начальниктинг чыраны-бажының сооп калганы көрүнип те турган болзо, је ол нени де билдиртеске јаактарын бултайтып, бажыла кекип, көстөрин түрген-түрген јумат.

— Гогольдын «Ревизорында» кандый эди? Је бот, слерге мен качан да укпаган кайкамчылу солун айдайын деп. Биле-реер бе не?.. Биске принц келип јат.

— Акыр, акыр! Оны канай ондоор? — јанында отурган Макарычев сурады.

— Ондогон чылап ла ондогой. Јартап айтса, ондоорго күч. Принц. Каан. Джунгахордың каанының кичү карындажы. Каан эмдиге жетире су-кадык, олбөён дö, барбаан да, ширеезинен де антaryлбаан, је анаң ары јартап болбозым, канай ондоозор, аның ондогор... Агазы кер-мар кыйышса, ордына отуратан күлүк туру. «Артек» төсн телефон согор бо кайдар? Олордо Лаостон, Камбоджадан кандый да принцтер ле принцессалар јаткылайтан эди. Каандарла, олордың ўйлериле куучындажып, уткытылап билер улус биске болужын јетиргилегей. Је бот ол керегинде... М-да, бастыра јүрүмимде пионерла-

терьде андый ла августейший¹ улустар тазыктырага санангац эдим.

— А ненинг учун августейший — деп, бухгалтер чочый берген отурды. — Эмди июль ай эмес пе? Айса август айдың пла-нына киретен бе?

— Ох, нөкөр Макарычев, — деп, начальник улу тынып, күлümзиренип ийеле, — сен јүрүміндеге јаңғыс ла календарь да инструкциялар кычырыган ба?

— Ненинг учун — деп, онызы јарбына берди. — Слер, Михаил Борисович, айдарга турған болордо: мен жаантайын да газет кычырып, күн откүр турған деп...

Каруузына начальник јаңғыс ла колыла јаңғыды.

II бажалық

КОРКУШТУ ЖАЖЫТТУ²

Чым! Бир ле минутка чым! Менинг кару ла јуук уулчактарым ла кызычактарым, слер бичиктердин кире сөзин качан да кычырбай јадыраар деп, мен билип отурым. Іе бу бичиктинг кире сәзин кыйалта ѡогынаң кычырыгар деп коркушту-коркушту сурал турум, балдар. База бир жажытту шылтагы — жаан улустар кычырбазын деп сананғам. Онынг учун бу бичиктинг кире сөзин ёнтийин ортозына сугуп салғам. Билереер бе не? Жаан улустарга бу ончозы јарабас, ёнтийин ле слерле сөс blaашқылаар. Мындый неме јер ўстүнде качан да болбогон дежер — онызы јарт. Бу бичикте ончозы чёрчөк деп, слерди ѡюпсіндірерге албаданғылаар. Керек дезе Джунгахор деп ороон до јок дежерден маат јок. Олор слерди картага түмчугаарды тұрттүрип: андый јер јок, ол ончозы чёрчёк, эмди бүттинг бе дежери ѡолду...

Онынг учун темей сөс blaашнагар! Андый ёйдө јўспинин турған кижи болуп ийзегер торт. Кем јок, чёрчөк тө дешкей ле. Канайдар. Анаип сананғылап турған болзо, биске карын јакшы эмес беди. Оноң өскө «кайда, кайдан, ненинг, кем, не»

¹ Августейший — агару, байлу.

² Жаңғыс ла 16 жашка жетпеген балдарга (автордан).

деген јўзўн-јўўр, јўс-абызын суректар табылып келерден маат юк. Ол эмезе бўск ороондорло дипломатический чагыштар да боло берердег айабас. Онын учун ѿан улустар мыны чёрчўк деп бодогылазын. А мен туйказынаң ѿғыс ла слерге айдайни; бу бичикте бир де кей сўс юк, чёрчўк тў эмес, ончозы чын. Йоан болзо, ороонның адун эмеш бўскортён болорым, онын јерин бир эмеш ёйѓо географиянын картазында бўск јерге кёчургем, бу чындык повезимнинг геройлорынын аттарын бўск аттарла солыган болорым.

Је ононг бўскози — ончозы чын, ѿғыс ла чын, бўск не де юк. База бир неме бар, оны слерге айтпас аргам база юк, балдар. Бир эпту ле бўй келишсе, Джунгахор деген ороонның чын адун картадан кўргўзип берерим, балдар. Йоғыс ла сакыгар, бўдўгер меге, сўзим берип турум... Билереер бе не? Мен эмештег ле ширтилдеп јўредим, слер соондо ѿандап алзагар, айдар болороор; јер ўстўнде энг кайкамчылу, энг јажытту неме — чёрчўк деп. Је бўтии турган болзогор, кўрўп ле јўрели. Сўзим берип турум.

Кем юк! Эпжоксынбагар. Слерди чёрчўк кычырып турган деп, ѿан, улус санангай ла.

III бажалық

УЧУРЫ ЙОАН ЛЕТИРҮ

Кара талайдын ѿказында турган «Спартак» деп пионерлагерьде бастыра балдарла кожо Джунгахордын принци амьраар деген солун чўрче ле јайла берди.

Сакыбаган ѿнынан мындык ѿан айылчи келип јатканына пионерский лагерьдин директоры Михаил Борисович ѿан да ајару салбады. Керек дезе, ол керегинде балдарга да ѡарлаарга кичеенбей турганы база сағ ла башка неме. Је байа Москвалә куучындажып туарарда, кўзиёк тў, эжик те ачык болгон эди. А ачык эжиктинг аржанда бу куучынды тынгдан, Тараска Бобунов деп уулчак турган. Бу бошпок ѿактарлу кичинек пионер уулчакты бастыра «Спартак» билетен, ол до ончозын билер болгон, ненинг учун дезе мындык шулмус, мындык одўнири уулчак лагерьде, кем билер, айса бастыра Кара талайдын ѿказында юк болгон. Тартареннен Тараскон, Трензел-



бубно, Транзистор, Тараптэлл, Тараптас деп балдар оны тегиндү, чололобойтон эмей. Эжиктен шыгалап турган Тарасканы начальник байа көрлөө, жаңыс ла бажыңа жайкаган эди:

— Бот кандый! Сен качан ок мында. Бери ук, Тарап? Көртөн-укканың бар болзо, балдарга тылбырап ийдинг. Ой-кемине жетпееңчे, кыңыс та этпе, билдинг бе...

— Же канайдар! Ой-кемине жеткенче чыдаш көргөй — деп, Тараска айтты.

Же Тарасканың бй-кемине чыдашканы јўк ле начальниктиң кыбынаң чыкканча болгон. Чындал та, баштап тарыйын берген сөзине турарга санантсан, је... Же кенерктке оның көксин кандый да сагыш жалт этире жарызып ийди. Бир сөслө, Тарас Бобунов бу бйдö бойы керегинде эмеш тылзынып сананып

Баратты дезе, төгүн болбос. Бодозоор, теп ле тегин пионер уулчак нени билер эмеш. Кезикте Тарасканы балдар тоогылабайтан да јок по, а эмди олор билген болзо а? А эмди ол кандый јаан күлүк эмеш, айса болзо, ол бу бийд ороонның эң жажытту јаан учурлу керегин билер. Тараска мынайда чала тыңзына санаңып барып жаткаждын, ого удура ўстүги лагерьдин эки уулчагы јолукты. Эх, күшкаштар! Нени де сеспей, Тарасканың јанынан откүлөй бергенин. Бодозоор до, бу бийд принц кайда да келип јат ине.

Је керек тың да удабады, байагы уккан солуны оның аңказын астырып ииди. Ол айтпаган жажыт оның кејириң кычыкайлап турды. Эрди кургап та калган болзо, је ол алдындагызындың тилиле эптү жалап болбайт. Кем билер, айса-болзо, тили нени-нени тылбырап ийер. Чыт этире кымып алган эриндеринде канча кире кыйын-шыра дайзееер! Оның тили оозында бир де амыры јок жылбынгап, кыңыс эдип чыга коноло, байагы жажытты балырап ийерге белен болды.

Айтпайтан солунға курчаткан Тараска учы-учында тортинчи темдектү палатказы јаар басты. Мында эң ле чыдамыр, балтыр эди күчтү пионерлер жатылаган. Бодозоор до, бастыра балдар парктын ичинде дача тураларда јадарда, јаңыс ла олорды талайдың сырангай жаказына тегиндү јатырыспаган эмей. Ол күн балдарга эжинерге келишпеген: талай атылаңып, бийик толкулар экелип турган. Эжинбайтен де болзо, је уулчактардың керектери толтыра болгон: бир кезиги узангылап, база бўкбози палатканың эжигинде кроссвордтың учына чыккылап болбой терлегилеп, а кезиги дезе палатканың јанында скамейкаларда шахмат ойногылап турган.

— Ой, уулдар! — деп, Тараска айдат (та кандый да жажытту неме айдарга турганы оның ўнинен билдири берди). — Билереер бе не?! Озо баштап јоптожип алалы. Тал-табыш јок болзын, ол керегинде кем де билбес учурлу. Нени айдарга турганымды билген болзоор, јаңыс ла бажаар эмес, а бастыра јер айланардан маат јок. Је сок јаңыс сурагым: бистен бсю ол керегинде кем де билбес учурлу, кем де.

Бу бийд Тараска дöйн бирўзи де кылчас этпеди. Қажызы за бойының керегиниң бажына чыгып албай туру ошкош. Учы-учында каруузына палаткадаң сок ло јаңыс ўничек тылбырт эти:

— Хо! Көзиме көрүнп келди! Сүреен, сүреен эмтири!

— Тилингде сөсөк јок деп айдарга турган болороор — деп, Тараска палатка jaар бурылды.

— Айдарга турганыс јок, а ол керегинде туку качан јарт ишне — деп, палатканың арјанан база боскө ўн угулды.

— Кей де, тögүнчи де болгойым ла.

— Онызы да јарт — деген ўн палаткадаң ойто угулды.

— Тараскон, Тарантас та дежигер.

— Ол до јаңыс эмес — деген ўн катап ла палаткадаң шык этти.

— Мен јаңыс ла чын неме айдып јадым деп, слер качан бир түнгөй ле бўдеригер.

Тараска мынайда палатка дöён дö кörüp куучындап турғаи болзо, ёе коззининг учыла отурған јер jaар кайра кылчас эдин салат.

— Айса болзо, балыраарга једер — деп, мындағы пионерлердинг эг күчтүзи, Ярослав Несметнов, јаңы ла нöкөрине мат тургузып ииеле, бажын шахматный доскадаң кöдүрип, айдат.

— Сөс айдарга бойлороор бербей турараар не... Је бот билип алыгар: бистин лагерьде Джунгахордон келеткен принц јадар — деп, Тараска айда салды.

Бу ёйдо байадан бери тегин де јалкузынып уккулап турған балдар эмди чек кайа бурылдылар.

— Тың, тың эмтири! А каанынып болын сакыбай јат па?

— Јок. Оның каан болгон адазы туку качан јада калган. Меге Юра вожатый ол керегинде јартаган. А эм тургуза олордыйн кааны бу келип јаткан принцтин агазы. Агазы божозо, ол принц ордина отуарар.

— Мм, саң башка эмтири!.. Мыны кайдан шыпшап таап алдын?

Слава Несметнов «офицерлерин, солдаттарын» катап ла шахматный доскага тургузып, «от-калапту» јууга белетене берди. Коштой турған палатканың эжигинде бичик кычырып отурған уулчак Тарасканы электеген айас каткырат. Бир сөслө, Тарасканың куучыны бирүзин де ѡилбиркетпеди. Күүлөй берген тал-табышту түймеең де јок. Бот Тараска кандай бир боскө солун јетирген болзо... Бот ады-чуузы чыккан вра-тары Лев Яшиннинг кичү карындажы амыраарга келген деген болзо, ол тужунда боскө куучын болор эди. Је бир кезек неге де бүтпестер Яшинде карындаш та јок деп blaажар болор.

— Принц те болзын, ёе анда не? Јадатан болзо, сайрапт јаткай ла. Оны тудуп турған кижи бар ба? Је олордың јерин-

дө пионерлагерьлер тың да эмес болбой — деп, Слава Несметнов Тарасканың сагыжын соодо айдып ииди.

— Принц болгонынаг не боло берди? — оның партнери јомошти.

— Принц болгонына ол бурулу эмес — деп, Тараска ойто ло кедерлекет.

— Монархияга удура болзо, ол туку качан ширеедеиг мойнап койор эди.

Та ненинг де учун, принцтинг адаанын ажындыра аларга турган Тараска айда салды.

— А сен кайдан көр турунг?! Жаңыс ла бй берреер, качан ширееге отуратан бй келзе, ол айса болзо, оног мойноп то нийерден маат јок.

Палатканың эжигинде бичик кычырып отурган уулчак айландыра балдарга көрүп, сурады:

— Ой, уулдар! Ол Джунгахор деген јер Африкада ба, айса Австралияда ба?

— Кажы тала дöйн барган эмеш! Эй, ау! Ойто кел албай аза бердинг — деп, Несметнов туй чапты.

Же байагы уулчак брё туруп, керилип айтты:

— Же кандый да болзо, мен түгей ле библиотекаға барып келдим — анда фестивальдан артып калган бастыра ороондор керегинде справочник бар эди. «Ороондор керегинде кыскарта» деп адалган.

— Чын-чын! Кыскарта ла жарт... Мен принц керегинде билбезим, је сенинг королеванды јип јадым — деп, Ярослав Несметнов досқодон көзин албай туруп айтты.

Таrasканың солунын кыстар да керексибей уккулайган. Олор јажыл садтың бзöгиндеги ак туралың сенегинде отуртылаган. Кезиктери түүгилеп, кезиктери кычыргылап, а база боскози дезе талайдың јарадынаң јуугылап алган јүзүн-јүүр таштарын сенекте ылгагылап отургылаган.

— Кыстар, билереер бе не? Калганчы солун табышты јетирерге келдим. Же кудай учун жаңыс ла чынчырышпагар — деп, Тараска наалкаган айас айдала, эки кулагын алакандарыла ажындыра жапшыра тудуп, принц келип жатканын бир де токпой-чачпай айдып ииди.

Же кыстардың ортозында бир чынчырыш та, бир күүлеш те угулбаста, Тараска алакандарын кулагынаң алыш, алаң кай-кап тұра калды.

— Кейлен ле! — деп, узүн сындузы унчукты. Кыстар бой-

лорының ортозында ол кысты Тонида дежетен, је чын ады Антонида болгон.

Тоня Пашухина Горький городтон ыраак юк ёскүс балдардың туразынаң келген. Жакши общественный ижи учун оны «Спартакка» амыраарга ийгендер. Ол бойының жаткан детдомында ла ўренген школында «туура салбас нöкөрлик болуш жетирер пункт» төзögөн. Ол пунктта балдардың кандый ла комудалдарының, суректарының агына-көгине чыгатан. Бойыгар да бодозоор, балдарла не болбайтон эди. Түрген бољужын жетиретек комитетке кандый бир комудал келгенде, оны эртенге туура салып койбой, тургуза ла бойының јёбин чыгаратаи. Кoo сынду, түрген, эптү базыту, топ көстөрлү Тонида лагерьде чүрчे ле тоомылу боло берди. Балдар оны ак-чек деп бодозо до, бир эмеш жалтандылап туратан, ненин учун дезе Тонида жажыркап, жажып тургандарды сүүбейтен. Қезикте Тонида талайга эжинип, физкультурный номерлер көргүзетен. Бу тужунда бир кезик кыстар онын мойынына артыла бергенде, Тонида кыжырантый берстен: «Жапшынба, торсобо!»

А уулчактар онын кату кылых-яңын, жудругын көрүп, оныла андышпайтан. Тонида суда чек ле дельфин чилеп јүзетен. Бир катап ол уулчактарла маргызып, Бакалу булуңда бийик кайаның бажынаң бастыра балдардың көзине суу дöйн секирип, сакыбаган жанаң жаан кайкал эткен. Је онын кийининде, начальник ле Тониданың ортозында коркушту ла жылу куучын болбогон эмес беди.

— Э-э, кызычак, мынаң ары бис экүнинг ортодо керектер коомойтыр болбой. Бойынның јүрүмиди карамдабай турган болzon, айдарда, менини керегинде санан. Мен сенинг учун каруузына турарымды бил турүн ба? Эчкилер чилеп кайа-таш кырлайтан мында альпинистский лагерь эмес эмей. Іыгылып, буды-колып сынза, ол тужунда канайдар? — деп, Михаил Борисович айткан.

— Же анаң не боло берер, је канайда берер? Қем меге күнүгүп ачынар? Жартап айтса, мен кемге керек эдим — деп, Тонида жабыс ўнденип, ол тужунда начальникке айткан эди.

Начальник бу ёйдö столынаң ёрё туруп, Тониданы ийининең тудуп, жаан креслого отургузала, бойы онын алдына отурып, Тониданы бойына удура отургузала, жаан алакандарыла онын алакаңын жапшыра тудуп:

— Коомой... Коомой санан жадың. Андый эмес эмей. Тенесерип жадың. Эне-ада юк ёскөнингди билерим, ончозын би-

лерим. Іаңыс сеге ачу-корон келишкен деп пе? А албаты кандый шыра откөнин билеринг ине. Көп эне-адаларды јуу-чак апарган.

— Је менийин јуу-чак эмес.

— Билерим, билерим, экем, ада-эненгди не апарганын база билерим. Олорды бедрекен. Ады-јолдорын да бедреп таап алган. Је кандый да болзо, сен олордың ады-јолын быјарсытпай алыш јүргенин жакши. А сенде нөкөрлөр, ўурелеринг јок по? «Мен кемге керек» деген сөзинг не, Пашухина? Кемзинбейдинг бе?! Сен та улус, албаты учун, та айса йаңыс бойынг учун јүретен бедин — бастыразы сененг бойынгнаң камаанду. Горький городтың жанындағы сениң жакшынак керектеринг керегинде уккам, «Пионеркадан» да кычыргам. А учында сениң фамилияның бистинг лагерьдинг спісогынаң көрөлс, сүйне берген эдим. Је карын, Антонида Пашухина бойы келген эмтири деп санаңгам. А сен дезе мында тенеерип, кайа-таш кырлап, бойынгынг тенегингди көргүзип, јүрүмінг килебей јадын. Ол тен неге де јарабас, не де эмес деп, акту сөзим айдадым, Тоня. Неге де јарабас...

Лагерьде Тоняны Тонида-Торпеда эмезе Жалтанбас-баш та деп айдыжатан. Нениң учун дезе бойының атаманы кату да болзо, ак-чек учун кызычактар оны угуп туратандар. Эмди Тонида тудужып калғандыл койу қабактарын јуурып ийеле, Тараска дöйн көрүп айтты:

— Принц болзо не! Коркуштузын! — деп ол айдала, јуучыл шлемын суурган чылап, бажындағы тарагын табылу суура сокты. Тараска Тониданың жаандай берген чанкыр көстөрин көрөлө, бери келбейтен немени деп элес сананып калды. — А ондо бистинг не керегис бар? Мындағы балдар оның олжозына кирерге эм тургуза белетенбей јат деп, ол принциг једип ле келзе, бистинг адыстанг 俄го айт.

— Кижи база мындый немени угатан туру не. Удабас пионерлагерьге каандар да амыраар болов — деп, лагерьде коркушту очомир кыс Зюзя Махлакова айтты.



— Калғанчы ёйлөрин ёткүрип турган каандар бар ла, је јнит принцтер барын мен јаны угуп јадым. А олор неге иженгилеп јат? База каткымчылу ла неме — деп, база бир кызычак унчукты.

— Көрзöбр дö, балдар, бисти неле кайкадарга сананган эмеш... Бот Баталов келген болзо!.. — деп, Зюзя Махлакова көзин шуурып иди. Мей оныла кожо карточкага соктырала, оног колын салдырып алар эдим. Менде колын салбаан ўч Баталов ло торт Стриженовтор бар. А Рыбниковтынг јўк ле јарымы бар, бис Соња Пушкаревала экў кабортодонг ўлежип алганыс.

— Је кандый да болзо, кыстар, принц келеткени јилбилү дезеер — деп, байадан ла бери тизезиндеги таштарла ойноң отурган кичинек пионер кызычактын чичкечек ўни угулды.

— Олорды көрбөйн кижи бар ба!

— Акыр, акыр! Сен принцтерди кайда көргөн эдин?

— О, јўс катап... Темдектезе, «Золушкада» ол модельный туфелькалу јўрген. Йарашиб алтын такалу, кемечек ошкош эпту кичинек ёдуги јўк ле одус бир размерлў. Бастыра улустын будына кемјиген эди.

— Эх, тенегешти ле сени. Ол дезе театрда болгон ине. А мыны дезе бойынтынг кўзингле көрёрин.

— Чын да болотон болзо, је анда не?

Бу ёйдо Тонида ўўре-јелелерин кезе көрүп салды.

— Кыстар, а мен санан јадым мынайда: принц келген ле кўнинег ала бис бойысты анат јабыс туттай, а тен тудунып билер керек. Ол бойынтынг јеринде ого јалканчып турғанына ўренип калган болор. Мен дезе «Слер ѡрёён, јаан кижи! Ох-ах!» деген болор-болбос сўстёрди айдар да кўйним јок.

— Ол Маша Серебровскаянынг адазы эн учурлу черўнинг јаан маршалы да болзо, је Маша бир де тынзынып, аңыланбай јат — деп, Зюзя айда сокты.

Тараска бу ёйдо тудунып болбоды:

— Кыстардын кылыгын кижи билбес пе. Эмди ле анат турган болбойор, је принци көрзöбр ло: «Ах, кандый... Ах, кандый јарашиб! Кўр јўрерге колоор сал берер. Кожо фотокарточкага соктыралы...».

Тонида бу ёйдо сенектен менгдебей туруп келелё, айтты:

— Же кыскарта, кыскарта. Сенинг куучынынг укканыска быйанынг айт. Кет мынанг. Бооду буттарынды кей таманду этире такалап ийерис. Мынанг ары кет дегенин уктынг ба!

Тараска палатказына күүн-күч јок келерде, фестивальдың «Ороондор керегинде қыскарта» справочникін балдар уүй туткулап алған турдылар. А Несметнов угустыра мынайда қычырат:

— «Джунгахор... Площади 194 мунг квадратный километр. Албатызының тоозы 5 миллионнөң көп. Төс города — Хайраджамба. Анда жебрен бйдö элбек јарлу устар туткан Джайгаданг деген јараш өргөй бар. Джунгахор — байлык түжүмдү јер. Ороонның бир јанын талай јунуп јат, а түндүк-күнбадыш јанын бийик қырлар курчаган, олор түндүктин салкын-јотконынан корып јат. Қырлары карангуй-јыш байлык агаштарда бўркелген... Элбек телкем ѡалаңдарында койу кокосовый пальмалар өзўп јат. Ороонның экономиказы јер ижинен туруп јат, Қўп каучук ла рис бўскўрип јадылар. Джунгахор — конституционный монархия, государствоның башкараачызы — король. Кандый бир јаан учурлу сурак шўүрге, король јаныс ла парламентти јуул турган эмес, је онойдо ок оок укту албатылардың чыгартулу улустарының јуунын — улу Джурганды јууйт. Партийный, профсоюзный ла бўскö дö общественный сренизациялар олордо јок». Кем јок башкарынгылап јатдеп, Несметнов очоп айдала, онон ары қычырат: — «Ороон алтын-мёнгүн, кўмўш јанынан сўрекей бай. Оскö ороондорло оныла садыжып јат. Је андый да болзо, ороонның байлыгының көп сабазы бўскö ороонның капиталисттерининг колына кирет...».

Балдар оның кийининде библиотекадан алған телекейдинг атлазын ачып, бой-бойлорын ийдиже-ийдиже, ыраактагы ла изў Джунгахор ороонның картазын ширтегилей бердилер. «Спартак» пионерлагерьге принц ол ороонног келип јаткан.

IV бажалык

ЭКУЗИ АЛДЫНДА ПИОНЕР БОЛГОН, УЧИНЧИЗИ ДЕЗЕ КИИНИНДЕ КОРОЛЬ БОЛОР

— **J**о-ок, база сағ ла башка неме! — деп, Михаил Борисович бажын јайкай согуп, коштой отурган кижиге сўүнчилў кёрт.

— Айтла да, керектер ине... Анан артыкты таап та болбозынг.

Мынайда, байла, олор экү онынчы катап айдып отурғыла-
ды ошкош.

А ол мындый болгон. Принци бу пионерлагерьге алдынан
чыгартылу кижи экелген. «Спартак» лагерьде айылчың Павел Андреевич Шедринцев уткыган. Ол СССР-дин Джунгахордогы посолы. Лагерьдин начальнигиле ол школдо до, кийнинде фронтто до кожо жүрген нёкөрлөр болгон. Павел Андреевич талай жақазындагы санаторийлердин бирүзинде амыраң турган. Вожатый Георгий Николаевич (балдар оны Юра да дежетен) принци мылчалап, уткып турганча, эки нёкөр дезе бой-бойнаң көс албай, удура-тедире көрүжип, креслодордо отурдылар. Балдар көрүп ийбезин деп, улай ла эжик тобиң кылчас эткилеп, тура жүгүрип, бой-бойның жарындары дöйн жарыс этире тажыжып, ийде салыжып, сүүнчилү отурдылар. Олор экилези этту-канду, ийде-күчтү, мат эдип калган зэрлер болгон. Посол эмеш семирип, талазы жаандап жүрген. А «Спартактың» начальниги ол ло түп-түс сынду, эди-каны күнгө күрере күйүп калган. Экү катап-катап бой-бойы дöйн көрүжип, сүүнчилү отурдылар.

— Көрзөң, сен тен бийден де коомой эмес эмтириң — деп, посол айдат.

— Же бий-каандарла билишкен кижи, байла, билер.

— Жок, жок, чындал айдадым! Сен кап-кара кижи болгон ине, эмди чек кажайып калтырың.

— А сен буурайыштаң эмес, а тазаш жанынаң эркидей жүрген эмтириң.

Оның кийининде экилези каткырыжат. Посол имдейт:

— Марфуша сагыжына кирет пе? «Орук ѡлдор ёлёнлөсстү» деген кожонды экү кожонгдойтон јокпогор.

— Айдарда, ундыбаган туруң не... сурулап турган да.

Бу юйдо начальник ого каара көрүп, эжик жабылу ба деп оноор кылчас эдип, айдат:

— Канайып ундыйтады! Мен бойымдайын туку качан түгезе кожонгдол салгам, а Марфуша дезе эмдигече ле Академический кожонгдол жат. Уккан болорың?

— Акыр... — деп, Михаил Борисович оның эрмегине кирижет. — Бот мен сени, бий посолды, бир де катап болзо, фракту жүргенинди көрөргө санангам, кайкамчылу...

— Анда кайкаар ла неме жок. Фрак фрак ла... Дипломатический кийим. А бот мен сени, начальник кижини, балдарды соотодып жүргенинди көргөн болзом. Айла бу сен педагогика-га канай урнуга берген а?

— Билеринг бе, Павел Андреевич, мен балдарды јаантайын сүүгем. Сагыжынга кирет пе, Брянщинада партизанский отрядта жүреримде, балдар јаантайын ла ээчигилейтен јок по? Менинг бойымдыйын билеринг ине... Смоленсктиң јанына таппай калгам... Же бот эмдигече ле сок јаныскан. Бого иштеп жүргеним, байла, бала-барка јогынаң улам болор. Олорды кижи эдерге билеринг бе кандый күч! Сүүнчилүү, ырысту жүрзин деп олорго болужар керек ине. Балдарла јаантайын кожо болzon, олор кижини сырангай да керексигилебес эмей. Же јаан кижи јок болзо, билеринг бе, олор канай кунуга бергилеп јат... Олордон јаан кижи көзин албай кичееп, көрүп турар ине. Же бот менде детдомнон келген бир кыс бар. Эне-адазын качан да көрбөгөн. Же олорды көрбөргө онынг күүни кандый дайзинг! Мен ол кызычакла канча ла куучын откүргем. Андый-мындый сөсқө кату бала. Детдомыла письмоложып, онынг бастыра жүрүмин билип алдым. Баштап, эне-адазы оны чачып ийген деп бодогылаган, же јакшы улустар онынг чын ады-јолын таап, эне-адазы керегинде айдып берген. Јаан улусла куучындажарга ого кандый јаан учурлу деп бил турунг ба? Же акыр, мен јалан дöйн жүре бертиrim... Же ол сенинг күлүүгингле, каан укту кайраканынгла, мени таныштыр. Жолой оны канай экелди не? Кем јок по?

— Кем ле јок. Чындал, баштап тарыйын эртен турал тонын алып берзин деп некеген болуптыр. Онынг кийининде бойы кийип баштаган. Урене берген ине. Уулчак 'бойы јакшы. Мен оны Джунгахордо билетем.

— Акыр! Сен ол керегинде меге ончозын куучындап бер.

Стененинг ары јанында ванийдагы суунынг чайпалганы, рохатый Юранынг ла јунунып турган принцтинг чичкечек ўни угудып турды.

— Же бот сеге мен бир јаан эмес лекция кычырып берейин. Джунгахорды, байла, сен уккан болбойынг? — деп, посол сурайт.

— Бичикчи. Газет-эшти база кычыр турбай.

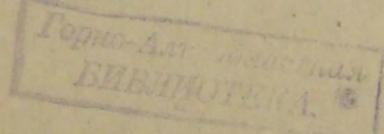
— Э-э, газетте ончозын бичибей жат. Билеринг бе, олордын ороонынынг айалгазы сүрекей күч. Олордунг кааны — Джутанг Сурамбияр, же эмеш јымжаксымак кижи. Жартап айтса, ол властелин¹ эмес пластилин. 'Онынг ширеезининг ле јанына јууктагандар бойлорынынг күүниле оны канай ла бўктегилеп

¹ Властелин — король, јанг тудаачы, башкараачы.

жат. МХАТ-та тургускан көргүзүде каан Федор кандый эди. Же онон до башказы јок. Олордын башкарузында јүзүн-јүүр не-мелер болуп жат. Билерин бе, олорды американецтер ле бель-гиецтер бийлеп жат. Албаты олорды — колонизатор-капита-листтерди мерихъянго деп адағылап жат. Алдындағы Шар-дайях Сурамбон король олорды јөптөп, јарадып турган. Ол күүн јок, ийт ошкош казыр король бодгон дежет. Ол акту бойының ўйин кинчектеп, учында айланbastың түби дöйн ат-кар ийген... Бу келген Дэлихъяр Сурамбук принц энези јокко боскон... Уулчакты орус јааназы чыдадып алган. Качан да Пе-тербургта Царский лицейде Джунгахордың келер бидо король болотон принци ўренген эмтири. Ол принц бир орус гим-налист кысты сүйүле, учында ўи эдип, бойының јерине апар-ган эмтири. Жакши ўй кижи болгон деп эмдиге јетире айдаш-канча. Бастыра јўруминде төрөл јери Россияга бааррга ку-нуккан дежет. Оның учун јеен уулын орус тилге бир эмеш ўредип салган. Дэлихъяр орустап кем јок эрмектенип жат. «Карлу јалаңда күзүнгилү ўч ат» деген јааназының ўреткен кожонғын эмди де орустап кожондол берер. Көрзөн кандый. Же ол карды көрөрдс көрбөгсн ине. Јартап айтса, оны јааназы чыдаткан. Жада калган јааназын — Александраны бу принц Бабашура дайтен. Баштап тарый бу принци король эдерге сананғылабаган. А эмдиги король болуп турган јаан карын-дажы Джутангты ширееге белетеген. Оның учун Дэлихъяр-га кем де аяарузын салбаган. Јааназы жада каларда, уулчак алдынаң ла бойы сал јўретен. А король болуп турган агазына оныла берижерге бир де ёй јок. Баланы жакши кижи болзын деп чыдадып боскүрерге агазы капиталисттерге — мерихъянголорго бербеген: олор принци оғо удура ѡштү эдип беле-теер болор деп јалтанган. Канайда да король мениле ол ке-регингде куучындашкан. Мен ол тужунда айткам: «Слер ол уулчакты бистинг ороон дöйн аткарыгар. Ол анда бастыра бал-дарла кожно пионерлагерьде јўрер. Бис ол јанынаң тасқап калган эмейис. Бисте најылык ороондордонг кöп принцтер ле принцессалар «Артекте» амырап, коомой сôстборин айтпаган эди. Мен слердин ийнигерди тёп ле тегин пионерлагерьде жат-сын деп күүнзейдим. А мен оғо бир пионерлагерьди туку ка-чан кôстоп салгам...».

— Же болушкан ла эмтириг сен, озогы најым.

— Сен дöйн тегиндү ийгем деп пе. Уйатка тўжурбезин деп, ижен јадым.



— Ол сенинг принцигле мен нени эдетен кижи, јартап бер сен мее — деп, начальник сурады.

— Лагеръдин балдарыла түгэй айалгада јатсын. Аңылу айалга төзбөргө сананбагар. Ол керегинде бис корольло јөттөжил алганыс. Ол теп ле тегин уулчактардыг ортозында ёссин. Король бистерле бастыра күүниле јеptү. Бис анда Шарлабай деп гидроэлектростанция тудуп турганысты билеринге. Ол Джунгахордо баштапкы ГЭС болор. Мерихъянголор бистерге тиштеринг кыјырадып јат деп билеринг не. Биске удура јүзүн-јүүр јажытту керектер эдет. Бир сөслө, ол ороондо сүрекей ле амыр эмес. Мен олордо баштапкы советский посол болорым. Мынаң озо кем де болбоон. Баштап ла мен келеримде анда не болбоон deer. Аэроромдо јык ла эткен албаты јуулган. Көлдорында пальманыг јараш бүрлериин ле чечектер тудунган улустар оромдордо уткыган эди. Билериг бе, кандый кожог кожондогон. «Катюшаны!..» «Катюша бийик, каскак јаратка чыкты». База бир кожог кожондошкон, је оны сананзаң да, таппазынг. «Кара көстөр». Жиит уулдар ла кыстар түнниле көзнёгимнин алдына јуулыхып, јүзүн-јүүр ойын ойногылап, бијелеп, «Катюшаны» кожондошкон...

Посол стененинг арjanда ванинадагы јунунып, турган принциг ўнин тыңдал, кенерктек тымый берди.

— Бу мындый узак анда нени эткилеп турру... Је ол айтканча учына жетире куучындан ийейин. Је бот, олордын ороонында сүрекей де амыр эмес деп мен байа да айткам. Эмдиги король јаантайын оорып туратан учун, узак јүрбезин бойы билип јат. Ондо эмееен јок. Бу стene ажыра ванныйда маказырап јунунып јаткан күлүүк оныг сок јағыс ордына отуратан иженчизи туру. Билериг бе не, король бойыныг ийнизин бу күскиде бистинг суворовский училищелердинг бирүзине бериp, ўредерге јат. Ол керегинде куучындар эмдеештеп ёткенич.

Кабинеттинг эжиги токулдаган ла соондо вожатый Юрә ла принц начальникке киргилеп келдилер. Михаил Борисович принцти база катап аяктаит. Принц јаан көстү, кара-күрөн чырайлу эмтири. Белбек тумчугыныг ўйттери тарбайыжын калган, ээгинде билдирир-билдирибес коктыйакту. Тумчугыныг Белиненг чыткыды јаар көдүрилген кабактары ары-бери ээлип турды: онызы бойын бийик тудунып турғанын көргүзет.

— Је јолдын кирин-торын јунуп алдаар ба? — деп, начальник сурады.

— Јунуп алдым. Уу, ол сүреен јакшы — деп, принц чала

тумчугы јаар тартынып айдала, тарылгаларын топчылап, тස-
жиндеги тагынып алган алтын-мёнгүн слонду медальонын
јазайт.

Принц начальникке күүн-күч јок ло көрүп турды. Је ан-
дый да болзо, туку чыткыттарына једип алган кабактарының
учтary јуuras эдип тартылышат ошкош. Јунунарда атырайы-
жып калган чачтарын алаканыла сыймай согот.

Начальник качанинг бери темигип калган кёстөриле
принцти туку ла байадаң бери сүмелү ширтеп отурды. Принц
бойын бир эмеш көдүринип те турган болзо, је мындый тен-те-
гин уулчак деп, ол сакыбаган эди.

— Сени база узак ла кыйнагылады ошкош. А мен сенен
ботко айлу неме бортылдатқылап салды деп бодогом — Михаил
Борисович кокурлайт.

— Уу, ол дезе кем јок. Мен удабас талайга эжинип бара-
рам — деп, принц јалакай айдат.

— Эм тургуза слерди вожатыйдын јанындагы баштапкы
дачада јатырызарыс. Мен бодозом, Юра, сеге јуук болзо, јак-
шы эмес пе? Јатсын, көрзин, темиксин, а онынг кийининде кө-
рөрис. Билдинг бе?

— Је јағыс бир неме менинг эпіоксындыр јат, Михаил Бори-
сович. Онынг эди-канын јаантайын серүүндеерге ўрдүрип бол-
бозым.

— Канайда — ўрдүрерге?

— Бир ле эмеш изү боло берерде, ого серүүнде, ўрдүр-
зин деп сураган... Је вентиляторды мен включать эдерим, а
ўрдүрбезим. Је бойоор до бодозоор, мен јалчы эмес, пионер-
вожатый инем.

Посол джунгахор тилле принцке та нени де айдып ла
иінерде, онызы эпіоксынганынаң эмеш кызарып, каруузына
нени де айтпай, јаңыс ла кабагын јуурып ииди.

— Је балдарла барып таныштыр, јолугыштыр.

— Керек болзо, уу, олор бойлоры келип танышсын. База
бир неме: бистиг мааны ненинг учун мында јок — деп, принц
эриндерин сүүрэйтип, бажын кедейтип айтты.

— Ненинг учун дезе слер аңылу керекке келген, чыгартыг-
лу кижи эmezигер. Слерге мен ол керегинде јартадым ине. Ке-
ректиг аайын канай билбей бардаар — деп, посол јартады.

— Э-э, најы, сен ол керегинде унды, ташта. Бир сөслө, мы-
найда ѡйткөзүп алалы: мында кажы ла бала түнгей, кажызы
ла бойын ээгэ бодойт. Мыны ончозын олордын ада-энези иши-

теп бүдүрген — деп, начальник көләй јык эткен садка, ак тураларга уулап айтты. — А сен эм тура бистинг айылчыбыс. Бойыңды бойынсынг улустарынның ортозында деп бодо. Жөп пö? Же бот бу посол кижи сени байлап, король уулы деп айдар учурлу. А бىк балдарга сен бистинг Дэлихъяр најыбыс, айылчыс ла пионерский лагерь аайынча нököрис боловорынг. Тумчугын öрө кöдүрбө деп, ажындыра айдып јадым. Најылаш, бйноп-каткыр јүр. Бот анайда. Эмди билдиg бе? — дейле, начальник бойынсынг јаан алаканыла принцтинг јымжак кичү көләй эркеледип тутты.

Вожатый принцти кабинеттег чыгара берерде, посол öрө туруп чыкты:

— Же мынаң ары ончо јакшы болор деп иженедим. А меге эмди барап керек.

Начальник јаан ўшкүрип ийди:

— Оңду иени де куучындажып болбодыс...

— Андый не... Керектер ине...

V бажалык

МААНЫЛАР, ГЕРБТЕР, СЛОНДОР

— Же бот, вожатый Юра айылчыны торт номерлү палатканың јаңында турган балдарга экелип айтты: — Жаны келген балала таныжаар. Ол кем болгонын слер качан ок билип салганаар. Мен барып јадым, слер дезе ого бистинг лагерьди көргүзигер.

Балдар принцти садтың көлötкölү ѡолыла апардылар. Пионерлер ого талайдынг ортозындагы костерлү площадканы, кейде јалбырап турган флагту лагерьный мачтаны көргүстүлөр. Ол мачтаның јаңында часовой пионерлер каруулда турдылар. Айылчыны волейбол ойнайтон площадкага, столо-выйдынг јаан террасазына апардылар. Неделеде канча катап кино болуп турганын ла кандый сигналла ойнайтонын принце ончозын јартап бердилер. Принц ончозын ондоп то турган болзо, је кезикте «Уу, ол канайып?» деп сурап турат. Ол тушта ончолоры ого јартап берерге кичеенедилер.

Бу көрүлөр божогон кийининде балдар принцтинг тёжинде-ги күмүш слонду значогын көргүлейт.



Оноң олор талайдың јақызы jaар түштилер. Јаратты талайдан јазалдап манап койтыр. Толкулар кумактарды јалай соккылап, јаратка шайт этире чачылып, ойто ло тымый бергенин көргүлэйт. Тенгери чап-чанкыр, ару эмтири. Ыраакта ышталып, кереп чойилет. Учыучында ол көрүнбей барды. Ол көрүнбей калганча, принц оны узак ширтеп көрүп турган. Байла, ол ыраак, сүрекей ыраак төрөл орооны керегинде сананып турганын балдар билип, унчукпай тым турды. Тымыкты бухгалтердинг уулы Ростик Макарычев кенерктке бузуп иди. Ол байадан ла бери балдардың кийининең ээчил

јүрген. Айса болзо, бир макалу ёйдо принцле куучындажып ииерге сананган болотон бо? Је чындал та, андый эмтири. Ол эмди тымык ёйди тузаланып, Дэлихъярга јууктап келеле, сурады:

— Сен чын ла принц пе?

Онызы јўк бажыла ла кекип, каруун берди.

— Сүреең! — деп, Ростик кайкайт.

— Мынаң ары кет — деп, Тараска кыјырантыды. Принцке баштап ла тарый андый сурак бербес керек деп бодогон инне.

Је Ростик токтобой турды:

— А принц болорго јакши ба?

Принц каруузына јаңыс ла ийнин тыртас этирип, эпјоксынып күлүмзиреди.

— А, сендиийле болзо, сен бойынг болорго күүнзеер бедиг? — деп, Ярослав Несметнов Ростиктинг ўсти орто барды.

— Ы-м! — Ростик јаратпаганду ыңыранды. — Жолуккандарыла, байла, аңдышкылап турган болор.

Мының кийининде Несметнов Ростикти колынаң тудуп,

жырааның кийни жаар јединип апарала, учазы дöйн тизезиле ийдип, кийиниң ары јудругын көргүсти.

Озолодо айдып ийейин, бу ёйдөң ала Ростик Дэлихъярданг кандый бир сурák сураарга оны кетежип јўрди. Бир катап ол оны столловыйдың јанында көрлө, айткан:

— Сен принц деп мен билерим не!..

База бир катап эжиктинг ёткүүлине кетеп алала, араай коштой базып браада, сурады:

— Јаандазан, кем боловорын? Король боловорын ба? Король-дын алтын сүрлү бёрүгин кийерин бе?

— Бастыра корольдор биске удура јуулажарга жат па? Айса амыр-энчү учун тартышылац тургандары бар ба?

База бир күннинг бажында јолугала, сурады:

— А сперде чымалылар јийтен тындулар бар ба?

Је шак бу ёйдö балдар талайдың јарадында јакшы куучын-даштылар. Кажы ла јаны бой-бойынан јабыс болбоско алба-ланылар. Чынынча айдар болзо, баштап тарыйын принц акалады. Фотоаппарат ошкош кичинек транзисторын карма-нынанг чыгарган ла кийининде, бастыра телекейдин албаты-ларының тили угула берди. Кандый да музыка ойноп, ыраак кожон угулды. Је јаныс ла Джунгахорды аппарады тудуп бол-боды. Байла, принцтин орооны ёйинең ёткүре ыраак ошкош.

Је ол арай ас болгон. Принц чичкечек ак эмикти јазып ийеле, оны приемникке включать эдип ииди. Эмиктинг учында кичинек капсулдар-наушниктер болгон. Олордың бирүзиле, эмикти чойб тартып, принц јыраалардың ары јаны дöйн јүре берди. Приемникке включать эдип салган экинчи эмиктеги капсулды кулагынга тут деп, Тараскага јакарды. Тараска јы-раалардың ары јанында јажынган Дэлихъярдың араайын угулган ўнин укты. Ол транзистор чек ле телефон ошкош бол-гон. Андый немени алдында көргүлеген эмес, балдар чек ле кайкай берген турдылар.

Принц ёйинең ёдö бербезин деп сананды ба кандый, куу чырайлу ноjoо уул Гелик Пафнулин оның јанына базып кел-ди. Балдар оны чололоп «Граф Нулин» дежетен. Је бот ол быткомбинаттың директорының уулы Гелик айдат:

— Э-э, ол канчыйан эди! А билерин бе, мениң адамда кандый јараши «Волга» бар. Айландыра темирлерин кеелеп, јү-зүндеп эткен. Машина деп ондоп турунг ба?

Је принц мыны угуя, кыймык та этпеди. Ол Геликти чала јабыс көрүп, кабактарын тыртас этирип айдат:

— А менде слон бар.

Кенертке кайкай бербеске, балдар эриндерин чыт ла қымып ийдилер.

— Бойыгың ба айса кандый? — деп, Тараска чыда жып болбоды ошкош.

— Канайда? Уу, оны меге король агам сыйлап берген.

— Коркушту күчтү слон бо? — деп, Несметнов јилбиркөп сурайт.

— Јаан. Ёги ак. Ады — Бунджи. Мен оны «Бунджи, Бунджи» ле дезем, ол ҳободын јабызадып ийер, а мен бу тужунда ого отурып алган браадарым. Анда бийикте сүреен јакши. Отуратан макалу јер бар.

Балдар мыны угала, алаң кайкап тура калдылар.

— Слерде эмдиге јетире каан јаңы ба? — деп, Тараска сүрады...

— Кандый каан? — деп, принц јетире онгдободы.

— Же каан башкарлы турганы, капиталисттер. А бисте, билеринг бе не, удабас коммунизм борор.

— Канайда борор?

— Кажызы ла күчи јеткенче иштеер, а күүни јёткенче алар. Принц бажыла сүүнчилү кекип ийди.

— Уу, менде дезе туку качан коммунизм. Нени эдип билеринг — эт, а не-нени билбезег — этпезинг... А нени ле, канча ла кире керек, аларынг.

Бу бйдс Ярослав Несметнов принци шооткон кептү айтты:

— Принц кижи санааду болбой а. Көрзөң кандый такпак эмеш. Коммунизм јаңыс кижите эмес, а бастыразына ине.

— А јаңыс кижиге болзо, ол — каандыктын бойы — деп, Тараска бу бйдбожуп ийди.

Бу бйдбожуп туку байадан бери көрүнбей калган Ростик јыраалардын арјанынан чыгып келгенин кем де көрбөгөн. Же качан ол принцке јууктап келерде, оны токтодып аларга орой болгон.

— Король ло каанның кемизи јаан? — деп, Ростик жара киристи. Чынынча айтса, ол экүнинг кемизи јаман деп айдарга Ростик барынып албаган.

Ото каруузын угарга келишпеди. Катап ла јыраалар дёён болды. Чындал та, Ярослав Несметновтын чырайы-бажын көрүп, бого ло канайып турзын база.

Принц те болзо, же бир катап ағын-көгин чыгара јазап куучындашпас па деп санандылар.

— Урен јадынг ба? Бастыра балдарла ба айса ѡргёөнинг ичинде јангыскан ба? — деп, Несметнов сурайт.

Принц уур тынып ийеле, ончозын јартады. Щоргёөнинг бойындагы школдо ўренип турган эмтири. Урокторды көп беретен эмтири. Олорды аңылу ўредүчилердин болужыла бүдүретен эмтири.

Бу ёйдö балдар ого килегилей де берди ошкош. Қостинг көсө бир ўредүчининг алдына отурып ўренерге јеңгил керек эмес, билбенингди кемненг де сурап болбозынг.

— Же балдарга кайда ла түңгей эмтири — Тараска айтты.

Гелька Пафнулин бу ёйдö Тарасканын мыкыны дöён түрттүрип ийеле, принц жаар имдеди.

— А бистинг балдарга туку, качаннаң бери сүүнчилү јакшы јүрүм келген эмей.

— Коркушту ла сүүнчилү бол! Керек дезе јарым да час эжинерге бергилебей жат ине. А сен. Билеринг бе, сен кайдöön бар!.. — деп, Тараска айда салды.

Тараска принцтинг алдына коомой тудунып турган деп. Гелька јарбынган айас балдар дöён кörүп, туура басты.

Бу ёйдö принц кайкай берип:

— Слер оны кайдöön ийдигер?

— Көрмөстинг бойына да барза кайдалык — деп, Тараска маказырайт.

— Уу, ол кем јок эмтири. А бисте болзо, мындый учуралда: «Сары чымалынынг ўйди дöён кир» — деп айдар эди.

— База да кем јок эмтири — деп, Тараска јаратты.

Онынг кийининде принц балдарга король болуп турган Джутанг'агазынынг сүри јуралган маркаларды көргүсти.

Балдар оны јилбиркеп угуп турганын принц сезип ийеле, бойы онон бийик тудунып, чала эмеш сүмелү күлümзиренип, онон ары айдат:

— У-у, мен кабагымды саң ёрө, саң тёмён эдип канайда ойногонымды көргөн болзогор!

Чындал та, принц кабагыла эптү ойной берди. Бирүзи саң ёрө, бирүзи саң тёмён баарда, чек ле беске ошкош билдириет. Балдар чала ого күйүнгөн айас ёткөнижерде, је бирүзи де неме эдиг болбой салдылар. Канча да кире албадангыла-за, је ончозы ла темей болды. Анаида баштактанганы учун принцке айылында көп лө једижетен эмей.

Бу ёйдö балдар бой-бойлоры дöён көрүжип: «Јок, бу кем јок уул эмтири» — деп санандылар.

Же принцке бу ончозы ас деп билдири. Кенетийин ол карманынан алтындап-мөнгүндеп койгон блокнот алып, ортозынан фотография чыгарды. Фотографияда: Джунгахордый принци — Дэлихъяр Сурамбук, а онын јанында — кем деп? — Юрий Гагарин! Олор экү Джайгадангта ёргөөнин јанында, кокосовый пальмалардын төзинде тургулаган эмтири. Телекейдин баштапкы космонавты принци кабыра кучактап алган туро. А фотографиянын келтей јанында колын салып койгон эмтири: «Юрий Гагариннен кереес болзын».

Балдар чек кайкажа бердилер. Гагарин бойынын колыла бичигени кокур эмес эмей! А принц дезе онон ары јартайт:

— Ол Джайгадангка айылчы болуп келген. Бис экү ол тужунда талайдын јаныла соодоп јүргенис.

Мыныг кийининде принци кижи канай база тообос деер!
Гагарин колын салган фото кем-кемде болгон болзо?

Бу бйдö карын Тараска аргадады:

— Же онызы андый ла... Же бот менинг тайым космический ракеталардын конструкторлорынын јааны.

Принц билип аларга јилбиркеп турганын јажырбады:

— У-у, сүреең эмтири! Мени оныла таныштырзан... У-у, мен база... комсомолец болотом.

— Комсомолец эмес, а космонавт — деп, Несметнов түзетти. — Ойинең бйдö бердинг, болгон-тушкан кижи космонавт болбос эмей.

— Король болуп алзам, мен оны јакарапым.

— Корольдын јакарузыла эм тургуга космоско учкалак деп сен билерин бе?

Принц бу бйдö оны кайкап ла ширтеп турганын Тараска сезин ийеле, там тыңзына берди. Качан бастыра балдар ажанараг столовый jaар чубаарда ла, Тонида Тараксаны сабарыла бойы дёйн кезем имдел алды.

— Сенде мындый таай бар деп алдында не керек айтпааг? Мен јаны ла угуп јадым — деп, Тонида эмеш эпжоксынып айдат.

— Меге јуук эмес, ыраак төрөөн ине. Экинчизинде дезе, оны айдарга јарабас. Ненинг учун дезе, ол јажытту. Орооннын јажытту кереги.

— А јажытту болзо, не керек ончозын балырап турган?

— Тонида сен мени не аңдып турунг? Принц тумчугын брё көдүрбезин деп, ёйтнийин айткам ине. Же, чындан та, адамынг агазынын агазы кандай да јажытту јаан керектер эдип

турган профессор, изобретатель. Оның адресин де жазап ондоп болбозың: кандай да почтовый кайырчак. Қем билер, айса болзо, ол конструкторлордың jaаны... Ол керегинде меге ол качан да айтпас ине. Мен оны бойым бодоштырып жадым.

— Бойынг бодоштыр, а ёсқө кижини булгаштырба. Транзистор! — деп, Тонида айдала, Тарасканың маңдайына тарс чертеле, жүре берди.

Тараска Тониданың черткен жерин жыжып ийеле, ажанарга барған балдардың кийининен тадырада берди.

VI бажалык

ПРИНЦТИН ҚОЛОТКОЗИНЕ БАСКАНЫ

Бу керек лагерьдин физкультурный площадказында болгон. Балдар волейбол ойноор тужунда физкультураның jaаны — Екатерина Васильевна судить эткен. Принц уулдар учун оорып: сыгырып, колдорыла чабынып та турган болзо, је олор кыстарга ойноттырып турган. Площадкага чек ле снаряд чылап чыт эдит турган Тониданың кескен мячиктерин кемизи де алып болбойт. Бир сөслө, уулдар учы-учында кыстарга ойноттырып ийеле, күүн-күүч јогынаң «физкультпривет» деп айдарга келиши.

Екатерина Васильевна жүре берген кийининде, кажызы ла бойының чынық-чыйрагын, эдип билерин көргүзере тын ла чырмайгылайт. Нени-нени көргүзип ийерге Дэлихъяр да ичинде мық сананып алды.

Джайгадантагы ёргөбө кирип, оыла кожо ойноор бир қанча балдар ортодо Дэлихъярды спорт жаңынаң эң артығы дежетен. Ол бастыра балдардан ыраак калып, бастыразынан бўсқо болуп, ончозын күрешле чачып, эң баштапкы жерде болгон эди...

Эмди олор ыраагына калып баштады. Лагерьдин ичинде эң ыраак калыйтан бала жаңыс та Тоня Пашухина эмес, је снойдо ок Ярослав Несметнов то, Тараска Бобунов то, онон до ёсколёри Дэлихъярдың калыганынаң чик јок ыраак калыган, онон качан принц Несметновло ачыйдаң күрежерде, ол аайлабай да калган, база ла көрзө, жаш ёлбонгдо ныктыра бастырып алган жаткан.

Принц бу ёйдо чала алангузуу кайкай берген. Бу болгон керекке бўдер кўёни юк болгон, база саң ла башка неме ине: јеринде тужунда бастыразын јеѓетен, а бого келеле, эн учы боло берген бе? Чынынча айтса, оны бу тушта кем де электеп каткырбаган. Кижиле не болбой јат. Лагерьде кўп балдар спортсмендер ине. Принц балдардын алдына түшкенинг база канада берер.

Жайги кўн талайдын ары јанын дўён жажынып баратты. Бой-бойлорын экпиндў айдашкан толкулар јаратка чангкырзы-мак кўлёткўлёрин таштагылайт. Физкультурный площадкадагы балдардын кўлёткўлори коркушту узун да, койрык-тейрик чичке де болды. Бу ёйдо принцтин кўлёткўзи байагы калып ойногылаган јерди кечире болгон. Тонида ойноп божойло, кайдаиг кўрзин, принцтиг кўлёткўзининг ўстине базып ийген эмтири. А Дэлихъяр дезе тургуза ла ёнгдийп келди. Онынг кўлёткўзи база узундай берди. Принц кенертке кату кўрўп, Тониданы ус сабарыла кезедет:

— Кўнди бўктоп, менинг алдымга тураг учурыйг юк. У-у, ол менинг кўлёткўмё базар учурыйг юк.

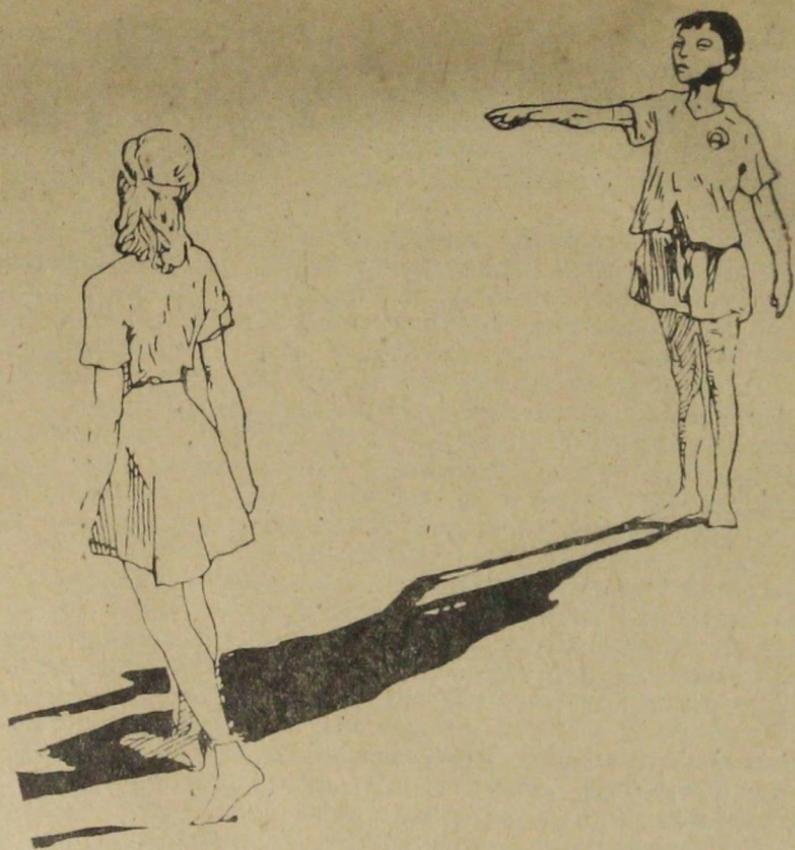
Баштап тарыйын балдар нени де оғдобой турдылар. Тонида дезе тўс ийиндериле тыртас эдип, тура болды.

— У-у, ондый закон барын билеринг бе? Каанынг да болзын, каанынг уулынынг да болзын — кўлёткўзине кем де баспас учурлу — деп, Дэлихъяр јартап турды.

Таракса бу ёйдо баштагына чыдабай принцтин кўлёткўзининг ўстине калып, сабарларыла кумакты эже берди. А принц бойынынг кўлёткўзи уулу калып келеле, чўрчеде ле Тараксанын јаагына јарс тажып ийди.

Кенертке бастыра балдар қайкай тўшкиледи ошкош. А Тонида дезе площадкадан кайра бурылды. Унчугыш-эш јогынағ принцтиг ёмуринен тудуп, ширееге отуратан јери јаар эки ўч катап јарс туда берип ийди. Онызы какпыш ошкош колдордонг чупча согулып, јаантайын омок-седен болгон чырайы бўрўнкўйлене бергени јарт билдириёт. Кабактары јуурылып, кўстобри јашталат.

— Шараҳунга! — деп, ол јудруктарын ёр юдўрип, чынгырып ийди. Байла, ол олордын тилиле коркушту ла јаман сўс болор. — Йыланнынг балазы! Кўён-санаанг — бака! У-у, ол керегинде мен агама, корольго, айдарым. Ол слергэ удурә јуу ачар; ёлтўрер, аткылаар. — Ол мынайда айдала, бурт эдип *парктынг ортозына кўрўнбей калды.



Канайдар, бастыразы алан кайкайт. Кандый да болзо, коомой ло керек боло берди ошкош. Айылчы кижи, ўстине принц, орооны империализмге удура болзын. Бат ол сеге, баштапкыла күннен ала кайткан эмеш?

Байадаң ла бери кызып турган јаагын тудунган Тараска колын кийин јаны јаар јажырып ийди.

— Антонида, сен оныла тегине ле бериштин. Ойинең откүре — деп, јўгўре берген принцтинг кийининен кўрўп, Слава Несметнов унчукты.

— А оның эткен кылъыгы јакшы ба? Қолын бош салбас керек болгон — деп, Антонида токунабай турды.

— А сен база... Не арган^т таппай турган^т... Олордың анда көләткәс^т базарга јарабас болзо — Ярослав Тарасканы бурулайт.

— Экватордо не — күн кишининг чике ле чоқызында, көләткөлөри қыска. Оның учун олорды кем де баспай, тепсебей жат — Тараска актанып турды.

Бу керекти вожатый Юрага айтпаска база эп јок... Юрамыны угала, ойын јогына^т, чында^т та, сандырай берди. Вожатый Дэлихъярды анаң-мынан^т бедреп турганча, качан ок бозом энгир кире берди. Ол эжинерде кийим сууратан јердө јаныскан отурган. Палатка дöйн барзын деп оны узак јайнаарта келишкен. Ажанарага принц энгирде база келбеди. Юрага оның курсагын бойы апарарга келишкен эмес беди. Тонида ла уулчактар база эпјоксынгылайт. Керек арай, ўреле бергенни сескилеп ийбей база. Принцти анайда ўретпейтен деп кемизи билген эди.

Дэлихъяр ажанып ла алала, орын дöйн јыгыла берерде, вожатый оны адылган айас ойто тургусты.

— Ээжи аайынча тёжёкти јазайла јадар керек. Сени суворовский училищеге белетенип турган деп уккам, а сен эмдигенче солдаттың јүрүмине белетеибен эмтириинг. Офицер кижи кайда ла болзо, тёжёгин бойы јазаар учурлу. Эмдиге јетире орын јазап болбос болzon^т, сен неге јараарын^т? А байа эртен тура орыныгды база јазабай барган^т, онызы коомой, најы. Кайда мен сени ўредейин — деп, Юра тёжёк саларына ўретти.

— У-у, ол бир күреш деп немеге сен мени ўредеринг бе?

— Оның да ёйи келер, ўредерим. У-у, мен андый сүмелү тудуш-кабыштар билерим, сеге удура бирўзи де чыдажып болбос.

Омё-йёмёлө орынды јазагылап та алган болзо, је принц эмдигенче ле ёкпсөригенче:

— У-у, ненинг учун мени ончозы күрежерде чачкылаган а? Мен алдында кемнинг де алдана түшпейтен эдим. Айса болзо, мында јер бойы ғалдарга болуш турган болор бо?

— Јок, ол андый эмес, нöкөр. Мен сеге чын неме айдайын, је јаңыс ла тарынба. Сениң^т јерингдеги балдар сенен^т айап турган не. Бодозон — сен принц! Қалыырда, сенен^т коомой қалып, тögүне ле күрежип, тартыжып билбес кижи болбылап, сениң

алдынга јыгылгылап турган ине. Оның учун сен бастыразын женип турганың ол. Мында өскө не де эмес эмей, најы.

Принц јаңыс ла бажыла кекип, ыйламзырай берди. Ол унчугыш-эш јогынаң простиń түзедип, јастыктарды јаандада экчеп, оның кийининде араай унчукты:

— Бабашура... Мен јаанамды анай адайтам. Шашка деп орус шатра ойынга мени Бабашура ўредип туратан эди. Анда тögүндеп ойноттыратанын поддавка деп айдып жат.

— Онызы чын, олор сеге öнötтийин ойноттырып турган не. Же эмди мында сен ўренип алзан, ол тужунда акту-чыннаң ойноорын.

Лагерь туку качан тымып, талай да араай толкуланат. Јаңыс ла каа-јаада јараттагы оок таштарга суу тиип, шылыраганы угулат. Тегине ле јерге туку байадан бери Екатерина Васильевна Юраны сакып, лагерьдиг ёткүүлинде отурды. Олор экү талайдыңjakазы ёрө барган шосселе велосипедтү прогулка эдип амьраарга санангандар. Бу принцке мынды уур биддю Юра оны база канайып чачып ийзин. Дэлихъяр эмди ле уйуктай бергедий де болгон болзо, је кезик-кезикте ол көзин ачып, Юраның колдорын тың-тың тудуп, сурайт:

— У-у, эмди мен мынан ары не боловым а?

— Канайда не боловым? Не де эмес. Ол не ол — көлөткө! Тыфу! Же бот тирү кижининг кејирине басса, ол тужунда өскө куучын. Эртен таң атса, мен слерди ўчүлөгерди: Бобуновты, Пашухинаны ла сени јолугыштырарым. Мының кийининде андый неме болбос деп, ўчүлөгер сөзигер береригер. Кемигерге де болушпай јадым — мында бойыгар бурулу. Же јаңыс орынынды сен бойынг јазаар учурлу.

— Бойым јазаарым, бойым. Јастыкты бот мынайда согуп, бойым јазаарым.

— Же кем јок. Айдарда, эмди төжөк беленде, мынан ары нени эдер керек?

— У-у, уйуктаар.

— Айдарда, уйукта.

Же Екатерина Васильевна Юраны ол энгирде түнгей ле сакып алган. Олор прогулкага атана尔да, ай олордың алдында јарып турган, јангылаарда, ай кийининде турды. Олор экү коштой јуук маңтакылап келеткен. Экүнүнг көлөткөлөри бой-бойыла биригип, ойто ырап, је катап ла экү биригип, жалтыраган асфальтла араай бараадат.

«КИИИК» ЛЕ «КЕМ ДЕ ЭМЕС»

ЭРТЕН тура принц тёжгүн бойы јууды. Комнатаның ичи ап-ару: тёжөк-яастык та, столдың ўсти де, пол до ап-ару сергий берди. Керек дезе, коларткыш та илеечи јеринде эмтири. Бу ёйдö Тониданы ла Тарасканы вожатый алдыртып экелген болгон. Је Тонида бу да тушта бойының калапту кылых-јаңын көргүзип ийгенин не deer.

— Мен оның алдына жалынатан турум. А-а, принцке со-горго јараар, а бу кижиге каруузын јандырып удура кол кóдүрерге јарабас туру не.

— Принц дайтэн сසзинг таштап кой. Кем де болгон болзо, башказы оның јок. Је кижи сабайтап учурынг сенде јок болгон.

— Мен оны сокпогом. Јаан болзо, јаңыс катап јарс берип ийген болорымнаң башка — деп, Тонида јалтаныш-јаныш јоғынаң айдат.

— Бир эмес, а ўч катап — деп, принц чокумдайт.

— Мен онызын тоолобогом — деп, Тонида јана баспай ла турат.

— Уйатту — деп, вожатый айдат, — базынчыкка `удура тартыжып турган ороонног келген айылчыны јарс берип... Ол кижи не деп санана? Бистинг мында кижи кижиге — карындаш, нöкөр, најы деп, ол јакши билер не... А сен дезе, јарс туда берип алыш...

— А Тарасканы јарс туда берерде, ого кем јок туре ине.

— Ол бойы да эпјоксынып јат... Андый эмес пе, Дэлихъяр?

— Канайда эпјоксынып?

— Бу ончозы коомой деп сен бил турунг не?

— У-у, ол ончозы коомой — деп, Дэлихъяр айдала, кайа бурылды.

— Је боткёрүп турунг ба? Керек дезе, Дэлихъяр да коомой деп айдат не. А сен, Тараска, база тегин јерге оныла андышкайт, чын ла тегин јерге дезен?

— Је онызы андый ла. Је андый да болзо, мен оныла андышпаган инем, оның буды-колына базып ийген болзом кайдадым, а јўк ле кёлёткёзине — деп, Тараска албан кептү айдат.

— Је ол кем јок, кем јок. Бир сосло, ончозы мында јарт

ине. Же Пашухина колын баш сал турганы неге де жарабас. Көп эрмек јогынаң бой-бойыгарга колдорыгар берип, јсптс-жигер — деп, Юра айдала, озо баштап Тарасканың колын алала, оның ўстине Тониданың, оног принцтийин, учында ла бойының јаан алаканын ўстине салды, — бо мынайда! Бир, эки, ўч!.. Ончозын билип јөптөшкөн болзогор, эмди эжинип барыгар.

Олор бой-бойы дöйн дö көрүшпей, эжик жаар болдылар. Же тышкарь да чыгала, бирүзи де кайа болуп кылчас этпей, ўч араан бардылар.

Принц талай дöсн ууланган аллеяла барып јадарда, ого Гелька Пафнулин једишити.

— Ол Тонида деген кыска кижининг тен чыкырар да күүни келбес не. Бистинг мында оны кемде тообой жат. Ол кижи күүни јок, јаман бала. Эне-адазы да јок. Хулиганнаң да ары кылыгы: детдомдо јадып турган учун. Слерде андый јерди приют дайтэн ошкош эди. Бисте андый кижини таштанчы дежетен эди.

Мыны күүн-күч јок тынгдан туруп, принц талайдын јаказы жаар бараатты. Пафнулин кийининең ары чотпонгдойт.

— Билериг бе не! Күүнзеп турган болzon, экү эптү-јсптү јүрели а? — деп, Гелька токтобойт. — Бери ук, бир неме айдайын. Сен јаңыс ла ол транзисторынды меге сыйлат бер, а мен сеге не керек — ончозыла јеткилdeerим. Мен мында ончо немелерди билерим, јаңыс ла кожно бол, неден де алдырбазынг. Же бе?

Принц јаңыс ла тынг-тынг бажын јайкады.

— Карамдап турган ба? Сеге јерингнег јаңыны экелип берер не. У, керик.

— Сен бойынг керик, мен керик эмезим. У-у, анайда айтпа — деп, принц ачына берди.

— Же кем јок, — јөпсинген айасту Гелька куучындайт. — Мынан ары көргойис. Тегин јерге мениле јөптөшпой турган болдын ба. Бу јуулган балдар јакшы ла компания эмес, акчектенг айдарым. Же менинг алдынанг да амыраар аргам болгон. Сырангай бастыразыла кожно амыразын, коллектив бөрттартар деп энемди јсптөгилеген не. Акыр канайып бөрс тартар эмеш — көргой. Сени де база онойып ок ийген болор. Же сен олордынг сөзин укпа, олорго чыкырып бер. Билериг бе не? Сен бастыра балдардынг көзине мени ачыйданг алча-бökö начып ий. Оныла бойынды көргүзеринг не. Же ол тужунда тран-



3 Лев Кассиль

зисторынгды меге јылдырып береринг, је бе? Сеге түнгей ле јаңыданг салтылап ийер. Јөп болзо, мен бастыра балдардын көзине сенинг алдынга меч барып түжейин... Је канай сананып турунг а?

— У-у, мен ол јогынаң сени меч этире мергедеп ийерим — деп, принц ачынганынаң Пафнулиннинг ўсти орто чурап барды.

Бу көстөри јылбыңдап турган қынгылууш ўндү, бдой уул-чакты принц кöröp күүни јок боло берген. Вожатыйдың кече ле көргүсken коркушту эптү күрежиле принц Пафнулини кумак јаар мергедеп ийгенин бойы да билбей калды ошкош.

Пафнулин чачтырала, араай öндöйип келди.

— Је не — деп, ол қынгылай берди. — Сен мени јыккан деп, түнгей ле сеге кем де бүтпес ине. Сенинг алдынга мени öнöтийин јыгылган дежер. Чынынча айдар болзо, мен сеге чыкырып берейин. Олор мени түнгей ле јалканчак дешкилеп јат. А мен сенинг алдынга јыгылгам деерим.

Чындал та, кем де бүтпеген. Талайга барып јаткан балдаңыраактаң ончозын кöröp ийеле, аллеяда туруп алган, кыйгырыжып турдылар.

— Э-э, качан ок јапшына берген бе? Јапшын ла, јалканчы ла, јылбыңда ла...

Је учы-учында кородогон Пафнулин алгырып ийди:

— Андый ла немеге јапшынайын деген эдим. Көрзöгöр кандый, айла јапшынып та, кемгө јапшынып эмеш. Кокос-абрикос. Кучкаштың балазы ошкош сары јүстү ненеге, ийттатай!

Бу öйдö принц араай унчукты:

— У-у, анайда айтпа дейдим. Анайда јаңыс ла мерихъяндар айдып јат. Јаман улус. Сен база јаман кижи.

— А сен кийик, кийик, кийик кижи! Кийик улустың башчызы!

Балдар олорды эбире туруп ийгеш, Ярослав Несметнов балдардың ортозынан түрген öдүп, тың айдып турды:

— Гелька! Токто! Угуп турунг ба? Токто!

Бу ла öйдö Тонида ўнин көдүрет:

— Эй, Граф Нулин, ёйинең öтпö! Анда эне-адан бойынын машиназыла жеткилеп келген. Јаңыла ла вахтер Костяга ол туку эжикте айдыжып турган: «Бистинг уулчагысты бери келзин деп анда айдыгар. Бис бир ле күнге келгенис, кийик ту-

рист¹ болуп амыраарыс!» Бот сен кийиктинг бойы! Бүдерден бери сен кийик болгон!

— А сен бойынг кем эмежинг, ха! Принцесса бүдүжингди— деп, Тониданы Пафнулин ёчыйт.

Тонида бу юйдө јалтаныш-јаныш јогынаң ла онынг ўсти орто барды:

— Мен бойымды бойым билбезим, та кем болбоғойым. А сенинг эне-аданг бойлорын кийиктер деп адап турган да, мен мында бурулу ба?

Гелька бу юйдө Тониданын сырангай ла оору јери орто чатып ийди: — Та ла та. Сен та кем болбоойынг? Уктаар ба, не деди? Сүреен эмтири а. Кийик кийик ле болбой кайтын, је калак сеге машиналу кем де келбес ине. Сенде эне-ада да јок — таштанчы иненг. Озо бойынг билинер керек. Та ла та, билбей јадым. Төрөгөн јок иненг.

Тонида мындый кыйгак сөсқө чыдажып туруп болбайтон эди, је бу юйдө ол балдардан болуш сурап турган неме чилеп, алаң кайкап көрöt. Жардына тынг соктырткан неме чилеп, ол колдорыла жардын тынг кучактай алыш, тиштерин тынг тиштенип алган турды.

Тараска бу юйдө база чыдажып албай салды:

— Сен нени айдып турунг а? Сен бойынг кем де эмезинг. Бистинг де, онынг да, ёскозининг де эмезинг... Жалканчак — деп, Тараска оны чагып ийди.

— Сендей ле тынабала куучындаждайын деген эдим — деп, Гелька айланьыра турган балдарды јалтанчылу аյыктап, Тараскага чимеркегендү айдала, туку байадаң бери сакылып турган эне-адазы јаар јүгүре берди.

Байадаң бери јүзин алакандарыла бўктоپ алыш, турган Тониданы балдар килегендў көргүлеп, талай јаар араай бас-кылады. Ол тужунда јаңыс ла Дэлихъяр ол јерине арткан эмтири. Ол араай јёткўрип, Тонида јаар болды.

— Је кем јок. Менде база эне-ада јок ине. Мен база кемнин де эмезим. Коомой улустар энемди олтүрип салгандар. Энем мерихъяндарга удура болгон. Олор ого корон ичирген. Ол керегинде улустынг туйук-туйка куучынынаг уккам, олор араай айткан, је мен угуп ийгем.

Тония учында ла алакандарын јүзинен алыш, бажын ѡрё кё-

¹ Кийик турист — путевка јок амыраган турист.

дүрди. Ол Дэлихъярдан туура бурылып та ийген болзо, је ийни ажыра көзининг учыла көрöt.

— Мен оны чын ла ачыйдан чачып ийгем — деп, Дэлихъяр токтобойт. — Ай-күнле чертенип турум. Чып ла чын. Табыжок мергедеген ошкош эдим баланы. Юра база бир јакшынак күрешке ўредетен болзо, мен бастыразын чачардан маат жок болор эдим а? Сени јаман айткан болзо, мен оны јарс-јарс берип ийейин бе?

Тонида принц дöён бурылып, оны узак көрүп турды. Ка-бактары алдындағызындай кыймыктабайт. Чырайы-бажы да эрип, јарып калган эмтири. Ол эмдигенче ле принц тёён көрүп алган тур. Ол бүткен бүдүмиле мат ла эдип калган болды. А Тонида дезе кемнен, кайда чыкканын да аайлап албайт. База бир көрзö, олор экү та незиле де бой-бойына түңгей деп билдирет. База сан башка ла неме: туку јер-алтайдын түбинен келген бу чала кунукчыл көстөрлү уулчак ла Тонида-нынг ортозында кандый да текши неме бар. Ол каанынг срѓоөзинде де чыккан болзо, је эне деп неменинг эркезин ксрбөгөни түңгей ле шырага јуук неме эмей база.

— Ол кечеги эби жок болгон керекке сен тарынба — деп, Тонида араай эрмектенет. — Оч аларга турган болzon, эмди тажып та, ийзен кем жок. Је јаңыс ла принц учун эмес.

Эмди онынг кабактары чек јумуп алган көстөрининг ўстине јуурылып, чыт эдип калган эмтири.

— Жок, жок! Мен сени согор күүним жок. Мен сени согуп болбозым — деп, принц араай бажын жайкайт.

— Же, айдарда, андый болзо, барып талайдынг јаказынан жарашибаштар јуук — деп, Тоня сүүнчилү ле чике көрүп айтты. — Айса болзо, сердолик пе эмезе күштынг кудайы деп таштабарыс.

Олор мынайда куучындажып, талай жаар бастылар.

Бу ёйдö Геликтинг энэзи жаан чоокыр сумказынынг оозын арбайта ачып, ойто тарс этире жаап, начальниктин кыбында жууланып турды:

— Мында слерде сағ башка эмтири деп, слер онгдобой турараар ба? Жаан јерде иштеп турган советский ишчининг уулы кайда да талайдынг јаказында ла алан ачык палаткада јадып турганы слерге нени де айтпайт па? Ого јүзүн-жүүр курт-конус та кирерден маат жок ине... А кайдан да келген капиталист-тинг уулы дезе, ма сеге, не керек — бастыразы белен. Чындалап та, тен чек ле каанынг бойы.

Начальник бу ўй кижиннің әрмегін ўзерге сананды ошкош:

— Озо баштап бери угугар... Ақыр, слердин ады-жолыгар кем эди?.. А-а, Ольга Федоровна! Же бот, айдарда⁴, Ольга Федоровна, слердин айтканаар чын. Бис мында, чындал та, балдарға қаанның жадыныңдай жадын жазайтан учурлу. Же жажырбай жадым, ишке-тошко тасқап, не-немени билер балдар та-лайдың жарадында жадып жат. Олорго талай, толкулар эжиги-нен ары чайпалып жатканы макалу. А дачаларда күчтери је-тире киргелек балдар жадып жат. Канайдатан әдигер, онызы бойыгарда туру... Андый болзо, слердин уулчак дачага да жаткай ла... Слер тегине ле жарбынбагар, чынынча айдар болзо, слердин уулчак Джунгахордон келген принцтөң мұнг катап артық принц.

— Онызы чын — деп, Геликтің әнези нени де керекке албай айдып, сумказын тарс берип идет, — бис уулыбыска ән-бийик ўредү-таскамал берерге амадап турғанысты жажырбай жадыс.

Гелик Пафнулинди, оның күүни јок то болзо, је оны ол ло-күн Слава Несметнов, Тарас Бобунов жаткан төртінчи темдектү палатқадаң уулчактардың адаганыла «тынабалар» жаткан дачага көчүрдилер.

Әртөнгизинде принц ол керегінде угала, Тараска ла Несметнов жаткан төртінчи номерлү палаткага, божогон јерге, оны көчүрзин деп, директордан вожатый ажыра некеп суралып баштады.

Начальник учы-учында вожатыйла кожно ѡптөжип, айт-кан:

— Же кем јок, нөкөрлөриле кожно жаткай. Бойы жарагадый уулчак болор керек. Олор ого жакшы таскамып берер. Сен, Юра, андагы уулчактарла озолодо жазап куучындажып кой. Врачла база ѡптөжип алар керек...

Вожатый врачла ѡптөжип алала, төртінчи номерлү па-латкага келди.

— Слер оныла әмеш те болзо, сөзин угуп, ѡптөжип ѡюрү-гер. Кайдаң келгенин слер бойлороор билеригер. Же оның ал-дына ѡзүн-жүрленип, жакшы көрүнгегер деп турғаным јок. А кажы бир өйдө оныла әптү-ѡптү болоры артық болбос. Эм-ди билдеер бе?

— Жарт! — деп, балдар бир ўнле каруу бердилер.

Принц жаңы јерге көчөрдө, оны бир де аңылу темдектебе-



берде, оноң ары не болорын сакыгылап, уулчактар тынар-тынбас жаттылар. Бойының јериндеги жаң-ээжилерле болзо, ол бүйдө нени эткей эди?

Дэлихъяр жааназынаң ўренип алган «Карлу жаланга јегилү ўч ат» деген кожонтын кими ректеде кожондоп, орынын жазап турала, кенерктек ўн-табыш јок боло берди.

Төртинчи темдектү палатканың ичинде кыңыс та эдер ўн јок.

— О! Бараксанды сени. Олүп калган туро ине... — деп, Дэлихъяр кайкай берди. — Бистиг Джунгахордо болзо, оны банаңның јулуғына кожуп јиир эди. Ё-ок, бу ѡскө укту бака эмтири ине.

• Принц баканы бажынаң, тамаштарынаң тудуп ширтей берди. Көрүп-көрүп, учында жаңыс бажын жайкап, палатканың эжигинен чыгара мергедеп ийди.

Славка Несметнов Дэлихъярды арай жыга табарбай, палаткадаң чыга конуп, күүни булгалган ошкош, куза берди.

Эки-үч конгон кийининде Юра Тараскадаң сурайт:

— Же принц кандый? Слер оны анда тың да этпегер.

ген. Жаңыс ла Таракса во жатыйла јөптөжип алала, Джунгахордың маанызын шабылап берзин деп кыстарга жакыды. Ол тужунда Тоня Джунгахордың маанызына гербин жараптыра шабылап берген эди. Ол күн төртинчи номерлү палатканың эжигинде пионерский кичинек флагжок ло Джунгахордың маанызы эзинге жалбырай берди. Анайда принц Дэлихъяр талайдың жаңында төртинчи номерлү палаткага јадып баштаган. Мааны мааны ла болбой кайтын, је балдар принцти ол ло күн ченеп көргөн эмтири. Онын орынына өлгөн баканы салып койдылар. Качан принц төжёгин жазап баштай ла бе-

— О-о, ўзе јакшы — деп, Тараска ўн ўспестеғ айдат. — Эпту-јөптү јүрүм өдүп жат, амыр-энчү, наылык, фрайндшафт, бхай-бхай! Ончозына ол нёкср ло најы.

Беш те күн отпöгөн болор, талайдың жарадынаң жарап таштар табарга принц көрмөстинг ле бойы боло берди. Ол ба-ка-таш дайтен ёл-чоокыр жажыл таштарды туура таштап, сердоликтер ле халцедондор бедрейт. Таштарды тумчугына јыжып, жалтырадып ийетенин ол база саң башка јакшы ўренип алган. Бир канча күннинг бажында принцтиң тёжиндеги алтын күннинг, перламутр слон ло күмүш айдың жаңында «Күштың күдайы» дайтен талайдың суузы ўйтеген ортозында ўйтту ташты илип алган јүрди. Экинчи катап андый жарап тажычак табала, онызын Тонидага сыйлап берген эди.

Учы-учында балдар ол принц те болгонын, каанынг ши-реезине де сонында отуарын чек ундыгылап салдылар.

Калганчы күндерде угулатан неме:

— Дэлька, меге бу ташты эмеш жалтырадып берзен? Менниң тумчугым кургап, кырталып жат.

— Дэлька, тайыс јердөң барып крабтар тудаалы а? Бар келеек?

— Дэлька, сен кабактарың кыймыктадып темиктиреригдс сабарларыңла болушпаан бедин?

Принцтиң ўни сүрекей чичке, ёскөзиниң ўнинен агыланып турар та кандый да күү бар болгон. Тортинчи темдектү палатканың уулдарыла кожо ол «күч јоктор» жаткан дачаның мөзинёгинин алдына мынайда кожондо туратан:

Пафнулиннинг адазында,
Пафнулиннинг энезинде
Сүрекей эрке уулчак ёскён.
Ол энезиниң эркези,
Ол адазының эркези —
Же кийик болуп ёскён.

VII бажалык

КАРАНГҮЙ ТОЛУКТАН

Балдар көрөр-угарга јетпей, бой-бойыла танышып алатаң эмей. А пионерлагерьдеги балдардың түрген наылажатаңы анчадала кайқамчылу. Кече ле бой-бойын билгилебес бал-

дар бўгўн дезе туку ла озогы йајылардый јўргўлейт. Ё лагерьдеги најылаш школдогызындый кайдан болзын. Школдогызы бек эмей. Нениң учун дезе ол ѡылданг ѡылга, классстан класска ине. А мындағызы оның учун чек гипс ошкош тўрген тудулар, капшай јайрадылар. Ё бот, юйгы нўқёрлётши уدادарга јарабас. Лагерьдин путевказы қыска сўйғо эмей. База ла кўрзён — айрылыжып јадатан эмес беди. Оның учун калганчы бўйлёрдö Тонида бойын бойы кайкайт. Андый кату қылыш-янъыла принципе та канайып најылажып алган болбогой. Бу чын бектинг бек нўқёрлётш болгон. Дэлихъяр қажы бир ёйдö Тонидага баргандা, ого қыстар база каткырыжатан ла эди. Ё олор канча да кире шооткылаза, ол экўнинг ортодо чын ла јакшынак нўқёрлётш болгон.

— Эй, принцесса, келеечинг база ла једип келди — дежип, тыйтылдагылай ла бергёnde, олор тургуза ла Тониданың кату колына келип киргилейтен эди.

— Бодоп ло не тыйтылдаӣ туругар. Нени кўрўп ийдигер. Мынаар туура туругар.

Тонида кандый да кату боло беретен болзо, ё баштап ла келгендий эмес болгон. Бир сўслö, Тонида-Торпеда чек ле кубулып баратты. Керек дезе, бир катап чачын јаны модала тарап берзин деп, қыстарды айбылаган эди.

— Ё карынучы-учында онѓдолып, билинип келеедири—деп. Зюзя Махлакова айдала, эмдиге ле јетире гребенкала тараган Тониданың чачын кичинек расческала чала болчойто эпту этире јазап берди.

Қыстар Тониданың чачын јазайла, энгиргери Зюзяның кофтазын кийдирип, учында ла принцтиң сыйлап берген Күштың кудайы дейтен ташты тёжине тагып ийерде, Тониданы, чындал та, кижи таныбас боло берген.

— Ой, Тонька, сениң алдынта кижи туруп болбос болбой. Эй, қыстар, ё ајаарзаар да... Та не ле боло бербегей... Джунгахордо ёр силкинген деп кижи уккай не — деп, Зюзя кокурлайт.

— Тўгўнденбегер, мынаар кедёри туругар — деп, Тонида мактулу сўстёрғо јўзи кўйе берген.

Чындал та, Тонида бу ёйдö кандый кеберек боло берди эмеш а? Зюзяның тудуп алган кўскўзинде Тониданың узун кирбиктерлў кўзи уйадын јажырып алган эмтири.

Баштап келерде, принцти Дэлихъяр дёжетен, ё эмди оны балдар Дэлик эмезе Дэлька дежет. Ё бот Дэлькала кожо То-

нида улай ла талайдын жарадынаң жүзүн-жүүр таштар ылгап, оны тумчуктарына жалтыраганча жыжып, ойногылап жүрдилер.

Принциг сабарында жаан бриллиантту перстень күйүп жат, айылында дөзө алтын теермектер ле курлар да бар болзо, је ол жажыл толкуларла кожно күмүштелип келетен тырмактын каразынча да сердолик ташты тударга, акара баш јок сууга чурайт.

Олор жаантайын жаратла араай баскылап, кезикте туура секиргилеп, каткыбыла ойногылап жүргүледи. А олордын буттарынын жанына толкулар ак кобүктерин айдагылап, тайт эдин жарылгылап, оноң очкүлөп калат. Талай тың чайпалып, толкуланып ла келгенде, олор база тыңыда куучындажат. Ненин учун дезе олордын куучынын талайдын толкулары булгап турганы сүрекей эптү болгон. А мындык булгак эрмекти олорго ондоорго база сүрекей јилбүлү болгон эмес беди.

— Айтканымды ондодын ба? — деп, талайдын табыжы откүре айдат.

— Ў-у, катап айтсан?

— Же кем јок. Катап болзо, катап ла — деп, жаратка көлип, бар-јок күчиле согулган ак жалду толкунын табыжы откүре Тонида Дэлихъярды сүмелүп ижендерет.

Онызы бажын жайкап, катап ла кыйгырат:

— Онгдободым. Катап айтсан а?

— Жүс катап жартабазым — деп, онызы толкунын табыжы откүре айдат.

Тонида мынайда жүрүп, та кемнинг де ыраак жерге жүреле чүмдеген жакшынак кожонын принцике ўредип салды. Талайдын табыжын эркидеп ийерге турган чылап, олор экү жаратка турала, кожондогылайт:

Мен билбезим та кайда
Экү јолугарыс...
Же чап-чанкыр шардый
Айланып ла жат глобус...
Бастыра параллельдер, меридиандар,
Городтор ло ороондор элестелет,
Же ак-жарыкта экүнинг
Баратан жолыс билдирибейт.

— Кем-кем качан бир андышты ба? — деп, бир катап Тоня сураган.



— А канайда? — деп, принц тура түшти.

— Је сени, не-не деп чололободы ба? Темдектезе, мени Торпеда деп айдыш јат.

— О-о, анайда мунг катап! Айдың-күнниң уулы дежетен беди. Кааның борүгининг күмүжи эмезе санаа-шүүлтеде јиит слон — не ле дежетен эмей.

— О, Дэлька, сен база кокурчы ла эмтириң а. Анайда сени андыжып турган эмес, а сени байлап, кёдүрип айдып турганы ине.

— У-у, анайда мени кёдүре айтканын сүүбей јадым.

Принцке балдар туку качаң ўренгилеп калды. Ўренеле бир канча минутка сууның алдыла аквалангтарлу јүзеге вожатыйла кожо јөнтожип алдылар. Бастыра уулчактарла кожо ыраак экспурсияга барып эмезе Космостың ла Талайдың байрамду күндеринде принц стройдо кожо турат. Лагерьдин линейказында салютты бастыразыла кожо беретен. Пионерлер принцике жолукканда ла, ойногон айас ого салют бергилейт.

— Ай ла Күн!

А ол дезе беш сабарын ёрө кёдүрип, каруузына:

— Серп ле Маска! — дейт.

Мынайда олор эптү-јөптү, нақ јүргүлэйт.

Качаң энгир кирип, ўйуктаар бй једиң келгенде, а жажырбай айтса, кезик-кезикте ўйуктадып та койгон кийининде, төртинчи темдектү палаткада кайкамчылу куучындар, ёдётён. Тараска ла Ярослав бой-бойына чаптык эдип, сёс blaашкылан, Дэлихъярга Буденный, Түндүкке учкан геройлор, «Ленин» деген атомоход, Павлик Морозов, Володя Дубинин, јиит гвардесстер ле космонавттар керегинде сонуркап куучындагылайт. А принц дезе олорго «Корольдың барлары» деген организацияның бойскауттары керегинде айдар (ол оның күндүлү јааны болгон), оның кийининде Тарзан керегинде бичиктерде кино-догызынаң көп айдалган деп куучындаар. Палатканың ачылып калган тежиггиненг көрмөстөр кирип келбезин деп, принц баштапкы күндердегиди балдарды чочуп ла кыйтырып ойгоспойт! «У-у, эмди билерим. Коммунисттер бастыра эрликтү, көрмөсти—ончозын бўлтурип салган эмей. Мен эмди коркыбай јадым» — деп, Дэлихъяр сананат.

Бу јакшынак принцтин бажында база көп ло «ёлёнг-чён» болгон эмтири. Темдектезе, Дэлихъяр узу-ун лиананы! ўч суу

Лиана — изў јердин армакчы ошкош чичке, оролып ёзбор агажы.

ажыра сүйртеп апарза, јылан болуп кубула берер, јаман, космой улустарда јыланның короны табылып јат деп бүдүп туратан эди. Төртинчи номерлۇ палатканы эмдиге јетирире ыраагыла бүдүп турган Пафнулин Геликти база коронду, јаман кижи деп бодойт.

Бир катап балдар агаштың ортозыла јүреле, кырлардан лагерьдин јанындагы тракт јолго түжүп ле келерде, кенертең әткүн-әткүн сигнал угулды. Бурылчыктың ары јанынаң јымыртка ошкош јылма ак бөрүктүү ўч мотоциклист учкылап чыкты. Олор ак меелейлерле јолдың эки јаны jaар чыккылагар деп јанып өттилер. Машиналар ла улустар бир күүнле јолдың ортозын јайлактылап бердилер. Мотоцилиссттердинг кийининег алтын чачагы јайылган кызыл маанылу ачык машина өтти. Оның эмеш кийин јанынаң кичинек маанычактарлару чангыр ла кызыл автобустар келеетти.

— Туругар! Откүрип ииели! — деп, Юра балдарга јакарат.

Принц бу ёйдо чек ле аланг кайкап туралады. Мотоцилиссттер, маанылар, машиналар, автобустар — кайкабас арга јок болгон эмей.

— У-у, бу кем барып јат? База кайдан да каан келген бе? — деп, эмеш күйүнүп, принц сурайт.

— Каан да эмес болзо, је бу бистинг принцтер ле принцессалар — деп, балдар кокурлаарга да жетпеди, олорды вожатый токтодып алды.

— Ой, уулдар, спергө тенексиирге једер — деп, Юра айдала, бу ла ок ёйдо Дэликке бурылат. — Ол бистинг јаныстагы «Чайка» деген лагерьге јаныдан бараткан балдар ине. Биске көрө, олордың јаны сменазы оройтып јат. Лагерь јаны, бу јуукта иштеп баштаган ине.

— А бис келеристе мынаң да артык болгон — деп, Тараска мактанат. — Духовой оркестр болгон. Од алдында башка грузинкүтү барып, јолой марштар ойногон. Бистинг машиналардан ёскю машиналар тракта ончозы туралады. Пионерлерге јаантайын јажыл ором берип јат... Јаныс ла ичкери мантат!

Аланг кайкап туруп јаткан принцтинг ле пионерлердин јанычча јуралгандыг автобустар бүдүп бүдүп конгулайт. Көзнөктөрдүн балдар колдоры кызас эдип јаныгылап, кыйгырыжып, кожондошкылайт. Кажы ла автобус бойының кожоның қожондоп бүдтөт:

Фр-р-р-рррр! «Jakshy ba, кару картошка, тошка, тошка... Баш болзын сеге, картошка».

Фр-рр-р-ррр!.. «Эй, космонавт, араайынаң қыймыктат, је ѡлдо кожоның ундыба!..».

Фр-ррр-рр!.. «Чаңкыр түндер, отторло јалбырагар! Бис пионерлер — ишмекчилер балдары...»

Фр-ррр-рр-рр!.. «Ай-яй-яй, мен сени сүүп јадым! Ай-яй-яй, а сен дезе унчукпайдың!..»

Фр-р-рррр! «Якорьды алып јадыс, јеригерге туругар! Эй, рульды, рульды, рульды анайда тудугар»...

Кулактары тал-табышка тунуп калған принц кожонду автобустарды ўйдежип, бажы айланды.

Откөн пионерлерди принц каанга бодогон деп, лагерьде узак ёйгө база куучын болгон эди... Же «Спартак» деген лагерьде чын макты принц Дэлихъяр Сурамбук кийиндеги эки туштажуда алган.

* * *

Бир катап пионерлер парктың караңгүй серўүн јолыла юйноп јүргүлген. Кайра бутту јажыл аспан керегинде кожонды бир ўнле кожондожып, кезиктери аспанга откөнижип, колдорыла, буттарыла койчынгажып-мыйрынгажып турдылар. Анайып баргылап јатканча, балдар кипарис агаشتар ла роза чечектер бўскон јердинг јанындагы чичкечек койрык ѡлдо таныш эмес кижиғе јолуктылар. Ол чечекле кеелеп, шабылап эткен украин чамчалу ла салам шляпалу эмтири. Кийип алган элбек јаан штаны сандалия ёдўгин туй јаап салган.

— Йакши ба, балдар! Бу нени эткилеп турганыгар? Кўнбадыштың танказын бијелеп турганаар ба кандый? — деп, ол албаданган айас кўлумзиренип сурады.

— Бу канай туругар! Кўнбадыштың эмес, а кўнчыгыштың танези эмей — деп, Тараска айда салды. — Барлардың бијези.

— Бот кандый! Же јадын-јўрўм кандый, пионерлер? Кўнгे кўйўп, амырап ла јадыгар ба? Курсак эш кандый? Не-неме јеткил бе? — деп, элбек штанду кижи сурайт.

— Ончозы јакши, ончозы кем ѡок — деген ўндер ончо јанынаң кўйләй берди.

— Андый ба... Же бу не, озо баштап таныжып албай. Мен областътың шингжү ёткўретен бўлгүнен келген кижи болорым. Слердин мынданы јадын-јўрўмигерди шингдеп јўргем. Же бу отургушка эмеш отурып, куучындажалы. Же бот сен — деп, ол Тонида јаар колын уулап ла јўрерде, ол Несметновтың ийни ажыра јажына берди. — Не јажынып туруғ а? Се-



нинг акту сөзинг керек, сен жалтанба. Балдар бойлоры куучындаза, качан да артык ийнэ... Же анда турбай бери чык, кызычак. Эне-адаң нени иштегилеп жат? — деп, ол колтугына кыстанып алган балбак портфелинен бир калын тетрадь чыгарып, айдат.

Же Тонида ого, кыңғыс та этпеди.

— Сен кандай да эмеш санг башка бала эмтириң. Улус ортодо куучындашпас, ол арай коомой... Же айдарда сен — деп, нени айдар эмеш деп жакшызына берген балдардың ортозынанг принци сабарыла уулады, — же бу бого коштой отур. Мен нени нени бичип алайын, а сен дәзе бойынды бош тудунып айт, же бе. Аныдарда, баштайлы ба? Же айдарда, кажы

ла сурактың каруузын тóкпой-чачпай бичиili. Башталкы сурак: ады-жолынг, обöкön кем болор?

— Дэлихъяр Сурамбук.

— Айдарда, орус эмес, чын ба? Же керек онзында эмес эмей. Акыр, ады-жолынгды катап айдып ийгин, жарт болзын.

Принц катап айдарда, жанында турған балдар ичинде каткызын арайдан ла тудунып турдылар.

— Дэлихъяр... Солун! Ада-эненг кем эди?

Бу бйдö балдар кенерте топ боло берип, араай шымыра-жып айдадылар:

— Онынг эне-адазы јада калган.

— Жарт — деп, ревизор унчугат, — айдарда, сен ёскус түргүн не. Билип јадым, же канайдар... Айдарда, бу пункт бүтти... А сен кемнинг колында, кем сени азырап-чыдадып жат?

— Ол агазында јадып жат — деп, Тараска айландыра балдарга сүмелү көрүп, айда салды.

— Мында тилмеш керек јок... А сен бойын куучында, орус тилди ондоорын ине... Ол слер јогынаң да айдар ла. А агаң нени эдип турган эди? Кайда иштеп турган?

— У-у, ол ѡргөөдө — деп, Дэлик айдат.

— Культуранын ѡргөөзинде бе?

— Јо-ок, бисте Джайгадангта.

— Чала онгдобой қалдым. Бу јуугында андый атту јер бар ба қандый? Јок, озо баштап агаң нени эдип турган кижи — деп, ревизор карандашла тумчугынын белин јыжып, катап ла сурады.

— Ол каан.

— Канайда? Јартап айтса, оны канайып ондоор? Бир сөслө, ойын эш јогынаң куучындажалы.

Балдар каткыга арай ла ичтери тыдыла бергөдий турдайлар.

А Тараска дезе јерден бир јаан јалбыракты көдүрип, принци өнётини ле серўүндеде берди.

— Слерди, каан уулын, серўүндеерге јараар ба?

Ревизор балдарды очкозынын ўсти ёткүре ксрүп, онон ары уштыйла, ойто катап тумчугынын белине қыстап, учында салам шляпазыла веерле чилеп серўүндене берди.

— Бүгүн, чындал та, изү болуптыр ине. Чек ле кайнап јат. Је акыр эмеш эп јок неме. Је андый да болзо, мынын аайына чыгар эмес не?

Бу ойд балдар тудупын болбой, јир каткыргылай бердилер. Төртингчи номерлү палаткада јадып турган принц чынла Джунгахордын королиниң карындажы деп, балдар ревизорго јартап бердилер.

Ревизор јоон тизелеринен түже берген портфелине тетрадын сугуп, көстөри типилдеп, принц јаар болды:

— Алдаарга эмеш эби јок неме эдип салдым ошкош, слердинг јаан адыгар. Је нени-нени јастырган болзом, је оны... Мен ол керегинде билбес болгом не...

Таrasка ревизордын алды јаар улай ла та нени де көргүзет:

— Неге базып алганаар, капшай мынаар туругар — деп, көстөриле принц јаар уулап, ол мендеде айдат.

Ревизор кайкай берип, алдын аյктайла, керек дезе келтей сандалиязын ѡрё көдүрет:

— Онын көлдөктөзине базарга јарабас. Олордо андый закон бар — деп, Таrasка көзин коркумчылу эдип айдат.

Ревизор бу ёйдö кайра тескерилийн деген бойынча, јаңыла базып келген лагерьдин начальнигине табарды.

— Бу слер озолодо мындый, мындый ёскö орооннöг келген кижи эш бар деп не айдып салбаныгар, нёкçр Кравчуков?

— А слер бери келип јатканыгарды база озолэдо айтпа-наар эмес пе — деп, Михаил Борисович ўзе согот, — кийин јанынаң, карантуй толук ажыра келгенигер бе? А мен бодогом, кер-мар кижи келзе, јаан эжиктөн кирер болор деп. Је бир ле болгон немени оны база канайдар...

— Је бот, нёкçр Кравчуков, мындый керек. Мен ёнётийин анайда келдим, ненинг учун дезе, областька андый-мындый коомой сигнал эрмектөр угулган. Мында бого кандый да уул-чактың эне-адазы јуреле, областька угузу эткен эди...

— Ол керегипде кабинетке барып куучындажарыс — деп, начальник эрмекти ўзе сокты.

Бу ла тужунда балдарды келип ажансын деп, лагерьдин јанында горн јынгырай берген. «Қалбак тут, калаш ал...» — деп, балдар темиккени аайынча горнго јомбожö бердилер.

— Слер кöп јарымын бу ажанарага кычырган сигналды угатан болзогэр — дейле, Михаил Борисович тымый бергеск балдарга бурылып айдат — Слер мында јакшы куучында жып алган болбойыгар?

— Чыкырышка да турбас. Андый неме... — деп, принц кенерте айда салды.

Јаңыла ревизорло кожо бааррага јазанып алган начальник бу сости угуп ийеле, эпјоксынып турға калды.

— Бу сен кандый тилле? — деп сурады.

— Орустап, бастыразы чылап.

— Сүрең эмтири а — деп, начальник бажын јайкап, балдарга бурылды. — Слер не? Орус тилди быјарлап турганаар ба? Айылчы кижини онайдо ўредер бе? Айса болзо, келер ёйдö король болор кижини. Мының кийининде слерге бүт...

IX бажалык

БЕЖИНЧИЗИНИНГ ІҮРЕГИ

Экинчи катап туштажу чек ёскö јанынаң болгон. Ол «Спартакта» узак ёйгö ундылбаган эди.

Бу керек эңиргери болгон. От-јалбыштый јаан күн эм-

ди ле ажа берерге турган эди. Пионерлер бу бйдö күнди ўйдежерге бийик кайаныг бажына чыктылар. Анда доктор Павел Зиновьевич Савельевтинг бюсти турган. Гражданский јууныг геройы, карыган большевик бу Кара талайдын жака-зына «Спартак» деген лагерьди төзögön болгон. Уур озру, ол калганчы күндерин мында ёткүрген. Базып албай да баарда, оны бу кайаныг бажына колтуктап экелгилейтен эди. Ол бо-го отурып, талайды аյыктап, пионерлердинг кожонын тыг-дайтан. Онын сбигин де бу кайаныг бажына јууган. Онын учун докторго мында памятник тургускан эмтири. Балдар жаан-тайын бого чыгатан, ненинг учун дезе, талайдын күн ашканы сүрекей јилбүлү ле кайкамчылу. Чындал та, ол энгирде күн ашканы сүрскей кайкамчылу болгон эмей. Тенгери ле талай чанкыр-јажыл болгон. Чанкырайып јайылып калган талайдын ортозында алтын күн ончо жана јаар экпиндү јарыдып турган.

— Ой, уулдар, көрүгер! Талай чек ле бистиг Джунгахор-динга маанызы ошкош — деп, принц кыйгырып турды.

Бу кыйгыны каткак, бийик сынду, кара очкалу, ак кийим-дү кижи угала, түрген жайра бурылды. Ол, байла, «Спартак-тан» ыраак јок курортто амырап турган улустардан. Жаан-жашту бир группа улус ыраак јокто турды. Туку кайанынг ал-дымда, байла, олордын автобузы.

Ол узун сынду кижи арык-коо колдорыла кара очказын чупчып ла ийерде, ўстүндеги тенгери, алдындагы талай ла анда ажып бараткан күннин чогы ол кижинин кёзине урула берди деп, Тонидага билдири. Је бот эмди ол тенерининг чан-кыры толгон тирү кёзиле пионерлерге бурылды:

— Джунгахор?.. Фари йо джор? — деп, принцтег түрген сурады.

Тброл тилининг күрмелгезин онызы кенертке угала, баштап күлümзиренип, је бу ла ок бйдö бийик тудунып, бойын адап берди.

Таныш эмес бийик кижи Дэлихъярга базып келеле, эңчей-ген айас онынг көзи јаар көрди.

— Принц Дэлихъяр ба? — деп, ол бажыла кекип ийеле, онон ары айдат, — је таныжалы. Мен — Тонгаор. Тонгаор Байранг.

Принц угала, кабагын јуурып, тескеерледи. Джайгаданг деген ѡргөбдö онын адын адаарга да јарабас болгон... Пионерлер бу бйдö куучындаштай барып, олор экүни курчап келдилер.

Джунгахордың јалтанбас революционерин, коммунист поэтти, Тонгаорды бистинг јerde јаан улустаң болгой, балдар да билетен эмей... Тараска поэтти эки көзиле ширтеп, јаны јаар араай јууктап клеетти. Тонгаор Байранг деген кижи бот кандаій эмеш! Оны Джунгахордың Шардайях дайтеген алдындағы тиран кааны он јылга шыдар караңгүй ородо туткан. Бастыра јүрүмінде Тонгаор ачап-сыйап мерихъяндарга удура тартышкан. Тонгаордың бичиген јалтанбас ўлгерлери ле јакшынак кожондоры оны ёлзин деп чачып ийген коркушту ороның түбінен, түрменинг кәп тоолу каруулын ёдүп, ак-јарықка јайылып турған. Тонгаор бойының бир кожонында мынайда айткан: «Утугар! Менинг телекейле куучындашкан јажыту сүмем—сок јаңыс болгон. Мен бастыра телекейле, јайымды ла чындыкты сүүген улусла ачуурканган јүргегимнің согулыжы ажыра куучындашкам». Бу кожонның каруузына миллиондор тоолу телекейдинг албатызы поэт-революционерди јайымдазын деген некелтезин Шардайхтың башкарузы бүдүрбеске болбогон. Ол оны јайымдайла, төрөл ороонынан ыраткан. Түрмеге канча јылга отурған поэттинг јаңыс ла јайымын ла айы-күннін айрыған эмес, је анайда ок оның су-кадығын база ўреп салған эмей. Эмди ол «Спартак» деген лагерьден ыраак жок бир санаторийде әмденип турған.

— Байла, меге сениле куучындажарга јарабас болор — деп, Тонгаор принцке айдат,—Чындаңтап болзо, сени мениле куучындашпазын деген эмес пе? Мен коммунист инем. Мен јаантайын сперге, корольдорго, удура боловым, оны јажыrbай јадым. Сен уулчак. Чынынан болзо, сенин адын меге бир тушта болушту болгон.

Оның куучынын угуп ла отургадый, әэлгир ле јымжак болғон. Ол обсторди яп-јарт этире айдатан әмтири. Принц чилеп база тұмчугыла куучынданат. Тонгаор 16 јашту уулчак тузында революцияның баштапкы ла јылдарында комсомолдың съездинде туружып, Лениннің куучынын уккан эмей. Оның кийининде ол Москвада Күнчығыш албатылардың Коммунистический университединде ўренген.

Тонгаор пионерлерге Шардайях король оны јайымга болжотконын айткан. Іе поэт алтығы ороонның түбіндеги түрмеген чыгала, тегистин түбине чөнгүп ёлүп калзын деп ол шүүген әмтири. Керепле барғылап јадала, оны кичинек кемеге отургузала, талайдың ортозына таштап ийген әмтири. А кереп аранан ары јүре берген. Ол тужунда айас, јакшы күндер бол-

гон. Қокостың кабаазы ошкош кичинек қемечекті талайдың толкулары бирдең бирүзине араай экчеп турган. «Принц Дэлихъяр» деген танкер ол тужунда ол кемеге јолукпаган болзо, Тонгаорды тенгис јудуп салар эди. Танкер ол тужунда Советский Союзка нефть аларга келеткен. Кичинек кемелў кишини талайчылар көрүп ийеле, ёлұмнен оны аргадап алғылаган әмтири.

Пионерлер тынар-тынбас Тонгаорды угуп турдылар. А Тоня Пашухина дезе чек кәс тө јумар әмес көрöt. Іе кезик-кеzikте кем-кем кыймыктанып ийзе, ол јаар ачынган қылчас әдип салат.

— Јолой келип јатканчабыс, керептинг капитаны меге чындық најы боло берген. Танкердин јерлеп турган порты Рамбай болор. Сен, уулчак, Рамбайдың талайчылары керегинде, байла, уккан?.. Анда менинг најыларым көп. «Принц Дэлихъярдың» капитаны бу јараттардан нефть аларга келгендө, меге јаантайын письмолор экелип јат. Ума јок көп письмолор алган әмейим. «Принц Дэлихъярда» кәсп јалтанбас улустар бар. Сенинг адың чындық колдордо. Бодозом, сен де чындық кижи болорың. Акыр! — деп, Тонгаор кенерте айдат. — Билеринг бе, бир неделедең кереп портто болор. А капитан меге айылдаپ келер. Јолугужар күүнинг бар ба? Јок, оның ордына мен оны бойым лагерьге экелерим!..

Күн талайга чек отура берди. Тенгери кып ла кызыл болгон. Бу мындей јараш таңдак түп-түс турган каттак бүдүмдү, ак башту кишинин сомын ёткүре јарыдып турған ошкош. Ол сырантай ла каскак јаратта пионерлерле кожно талайга көрүп турған. А бу өйдө күн талай ажыра чек жажынып браатты... Іе ол ажа да берген болзо, оның калганчы јаркыны тенгериңнег түбилие барған әмтири. База бир өйтс күннинг ажа берген јеринде тегерик ак-куу болчок неме арткан эди. Учы-учында ол јайылып турған јаркыны бойы јаар тарта берди ошкош, кенерте айландаира јер бүрүңкүйлене берди.

Ончолоры унчукпай көрүп турдылар.

Тонгаор Дэлихъярдың ийининег чебер ле бек тудуп, кичинек туура аппарала, бир кезек өйгө бойлорының тилиле та нени де куучындаждып турдылар. Джунгахордың король болотон принци ле јалтанбас поэт-коммунисти — экү непи куучындашканын балдардың кемизи де билбес, је принц Тонгаордың колының алдынан ийнин бир де айрыбайт. Бу байа ла таныш әмес кижи әмди ого киленгкей ле карудый. Чек ле ол ат-нере-

— лў ойгорчы ба, илме-тармачы ба кижиле кожо тургандың деп билдири. Је Джайгадаңтын ସр୍ଗөөзинде байбак сагалду, коркүшту улу дежетен кижилерге бу арық чырайлу. кижи бир де түгей эмес болгон эмес беди. Олор принцке канча частардың түркүнин «Јер-төлекейдин алты ла Јүрүмнин төрт учуры» керегинде јартайтан. Јок, бу кижи ସр୍ଗөөдөгү ол ойгорчы улу улустардағ да, ай-күннин де храмындагы мүргүүлчилдердег чек башка болгон. Джунгахорго оның адын да адаарга тудулу болгон. Је андый да болзо, оның төрөл тилиле айткан жыл да сөзи салкын учурткан парус ошкош кен: ого, оның омдук ло бек чындыгына кижи чек ле бүдер күүни келер.

Куучын божогон кийининде, олор экү әмдиге жетире тымык турган пионерлерге баскылап келдилер.

— Экинчи класска ўренеристе, слерди јайымга божотсын деп, бис база угузу эткенис — деп, Тонгаорго көбрөмдү көрүп, Тараска айда салды.

— Сеге ле сениң нәкүрлөринге менен јаан быйан болзын — деп, Тонгаор каруун берди.

Оның кийининде поэт Тараскага төп лў тоогонду колын берип, ўстинен төмөн эрке көрöt. Бу да сүйдө ол бөкөйбөй, јүк ле бажын јеңгил эңгиген, је сыны түп-түс болды.

— Айса болзо, слер кандый бир ўлгеригерди кычырып береригер а? Космонавттар керегинде ўлгеригерди мен слер радиоло кычырарыгарда, уккан эдим — деп, Тонида кенерте јалтанбай сурады.

— Чындал та, сурап турубыс кычырып берзегер — деп, пионерлер айланыра туруп, көлдорын энчикпей чабынтылайт.

— Айдарда, космонавттар керегинде бе? Олор керегинде ўлгерди слер радиоло ончогор уккан болбойыгар а? Слер космос керегинде менег артык билер болбойыгар.

— А слердин космонавт болор күүнігер бар ба? — деп, Тараска оноң тап эдип сурады.

— Мен арай оройтып калган кижи инем. Оның кийининде су-кадыгым јер алдында артып калган. Андый бийикке әмди чыгарга арай ла күч болор — деп, Тонгаор бажын ସр୍ଗө көдүрип, күйүнип тургандың төнгери јаар көрст. Оның кийининде ол ак бажыла кекип, козин чала јумала, балдарга сүмелү көрүп:

— Йылдыска, пионерлер, жаңы ла кижинын бойынын јолы бар ине. А мен јүрүмимде бастыра улуска бир јылдыска јол ачарга јүткүгем. Ол јылдыстың ады — ЧЫНДЫК.

— Је андый да болзо, писатель болзо артык па, айса космонавт болзо артык па? Қажызы артык? — деп, Слава Несметнов чек ле албаданып келди.

Тонгаор бу ёйдö чала күлümзиренип:

— Билбезим... Мен ол керегинде арай билбезим, пионерлер. Космоско учарпа арай келишпеген эди. Іе поэт болорго... Акыраар! Мен слерге бир укаа чёрчөгим айдып берейин. Угараар ба? Іе андый болзо, айландыра отурып ийигер.

Балдар калшайлап, келишкен јерге отурғылап алдылар: кайаның кыбына, бош таштардың ўстине — кайда ла. Бу ёйдö санаторийде амырап турган жаан да улустар араай баскылап келдилер. Тонгаор айландыра ончозын аյқынап кöröлө, «Беш кижи керегинде укаа чёрчөкти» кычырып баштады:

— Бир катап беш кижи јолуккан. Баштапкызы јер ўстүнде не-неме канайда бүткенин, оның тазыл-тамыры ар-бүткен ле канайда колболгонын, жажыдан, бастыра бар неме бүдүрген оок тёзөмөлдөрдин көскö кörүнбес айланыжын — ончозын билетен. Ол Улу Физик болгон.

А экинчизи ого кöröп, оның öкпö-јүргенин, эди-канының тамырларын, колболышкан учуктарын ла јүрүминиң кысказын, узунын билетен. Ол Атту-чуулу Эмчи болгон.

А ўчинчизи ол экүнинг сүрекей кичинек болгонын кöröп, трубказы ажыра бастыра айлаткышты ширтеп, мениң ўреинен көс жетпес телекейлөргө кörö олор кандый оогож деп сананып турган. Ол Ат-нерелү Йылдыс-шиндеечи болгон.

А тортинчизи бу улустың јүрүми, историяга ла чактарга кörö, кандый кыска деп сананып турган. Ол Улу Историячы болгон.

А бежинчизи сананат: «Чын, мен ончозынан ас ўренгем... Је мен бойымның јүргимле јер-телеkey канайып бүткенин, кижиның санаа-шүүлтезининг узунын ла оның амадаган амадузының жаанын биледим. Оның сийи-кемин, кандый немеден туруп турганын мен билбезим, је ого ырыс, сүүш ончозы кирер эдип айдар аргам бар. Олорды мен жаңы јенүлерге кычырарым! Мениң созимде ол ёлбос бүдүм алынар.

Ол Поэт болгон».

...Ол күн энгир сүрекей кеен турган эмес беди. Ончолоры көстөрин де јумбай, амыр жаткан талайдың ўстине жайыла түшкен кеен төнгерини узак аյкытагылап турган. Тонгаорло кожно јүрген жаан улустар та нени де билгилеп, жаңыс баштарын ла жайкагылайт. Балдар ончозын да онгдобой турган



болзо, је бу каткак, узун сынду кижи та кандый да кару ла јуук, эң керес шүүлтөрөнине олорды јууктаткан деп, олор сескилеп ийген. Ол араай јötкирип, ак платочегин чичке јараш эрдине јаба тудат. Узак јöдүлдейле, учында онзын оозынан алала, түрген бўктей тудуп турган юйдö балдар оныг пладында кан јапшынып калганын јап-јарт кёргүлеп ийди. Ол кичине-ек колпладын эпжоксынган айас карманы јаар сутуп, принцти узак аյкташ турды.

— Јердинг ўстүнде база саң ла башка кайкамчылу немеселер болотон эмтири, уулчак — деп, Тонгаор Дэлихъяр јаар каразыган айас кöröt.

— Сен менинг уулыма кандый түгей деп, сен билген болзорг а? Ол Джунпахордо энезиле кожо артып каялан. Олорды анаң божотпой јат... Тен тоң ёткүре түгей. Је менинг уулым сененг эмеш јаан болор... Сен бойынгынг айылынга эригединг бе?.. Је ёргöбиг deer бе, не deer?

Тонгаор мынайды ла айдарда, принцтин кёзининг алдына Джайгадантынг узун-узун залдары, араай табылу базытту каравандардый ёдўп, көрүлип турды. Ол залдарын кёзинсён тörин уур бўстёр бўктоп салган, куй-таштардый, ээн ле тымык туратан эди. Јайып салган кебистердин ўстиле Дэлихъяр эдер немези јок, соотоп базып јўретен эди. Ол залдарын кёзибингинде јўзён-јўёр јайангыр ёзумдер бўзётён. Дэлихъяр тышкары не болуп турганын кöröргö, ол јоон саптарды ачып, аквариумдагы балык чылап, шилге тумчугын тўрттүрип алала, сок јаңыскан туратан.

Принц бажыла јаратпаганду булгай согуп, бойынг тилиле та нени де айдат. А Тонгаор каруузына улу тынып:

— А мен кунугып јадым... Коркуш эригип јадым... Кару принц, кишининг тёрёли — јаңыс ла сенинг ёргёбонг лё менинг отурган тўрме, оро эмес ине. Ол эң керес неме. Оны бастыра јўрўминг сўүринг. А сўүген кийининде кунугарынг. — Ол кара очкозын кийип, унчукпай турала, је ойто онзын чупча согуп, Дэлихъярга бурылды. — Керек болзо, мен сеге бойымнынг бичигимди сыйлап берейин? Ол орус тилле чыккан, је сен орус тилди јакшы билеринг ине. Сенинг королева јаанаң орус болгон ине... Бабашура чы? Чын ба?

Принц сўйнчилў бажыла кекиди.

— Мен бу бичигимди уулыма учурлагам. Бичиктин ады «Мыны ундыба, уулым!» Керек пе сеге?

Принц катап ла бажын сўйнчилў кекип ийди.

— Нёкёр Тонгаор, слер бойыгардың уулыгарды база оның көлөткөзине кем де баспазын деп ўредип јадыгар ба? — деп, Тараска айдала, принц јаар ксрўп, козин сыйытып ииди.

Принц бу сости угала, кенертке кызара түшти. Ол калырууш Тараска јаар соодо кбрёт. Тоня база бүрүнкүйлене берди. Је поэт јарт ла ончозын сезип ийген.

— А көлөткө ол не? Сенинг көлөткөн... Ол јүк ле күнди боктсгөн јериң ине. Мен бодозом, күнди боктогөнине кижи тыңзынар эмес, а қарангүй јер јаар күннинг јаркынын божоссо, ол тужунда кижи бойыла оморкоор учурлу. Јүрүмде бир де кижиден күнди көлөткөлбөсқо амадаар керек. Сенинг изингле улустар јарыкка чыксын. Бот ол изингди ле тепсеерге бербей јўр! Билдинг бе?

Таrasка база та нени де сураарга Тонгаор јаар болордо, онызы эки колыла јанып, тескери болды.

— Јескимчилү немени чач ары! — Ол Тарасканын колына уулады. Чындал та, Тараска бу ёйдс колында блўп калган краб¹ тудунып алган болгон. — Мен тирүзиненг де јескинип јадым. Олўп калганын ксрўр күүним јок. Оныңды ары кедери эт.

Мындый коркыбас кижи блўп калган қрабтаң јалтанып турган ба деп эпжоксынып, Тараска эжинип јуреле таан алган крабын күүн-күч јок туура мергедеп ииди.

Бу ёйдө санаторийден кожно јүрген улустардың бирүзи Тонгаорго јууктай базып кеделе, оның колынаң алыш, колындагы часка көргүзеле, кайра бурылып, та нени де тыңдай бергендий билдириди. Ол кижи поэттүг колын салыш, бажын јайкады. Бу ла ок ёйдө, томсн кайаның алдында, автобус ўч катап бибилдедип ииди, Тонгаор баар алында Джунгахордың албатызының јаныла принцке бурылып, эки колын гөжине ле јүргенине јаба тутты. Дэлихъяр каруун берерге јазанып ла јүргенче, оны Тонгаор ийиндөринен тудуп, мағдайы дöсн ойногон кептү алаканыла араай-араай чокуп ииди. Оның кийининде поэт пионерский јангла балдарга колын ёрдюрип, салют берерде, олор база сүүнчилү ле көдүрингилү уткуулын ийдилер.

— Јаналы, јаналы! — деп, байагы ла кижи Тонгаордың колынаң некегендү јединет.

¹ Краб — рак бүдүмдү талайдың тындузы.

— Қёр тураар ба? Мени мында кандый тудуп јат эмеш. Іе канайып ийер, нўкёр пионерлер. ...Көрмөстинг тахикардиязының шыразы ине!

* * *

— Дэлька, та-хи-кар-дия дегени не ол? Јаман сёс по кандый? — деп, Тараска јолой барадала сурады.

Је принц ол сёсти база билбеген. Байла, поэттинг канча јыл отурган түрмезин анайда җадап турган болор деп бодогылады.

Андый атту ёштү ороон бар болор деп олор, керек дезе, географический картадаң да бедрегилеген эди. Ол сёстинг учурын учы-учында лагерьдин докторы, Семен Исаевич балдарга айдып берген. Тахикардия дегени — оору эмтири ине. Түрменин түби кижиге база кандыйjakшызын јетиретен эди. Түрменин калың стенези ажыра ак санаалу калыктын јүргилеме бир болуп согулган поэттинг ёкпö-јүргеги эмди артап, кенеп, тыны чыгып јүргени ол ине.

X бажалык

«МЫНЫ УНДЫБА, УУЛЫМ».¹

Бир неделенинг бажында төртинчи темдектү палаткага Тонгаордың бичиги једип келди. Бичиктиң кадарында Тонгаор орустап ла бойының тилиле бичип салган эмтири:

Ады јаан принц Дэлихъярга!

Ады јаан Чындыкка беринген ле багынган кижиден.

А тууразында мынайда бичип салган:

Санаа-укаа ого алындырбаанча
Эмезе бойы сагыш алынбайынча,
Принц тенектен тенек ле артар.

Мынайда мен айткан эмезим, ачынба. Анайда француз поэт Франсуа Вишик туку он бёжинчи чакта бичиген. Билерин бе, онын кийининде база бир кезиктерине сагышты алындырган ла. Айдарда, сен уулчагым, база төй бол.

¹ Бот бу бажалыкты мен јаан да улуска кычырага берер эдим. Ол, чындан та, олорго жараар. Іе мен бодозом, менинг јиит наýларым, олор сперге де тузалу болор.

Ол күн энгирде принц коркушту кунукчалду болгон эмес беди. Алдында ла күн энгирде ол слондор, барлар керегинде куучындаган. А бүгүн ол Таастың куучындаар очерединде Іаңы жыл тужундагы Кремльдеги болотон елка да керегинде укпайт. Төртинчи номерлۇ палаткада јаңжыга берген ээжи болгон: бир күн слондор, Тарзан керегинде, экинчи күн — футбол, космос керегинде јаантайын куучындар өдөтөн.

Же бүгүн ол ээжилерди кем де некебейт. Бүгүн олорды Тонгаордың бичиги јилбиркедет.

Чынынча айдар болзо, бу бичикте айдылганы балдарга учына јетире јарт ла јилбүлү эмес болгон. Не керегинде айдылганын балдар јетире ондогылабай да турган болзо, је јүректериле сескилеп турган. Балдардың санаа-күүнин, јуретини поэт ажындыра билип койгон немедий билдирет. Бот эмди ол жажынын калган чындыкты бойынын бичигинде балдарга көргүзип бергени бу:

Балдардың туку мында уккан «Беш кижи керегинде укаа чörчök» ошкош укаа куучындар ла Джунгахордың албатызынын кеп-чörчöктöри керегинде бу бичикте айдылган эмтири. Темдек эдип, Тонгаордың бир куучынын алып кöröли. Ай ла Күмүш керегинде балдар принцтен де уккан болзо, је Тонгаордыйы чек башка эмтири.

«Күн түште тийип жат. Күннинг кози чечектерди кылбыктырат. Жалбырактары ёрё керилип, анаң тамзыкту јулугын алат. Учы-учында анаң ўрен боло берет.

Ай түнде чыгат. Сүттий кубакай ёниле талайды јарыдат. А бу юйдö раковина-јыламаштар бойынын кату кабааларын ачып, айдың јаркынынан күмүш чарактый жемчужина-инжилер жазагылайт.

Же јаңыс ла чындык түнде де, түште де кайдсоң дö барбайт. Кара-булут тögүн оны качан да јенгип болбайт. Чындыктын јаркыны кижинин сагыжына илинип, күмүш кептүй ойгор шүүлтеге ууландырат. Чындык чечекке күн тийгендий, кижининг јүрегин јарыдат. А жаан сүүшле, чындыкла толгон јүрек жандый ла тögүнле күүн-кайралы јогынаң тартыжат».

Же бу бичиктиң эң ле солун јери «Мыны ундыба, уулым» деген бëллүгинде болгон. Ого төртинчи номерлۇ палатканын балдары ончозы јилбиркеген.

«Кижи јапашта да, брёгөддө дö ѡзүп чыдаган болзын, је ол кижиликтин канча чактарга јёсөй алган энчи-байлыгынын ээжилү ээзи болор учурлу».

Тонгаор бу айткан шүүлтэзин кызыл карандашла тегиндү чийе тартпаган эмей. Байла, принц ого аяаразын деген болор.

«Чындык јапашта табылар, је онын күчиненг ёргөйслөр силкинер».

«Билип ал: албатынынг јаны — ол зáкон ло чындык. Албаты бактырганы — ол законы јок кара керек».

«Телекейде албаты ортодо ёдүп турган керектер учун сен де каруулу! Мынынг учун туура баспай каруулу болоры — ол кижининг ак-санаазы!»

«Билип јүр: сенинг ак-санааңнынг чындык ўнин — јараш ўнду кожончылар да, јаан сагышту күлүктөр де, билгир мекечилер де, јеңгүлеригди уткыган пушкалардынг салюттары да, бир сөслө, сенинг ак-санааңды не де тундырып болбос.

Кандый бир кичинек немеле оны мекелеп болбозынг. Кижи бойынынг ак-санааңнынг алдына турарга јаан, јараш керектер эдер керек. Је түңгей ле бастыра јўрүминг сен ого толлүлү».

«Јўрүмненг качан да бойынгнынг бергенингнен кёп алба. Еескенинг айагында чылап, бергенингнен алганынг кёп боло берзэ, ол тужунда сен бойынг сан тёмён тўжериг».

«Бастыра јўрүмде бажынг энчайтпей, тўс јўрер керек. Эдер бўдўрер кеминг де бийик туткан бажынг тўп-тўнгей болзын. Бажын јабыздары — божодынганы».

«Бойынгды чеберле!.. Је калак-корон: иште, тартышта, сүште эмес, карын бу ёйдо сен кемненг де байлык болор учурлу. Је керде-марда сенинг сагыжынга, кўүнинг јарабас керектер эдетең некелте келзе, сен бу ёйдо бойынгды качан да чеберле, карага бойынгды блааттырба».

«Салкынга да удура јўзерге келижер! Је бу ёйдо парусты канайып тударга, салкын кажы јанынан согуп турганын билер керек».

«Салкын кайдаар соксо, оноор болотон чаазын змейдий болорго јарабас, а бу ёйдо самолеттый болор учурлу. Бойынгнынг кўчингле учуп чыгып, юлынгды бойынг башкар!»

«Келишкенче ле јўрбей, сагыжынга јўр! Йўрүмнин кийиннинде болбой, јўрўмди бойынг башкар. «Кандый јўрўм јўрўп жат» деп, кижи керегинде тегиндү сурабай жат ине».

«Жалакай ла эркетендў бол! Жаныс сеге келишкен кичинек јаманды таштап јўр, а бастыразын баскан јаманды качан да таштаба».

«Бастыра улус торолоп, тонгуп турган ёйдо бойынгын јўрўмиле токоорын, сайыркап, мактанып јўрген кижи нўкёрлёрри-

нисіг жақырып конфет јип жатқан бала ошкош. Бастыра улусла кожо ырысту болゾң, сениң ырызың да ачык-јарық болор».

«Өскө кижиниң санаа-күүни — караңгай залга түңгей» деп айдышып жат. Же сен ол караңгайдың жакшының жаркынды бедире».

«Кижиге түкүрген түкүрүгүн ойто бойынга жедерин качан да ундыба».

«Иштеген иштинг жаражын бил, же бойындың эткенинди качан да мактаба».

«Улуска женил, жаңыс меге күч деп бойынта бойын килеп, жарамзыба. Бу жүрүмде эм тургуза бастыразына күч. Кемнинг көмнинг кату жүрүмине болушсан, бойындың сагыжын база жарыр».

«Жүрүмде тегин кижи көскө ксрүнбес иш те эдер, же оны ууллардан артык тооп жүр. Генералдың алдына чичке-коо болорго не де эмес, сен тегин солдатты озо баштап көр».

«Жакшы эткен керектер албатыдаң ойто удура каруулу болзын. Жерине ойто бурыларына иженбей турган космический учуш — каруузы јок сүүшке түңгей».

«Күч јоктор — кудайга бүдәт. Же неге де бүтпейтен кижи — ол кижи эмес».

Поэт искусство керегинде айткан жерин пионерлер такып-такып кычырдылар: «Чындык јурукчының амыры јок ўстүккен ижи, сананған кайра баспас санаазы, чын керекте амадаған амадузы, жүрүмди сүүген улу сүүжи арjanan болор».

«Талант — ол чындыкла кайкадар жайлата».

Балдар бичикти элиш-селиш кычырат. Бир эмеш ле жарт эмес болзо, онызын такып көргүлейт. Бир ле жерди ўч катап кычырган Ярослав Несметновтың ўни төртинчи номерлү палатканың жаңында көдүриңгилү угулат:

— «Билип ал, уулым: жажын-чакка ёлбози учун — кижи жүрүмин берип жат».

А Тарапкага база өскө укаа сөс жараган эмтири:

«Jaан улустар кичинек болгонын качан да ундыбайтан болзо, а жаш балдар дезе jaан болотонын jaантайын сананып жүретен болзо, ол тужунда улус түрген карыбас та, санаа-укаа кирери тың оройтыбас та».

— Слердинг ол Тонгаор jaан шүүлтелү поэт эмтири. Түрмедин капшай чыгарзын деп бастыра балдарла кожо сөзимди тегиндүй бербеген эмтириим не. Сен бир эмеш онон тем алынып, билгириң көптөдип алган болゾң а? Анаң өскө бу ла бойын-

теп-тегин принц болуп артып каларынг ине — деп, сүйнген ле кёөрөгөн Тараска принцке айдат.

Тонгаордың мындый jakшынак бичигининг кийининде балдар экинчи күн принцтиң «Телекейдин алты төзи керегинде сүдур бичиктең» куучындарын јетире укпадылар да ошкош. Джунгахордың албатызы алты тәсеме бажыргылайтан: Отко, Сууга, Тенгериге, Јерге, Јүрүмге, Олүмге. А «Жүрүмниң торт тайанчығы»; кижиның Иженчизи, Ийде-күчи, Керек ле Најылык болгон. Бу ончозы Джунгахордың маанызында темдектелген эмей. Ол керегинде пионерлер бойлорында мынайда жартасылаган эди:

— Амаду — ол кижиның санаа-укаазы, билгири, је жартаса, — науқа. А Ийде-күч, је ол жарт. Ол кижиның су-кадыгы. Је бистий де шак ондый эмес пе, уулдар? А эмди Керек дегени не? Мен бодозом — ол кижиның ижи. А најылык дегени ол кайда ла түгей. Айдарда, Дэлька, слердийиле де болзо, сырттай ла коомай айдылбаган эмтири.

Бу бйдö Тараска да јöпсинди:

— Же слердинг де ойгорчылараар база башту эмтири. База нени-нени ондоп ийсетен эмтири.

Тонида бойының тетрадына Тонгаордың бичигинен бир эмеш јерлерин кочурин бичип аларта принцтеги оны бир күнгө сурап алган эди... Эртөнгизинде ойто принцке табыштырып жадала айдат:

— Мында «Мыны ундыба, уулым» деп айдылган. Мен бодозом, оны кызычактар да билзе, артык болбогодый. Чын ба, Дэлик?

XI бажалык

ПРИНЦТИҢ ТРУДКҮНИ

Радио талайда јоткоңдор ло ургун јааштар болор деп јетирди. Је шак бу бйдö «Спартактан» ыраак јок «Черноморская звезда» деген колхозтың помидорын јуунадатан әй башталған. Быыл жай изү бололо, помидорлор эрте бышкан. Йууп алганын портко тургуза ла јетирер керек. Анаң боскүр ургун јаашка ончозы божоор. Бу мындый бйдö јуугындағы порттың, поселоктордың ла пионерлагерьлердинг балдары колхозчыларга болужар деп санандылар.

«Спартактын» балдары баар күүндүй болзо, база барып болушсын деп айдылган болгон.

Же Гелька Пафнулиnde не болзын, онын ичи туку алдында ла күн оорып баштаган эмей. Ол ичин тудунып алып, корчондоп турарда, доктор оның ичеезин эмеш јунган эди. Же ажанардан озо оның јиитен мороженыйын оору кижиге кэомай болбозын дөп, Тараска маказырап јип салды... Тонида, Несметнов, Тараска, төртинчи темдектү палатканын бастыра уулдары ёссо кёп тоолу пионерлерле көжө колхозко болужарга баргылаган.

Же принци канайып көжө аппаратан эди — албас дештилер. Дээлихъяр мыны угала, начальниктинг ўсти орто барды:

— Михаил Борисович, мени не керек көжө албай јят?

— Эх, тенегешти сени. Помидор јууры ол корольдын көргө эмес ине — дөп, начальник оны мекелеп айдат.

— А ненинг учун Ленин?.. Субботникте көжө турушкан деп балдар айдышкан... А мен кайткам а?

— А сен балдарга түнгейлешпе.

— А ненинг учун? Түнгейлежерим.

— Сен бир немени билип алзан: бистинг балдар да ишке таскап калган ине. Бир эмеш болушса, керекке де туза, олорго до јилбүлү, колдоры түшпес ине оног.

— Же менини де түшпес не — деп, Дээлихъяр айдып, бойынг јымжак алакандарлу колын, ээлгир чичке сабарларын начальникке көргүзет.

— Сенинг колын та кандый? — Билбезим. Ох, слерлердинг учун бажым да оорыды. Же билзенг: удабастаң қаан болотон кижи колхозко иштеген деп, сен кайда уккаң? Историяда андый ла неме болбогэн эди — деп, начальник айдып, тоббэзин сыймайт.

— Андый учурал болгон деп, Слава Несметнов айдып јат! Слерде Петр деп кандый да улу қаан болгон дебей кайтты. Ол бойы гран ары јанына јўруп иштеген эмес пе? — деп, принц палаткада балдардан орус история аайынча айтканын эске алынат:

— Уксай да, корольдын уулы! Сен мени историяга ўретпе. Сен јогынаң да ол керегинде билерим. Төрөл историяны да анчадала якшы билерим. Ол тушта ёссо өй, ёссо қаан болгон... Ол баатыр күчтү эр кижи болгон. Сыны да бийик. А сен ого канайып түнгежерге? — деп, начальник чыдашпай арбанып айдат.



— Је мен түңгей ле олорло кожо баарым — деп, принц чек ле кедерлеп койды.

Је учы-учында начальник јөпснинп, вожатыйды бойына кычырала, јакару берди:

— Кёскдöйкөк болбозын, бу каан-бий болгон күлүкти бойыгарла кожо алыгар. Јыжын турпан болзо, кожо апар, је кёс салба. Бастыра телекейдинг көзининг алдына онын каруузына турарыс, бил туруң ба?

Принц ле вожатый эжиктенг чыккылап турарда, начальник Юраны кёс имдең, бойына кычырып алды:

— Сен, Юра, чындал та, эмеш кичең је бе! Тсртинчи темдектү палатканынг шогымдары оны неге ле тектертер эмтири. Ичи-буурын кенедип албазын, Онынг учун кем каруузына турар?

Эртенигинде «Спартакчылар» эжинип алыш, кыр ѡрё кёндүктилер.

Олор база эртелеп ле чыккылаган эди. Тенери аяас. Јак-

шы күн боловында бир де алангуу јок болгон. Је кезик-кезикте кенертке соок эзин согуп, агаштардың бажын шуудаып, талайдың толкуларын көдүрет. Айдарда, түргендеер керек болгон. Балдардың јаан јўктеринде бир күнге једер азығы да бар. Төртинги темдектү палатканың пионерлери бойлорының базыдана келиштире «Мерихъяно, джунго ронго табатанг!.. Табатанг! Джунго ронго табатанг!..» — деп, айдып барып јадылар. Ол джунгахор тилле болзо: «Империалисттер, слерди Джунгахордың албатызы мынаң јайлазын деп некеп јат. Јайлапар! Джунгахордың албатызы некеп јат!» — дегени болгон.

«Мерихъяно, джунго ронго табатанг!» — деп, принц ўретжен. Сөстөр қандый да эптү ле тың угулып турган.

Јол чип-чике кыр ёрө көдүрилди. Талай бурылчыктан бир көрүнип, бир көрүнбей турды. Талай бийиктегенинен улам, там ла там јаандап, ёрө көдүрилип турду. Талайдың элбегенинен тенгери база ёрө көдүрилип тургандый балдарга билдирет.

Кайаларга јанылга дезе:

«Табатанг... Джунго ронго табатанг!» — деп торгулат.

Ол күн коркушту күч болгон эди. Боксерлордың меелейлерди ошкош јаан, јажыл-кызыл, јалтырап турар помидорлорды тажырга база керек ле. Помидорлор јуйттан кайырчактарды да тегенектү, кишининг колын кадап, аңқазын астырып турар болбозын ба. Бескеге јетире аппаратан јери де кирелү эмес. Онын кийининде бескеден машиналарга тажыр керек. Балдар терлеп-булрап та калган болзо, је талайдан келген соок салкын иле билдирет. Кенертке тенгери булутла бўркеле берди. Кўнниг аайын айдатан буру јастырабаган эмтири. Кайда да алыста тенгери кўркўрэй берди.

Баштап ла Дэлихъяр Тараскала экў бир калама помидор аппарарга чала барынып албаган эди. Болуп албазым деп бодогон. Је балдардың кўзине уйатка канайып тўжер. Учучында керек ондоло берди. Је андый да болзо, онын албаданып чырмайып турганы јарт билдирет. Ол тужунда балдар да помидорды санѓдоён ээчижип алып, чебер-чек тўшилеп, ойын-каткыла шоссеге јетире тажып турган. А Таракка ойто келер тужунда куру калама бажына кийеле, бара-бандап клеедет.

Керек тўрген-тўкей ёдўп турды. Је учы јаар иш чала уурлап, керек ўреле берди ошкош. Принц ле Таракка чала мой-

ындары чайилип, учи јаар артат. Ого көрсө ёскө балдар кала-
маны јаныстанг тажыгылап, олор экүден көп табыштырып
турган.

Эки јүдек немеге Тонида базып келелә, болужарга санан-
ды ошкош:

— Акыр, Дэлька, јоможип ийейин. Анаң ёскө бодуп ал-
базын.

Же принц бу бидё ого чугулданып унчугат:

— У-у, ары кедери тур. — У-у, Джунгахордо эмес эмей,
јарамзыш керек јок.

— Же онзы бойында — дейле, Тонида ачынардын ор-
дина карын јараткан бүдүмдү база берди

Же бот јаан, бышкан помидорлорлу калганчы каламаны
балдар бескеге апарала, онон көнкөрө салгылап койдилар.

Помидор ошкош кызаргылап, тобрак-тозынпа туттурып
салган балдар колодецик јунунарга јүгүрдилер. Же Тонида
принцти каруулдын будказынын јанында колјунгушка баш-
тап апарды. Тараскада не болзын — олорго база коштоны-
жа березин бе. Алдынан сүстүрип ийзе, ўстишеп ага берет-
тен колјунгушла принц ойноп, јунунып турганча, Тараска,
байла, каруулчык ўй кижиге та нени де айдып ийген ошкош.
Онзы ару коларткышту принцтиң јанына јууктап келелс,
онзы арчынып турганча, ўн ўспей куучындай берди:

— Эмдити ёйдө принцтерге баа да јок ине! Ўстүне ада-
знеси јок болзын... Принц те бололо, јалтыраган ёргөөдө дö
чык, ондый ла неме ине ол.

Учында ла кичинек баштыгашка сливалар уруп, ол ўй
кижи Тониданы туура апарала, ўредет:

— Слер оны тың да чымчыгылабагар. Ачынчакка ўрензе,
кийининде албатыга чак бэлор. А уулчак бойы керсү, јакшы
ошкош.

Јанар бажында «спартакчылар» ла јуук јурттардан, пор-
товый городтоң келген балдар јуулыжып, баштыктарындагы
азыктарын теп-төнгөнг ўлежип јидилер. Онын кийининде
јаан отко јарма кайнаттылар. А Тонида дезе јаан сускула
айланьыра балдарга јарма уруп, јаактайт:

— Же кейге база! База кемге, артык болбос!

Јанар ла бажында балдарды јаш базып ииди. Же карын
помидорды ончозын јуунадып, быжуулап салган дезеер. Эмди
ол портко барып, пароходко коштолор. Балдар јылу јашы-
тынг алдыла маказырап, сүүнчилү барып јаттылар. Же јаныс

ла принц ич жарманында та нени дө јааштанг тынг чеберлеп баратты. Ол «Черноморская звезда» деген колхозтонг алган справка болгон. Ол чаазында принц Дэлихъяр Сурамбук канча трудкүн иштеп алганы айдылган болгон. Онын учун ол колхозтонг канча да салковой акча алатан учурлу эмтири.

Иштеп алган акчаларыла балдар доктор Павел Зиновьевич Савельевting памятнигин јанырта јазаар деп шүүшкителеп алган эди.

Принц бойыла сүреен оморкоп базат. Ол алакандарын көрүп салып, кезикте јалай согуп та ииет. Алакандары ачымак туслы амтандалат. Кезик јерлерде торсокторы јарлып, кызылзымак суу агат. Принцке бойынын торсокторы чек ле талайдын оок јараш сердолик таштарындый билдирген эди.

— Тараска, бу не мындый? — деп, ол сураган эди.

— А сен билбезинг бе? Тегине ле торсоктор ло эмтири — деп, Тараска айдат.

— Ё-ок, мен мындый немени баштапкы катап көрүп јадым — деп, принц ағынча айтты.

Ол эмди бойынын алакандары јаар тоомжылу көрүп, барып јатты.

XII

ЫРААКТАГЫ ЈОТҚОННЫН ТОЛҚУЛАРЫ

Күн, чындал та, оройтый берген эмтири. Кашай мендеер, баарар керек. Доктор Савельевting памятнигинин јанында туруп, күн ашканын ўйдежерге кемизи јилбиркейбейт эмеш. Удабас ла бу балдар айрылыжып, ончолоры туш башка јүре берер ине. Ол керегинде сананбас арга јок болгон. Алакандагы торсокторы күннин күнгө јоголып баратканына принц караннаң ачынып јўрди. Керек дезе ол лагерьдин врачины Семен Исаевичке барып, ол торсокторды артырып салатан эп сураган эди. Же врач андый эмди кайдан тааф берзин база. Торсоктор ишле кожно табылатан неме ине.

Балдарга эмди улай ла айылдары сагыжына кирип, адажнелеринен келген письмолорын бой-бойлорына кычырат. Ол письмолордо јўзўн-јўйр солундар болотон эмес беди. Та-

раска јанза, оны эне-адазы јанғы квартирада уткыр. Керек дезе, конвертте боскө адрес болгон.

А Ярослав Несметновтың шахтер адазы бу ла јуукта санаторийге эмденип, будының систажы эмди чек јазылып калған јаның келген эмтири. Уулы јанза, јүс метр јерге јарыжар да аргалу ошкош: кемди кем...

Ол письмолор: бу јыл яблоконың түжүми, јанғы оромға кандай ат адағаны, эл-тсрёғони айылдан жүргени ле јанғы кинолор керегинде айдылган эмтири. Андай-мындый қоомой керектер керегинде балдарга кем бичиитен эди. Іе чыпынча айтса, жүрүмнің жакшызы күннің күнгө көптөп жат ине.

Тоня Пашухина да ас письмо албаган эмей. Болганың јанындағы дачада эмди жаткан оның ўүре-јелелери талайдын жарап таштарын экелзин деп јаантайын бичигилеп жат. А ўредүчи Клавдия Васильевна Тоняны узак ёйғо көрбөгөнине чек кунуга бергенин, оны тың сакығанын бичиген.

Чындал та, лагерь балдардың күүндерине тийе берген эмтири. Олор јаантайын ла айылдары, ўредүчилери керегинде сананғылайт. Іе јаныс ла принц кайдбон до мендебейт. Жартап айтса, ол письмо до албай турган. Принцтіг су-қадығы, лагерьде жүрүми керегинде бир-эки катап Москвадағ посолствоң звонить эткен эди. Чындал, Хайраджамбада министрең база бир письмо келген 'эмей. Джунгахордың кааны Джутанг Сурамбияр, жартап айтса, принц Дэлихъяр Сурамбуктың агазы, ол ло алдындағы су-қадық бойы ла ого до база су-қадық күүнзеп турган эмтири. Іе Дэлихъярдың сок јаныс сүүген Бунджи деген слоны керегинде бир де ссс јок болды. «Слерди јаантайын тооп ло карузып жүрген јалчыгар» деп письмоның учында министр айткан.

«Іе јалчы болуп артар болzon, арт ла» деп, принц письмоны қычырып, сананып калған эди. Талайдың жакшынак эзининин кийининег принцке Джайганданг деген тынчу ла караңгай өргөбүт баар күүни јок болгон. А суворовский училище керегинде эмдиге жетире тал-табыш јок. Министр де, директор до ол керегинде бир де-нeme айтпаган.

Калганчы воскресенде принцке пионерский галстук берер дешкен. Принц ол керегинде туку качаннағ бери јажыту сананып та жүрген болзо, іе балдар кааның балазы пионерский галстук тагынары, пионердин ак-чек адын берери арай эрте деп канча катап ченегилебеди эмеш. Іе эмди оғо берзе де кем јок деп, шүүшкілеп алдылар.

Принцке галстук берер күн лагерьдинг от салар јаан илошадкада кызыл маанылу мачтагының јанында байрам ошкош јаан табышту болгон.

Ол јуунда Михаил Борисовичтинг базыдыла кожо ак пиджагының тёжинде ордендер ле медальдары шынкырап турган эди. Мындый көс кылбыгар бүдүмдү кишини балдар көстөри јарыла бергедий ширтегилейт. Олор «Спартактың» начальникинде мынча көп ордендер бар деп, бир де сескиле-бegen.

Бу байрамга келетен поэт Тонгаорды балдар сакыгылап турдылар. Је «Стрела» деп санаторийден телефонло ол келип болбос деген. Оның оозынаң кан келген эмтири. Шардайхатың түрмезинде табылган оору тёжоккө јаба јатыргызып салганы јарт болды*. Је канайдар, байрам-јуун Тонгаор јогынаң башталды.

Лагерьдин барабаны, горны «Бастырагар уғыгар» деп сигналды јаңырадып, суулай берди. Михаил Борисович мачтагының јанындағы кичинек бийик јерге чыгып, куучын айтты:

— Қару балдар, күндүлү најылар, јиит пионерлер! Бис бүгүн ыраак Джунгахор ороонның айылчызына пионерский галстук табыштырып јадыс. Ол бойын jakшынак нöкөр лө бүдүмчилү кижи деп көргүскен! Андый эмес пе?

— Чын, чын! — тóрттолукту стройло мачтаны курчап алған балдар бир ўнле кыйғырдылар.

— Мен база анай санан јадым. Бис оны бастыра пионерский законло организациябыска алып та болбоос, је бистинг «Спартактың» ичинде оны пионер деп айдар аргабыс бар. Оның јүрүми кандый болор — ажындыра айдарга күч, је ол Джунгахордың албатызына сүүнчилү јакшы јүрүм экелзин деп күүнзейдис. Оның учун бис ого пионердин јаны ла: «Белен бол!» — деп јакыйдыс.

Принц бу ёйдö колын бийик ёрё кöдүрип:

— Взигада хатоу! — деп, бар јок ўниле кыйғырып ииди.

Бу ёйди оның анайда айдар учуры бар болгон. Ол шак мынайда айдарга туку качаннаң бери сананып јүрген. Оның каруузына лагерь база бир ўнле жиркирей берди. Ол туку алдында да балдардың табыш-талы ортодо араай:

— Путти хатоу! Взигада хатоу! — деп бойында чертенип јүретен эмес беди. Је бүгүн ол сости Дэлихъярдың бар јок күчиле тынтыда айдар учуры бар болгон. Вожатыйдың имдегениле ол стройдонг чыгып, трибуна јаар кöдүрилди. Бу ла ту-

жұнда вожатый пионерский галстукты оның мойынына элбіреде буулап ийген. Қиининен ары пионерлер салют әдип көлдорын ёрө көдүрерде ле, Джунгахордың маанызы бийик мачтасын бажы жаар кейге жалбырап чыкты.

Оның қиининде концерт-оыйн болгон. Пионерлердин хоры көжөндөгөн. Эки қызычак дезе әмди пионер болуп калған принцке Джунгахордың бијезин бијелеген. Ойын онойдо ло божобогон эмей. Качан барабан типилдеп, труба жынырап ла чыгарда, «Спартактың» алдындағы площадкага слон чығып келди. Э-э, најылар, чын ла слонның бойы ине! Узун бös хободын мылжынгдадып, әки жаңы жаар жайканып, площадканы тепсеп, принцтің алдына базып келеле, ого бажырган кептүй колдорын бүктеп ииди. А Юра дезе принцти слонның үстине чыксын деп алдынан жөмөжип берген. Слон бу ёйдө мыжылдан, саң башка кыйкырап, терелери жуурандап, жер жаар чөнө берерде, оның ордина Тараска ла Славка Несметнов туруп келеле, принцле күреже берген.

Эртөнгизинде күн чек коомойтый берген әди. Салкын да жок, жүк ле бир кичинек жаңымыр тамырайт. Же талайда жаан жоткон болгон ошкош, кезикте жаан толкуларла кожо талайдың балары келип, кумакту жаратка ташталат. Талай чек ле, бар ошкош, блö-чоокыр болгон. Жаратка оок таштарды шалырада ийдип турды.

Чындал та, жоткон лагерьдин тууразыла барып жаткан әмтири. Тууразында сүреен шторм ёткёни билдирет. Әмди лагерьде оттор очо берди, кырда электроның столмолоры жыгылган дештилер. Ол күн балдар фонарьлу, лампаду ажантан әди. Боромтык оттор араай табыжы јокгон-күйгүлөп турган. Же удабай толку эмеш киреленип, ырай берди. Же каа-жаада ла жаратка оок таштарга сууның согулганы угулат. Талай түнлиле араай табыштанып, тымый берди.

Лагерьде кап-карачакы түн. Принц ле Томида кандый да жаан керектинг аайына чыгарга байа ажанаардан озо талайдың жаңына жолугыжар болуп эрмектежип алган. Макалду энгир кире берерде, Дэлихъяр талай жаар базып ийген. Несметновтың фонарининг очомик оды анда суркурап арты. А мында талайдың жаңында кей сүрекей ару болбозын ба. Же андый да болзо, жүрекке кандый да уур неме сезилет.

Дэлихъяр ла Тонида куучындажып алган јеринде, эжинер тушта кийим чечетен бүрлү бийик кабиналар јанында, капчыт ла тушташтылар. Олор экүнинг туку качан эрмектежип алганы аайынча (эки башка кабинага киреле транзисторго эмик колбоп куучындажар), принц кичинек транзисторынан јыраага жетире эмик тартала, бойлорын космосто деп бодоп, сен «Ястреб», мен «Чайка» деп куучындажып баштадылар. Балдардың эжинерде кийимин сууратан бажы сүүри кабиналар чындалап та космический керепке түнгей деп бодолот. Айса ол Дэлихъяр ла Тонидага анайып билдирип турган. Түн там ла карачылап та келген болзо, је ыраакта јарааш кызыл тангдак көрүнет. Байла, ол чыгып јаткан айдың јаркыны бolor. Тонида ла принц эки башка кабинага отургылап алды — онон слор транзисторының эмиктерин јазагылай бердилер. Анда не де араай тызырап турды. Принц транзисторын телефонның колбузына коччурит, наушнигин алыш, араай айдат:

— Ту-ось-я, мени угуп јадың ба? Прием, прием...

Карангүйда јаңыс ла талай шуулайт. Је кенерктек талайдың учынаң та не де јарып, јаанап келди. Талай кызара јалтырай берди. Чек ле скафандр кийген космонавт ошкош толун айталайдаң көдүрилет. Көстинг ле көскө ол чик јок бийиктеп, тенгериле кайкалап келеетти.

— Сен кайда, сен кайда? Приемго кычырып јадым.

— Дэлик, мен сени ук јадым. А сен мени? — деп, Тоня каруун јандырат.

— Мен сени ук јадым. Је куучындажалы... Бистенг ёскө мыйнда кем де јок. Ончозы ыраакта, ыраакта. Ту-ось-я, је не-ни-нени сурасаң ла?..

— База катап айт. «Тося» деп мени мыйндый кайкамчылу кем де адабаган эди. Је айтсанг, је айтсанг...

— Ту-ось-я, Ту-ось-я, мен коомой айдып јадым ба? — деп, бу сости принц сүрекей карузып айдып турган.

— Јок, јок! Сен сүрекей јакшы куучындалап јадың. Анайда мени кем де адабаган эди. Је эмди сен не-ни-нени сурал...

Бу ёйдо олор экүге бастыра улус кайда да ыраак-ыраак јerde деп билдириет. Чындалап та, ай олорго удура учуп келеегендий бодолды. А олор экү јылдыстардың ортозыла, јер-төлөкей түбилие учуп браада куучындажып тургандый.

— Јер ўстүнде нени сүййдин? — деп, принц сурайт.

— Мен Волганы! Волгага күн отурып, ажып браатканын. Та не де анаң көрүнип келгендий билдириер. А сен? А сен?

— Мен эртөн туралы! Бастыра улус уйкуда, а мен ойгү.
Мен ол тужунда ончозын көрүп жадым. Бир жанынаң түн, бир
жанынаң түш. Сен мени онгдодың ба?..

— Ончозы жарт! Сен жакшы айдып жадың. Сүреен жакшы
угулып жат. Сенинг айтканың көзиме жарт көрүнүп келгендий.
База бир неме сураарга жараар ба?

— Сура, сура. Канча ла жирие сура...

— Сен качан сүрекей ырысту болгон? Сүрекей-сүрекей
ырысту.

Каруузын угарга Тоняга эмеш сакырга келишти. Ол
керек дезе наушникке ўрүп: «Прием, прием» — деп айткан. Же
бу ла ол ёйдö Дэлихъярдың ўни угулды:

— Качан да ырысту болбогом. Же кунукчылду бйлбр бол-
гон. А бүгүн мен кемнен де ырысту.

— А ненинг учун?

— А ненинг учун дезе, сен мениле мынайда эрмектежип
жадың.

— Сен мени Тося деген бединг бе! База бир катап анайда
адап ийзег.

— Ту-ось-я...

Та аппараты ўреле берген, та кандый — ѡскö јүзүн-јүүр
тал-табыш кириже берди. Принц та незине де тийип ийерде,
транзиستоры чек унчукпай, Тоняның ўни угулбай барды.

Же кенерктеке аппараттаң: «Дэлихъяр Сурамбук...» деп, койу
ўнле айтканын ол угуп ийди.

Английский тилди ол жакшы онгдол турган. Кайкамчылу
ыраактан кем оны анайда кыйгырган, кычырган болотон?
Эмди кайда да ыраактагы станция жап-жарт куучындайт:

«Оноң улам король Джутанг Сурамбияр бойының шире-
зиненг мойноп, бойының ордына ширееге отураг принци --
Дэлихъяр Сурамбукты көстöп жат. Эмди тургуза принц ыраак
ошкó жерде. Бир эмеш ёйдин бажында, Хайраджамбадаң бис-
ке жетиргени аайынча, принц тös городко жанып келеле, Джун-
тахордың ширеезине Дэлихъяр Бежинчи деп король болуп
отураг».

Жаны ла куучындап турган ўн кайдöön дö јоголып, эмди
кандый да кожонгының музықазы, онөн сыгыраш ла сыгырыш-
тар угулат. Бу ёйдö дезе Тоня Дэлихъярды приемго кычырып,
темей чырмайып турган болгон.

Онызы унчукпай турган. Ол алан кайкап калган, толгууш-
тарын ла ричажокторын толгойт. Башка-башка тилдерле ол

бойының адын угат; «Клейне фюрст Дэлихъяр...», «Пти прэнс Дэлихъяр...» «Принц Дэлихъяр». Ол күн оны бастыра телекей жаңга қычырган, оны адаган. Ол баштап тарыйын нени эдегенни чек онгдобой алаатый берген. Принц кабинадағ чыгара јүгүрип, Тониданы жаңындагы кабинадаң чыгара тартала, колынаң јединген айас:

— Туонъя.. Туосъя! — Ол карузыганынан ла јүрексигенинег неме айдып албайт. — Сен мени ук, — ол транзисторды Тоняның кулагына жапшыра тудуп, — эмди уктың ба? Мен король! Бил турунг ба? Агам эмди король эмес, жаңы ла айткандар. Король — мен. Мен эмди эдерим, сүрекей јакшы эдерим.

Тоня унчукпайт.. Онон ол сыгырып, шыйкырап турган аппаратты ойто Дэлихъярга берди.

— Айдарда, эмди бистинг суворовский училищеге кирбезинг бе? — деп, Тоня сурады.

Принцтинг бу ёйдо чек ле аргазы чыга берди. Ол бу ёйдо чек оскө неме керегинде сананып турган. Джунгахорго барала, керекти айлаар. Улустың жадын-јүрүмин канайда онгжүдери керегинде ле кижини база качан да орого, түрмеге отургуспазы керегинде ол сананып турган. Дэлихъярдың база бир сагыжы: Тонгаор жерине жаңып келери керегинде, оның уулыла айса-болзо ол нёкёрлөжип алары керегинде болгон. Эмди Дэлихъяр жаңза, алдындазы чылап кийими јыртык балдарды полицейскийлер Джайгатанг бүркүлдөнг бамбук шыйдамду сүрбес, балдар эмди слондорго минип ойноор. Мерихъяндар Джунгахордо алдындағы чылап база тың койлобос эмей. Айса болзо, Тоня эмди база Джунгахор жаар баар?

— Сен база биске барзанг а? — ол јайнаган кептү сурайт. — Агалу ла сыйындуый экү јўрер эдис а? Мен сени база Джайгатанта жатсын деп, айдар эдим.

Ай ойто ло булут ажыра жажына берди. Караптуда Тоняның көстөри көрүнбegen, је кандый да караптуй болзо, ол Дэлихъяр жаар көрүп турган деп ол сезип турды.

— Же биске, у-у, баарынг ба? — Дэлихъяр сурайт.

Тоня кынгыс та этпейт. Бу ёйѓо јетире оны Тося деп кем де адабаган. Уксанг ла: Пашухина, Тонида, Торпеда, Башчачылар-Тонъка. Же кая-жаада ла Тоня дежетен. Же бот Тося деп баштапкы ла катап айткан.

Жок! Тоня бу ёйдо балдардың туразында уулчактарга јўзүн-јўйледип чололотконын сананбаган. Же жакыт јогынан,

үурлар болуп турбай база. Детдом јачы јерге кёчөрдö, тура соок, курсак база соок, кухня иштебей турган. База адылыши арбыш та болуп турбай база. Качан Тоня кыска платье кийерде, оны каска, күшкä түңдеп туратандарына ачынып турганы јок. Алдында Тоня ого ачынып туратан. Је бу ёйдö Тоня ол керегинде бир де тарынбай туру. Онын кёзине эмди телкем, јаан Волга кörюнет. Түндө јылдыстарла чагылган онын јымырап јадар суузы кörюнет. Кайда да ыраактагы барып јаткан керептинг «То-то-то-ня!» деген јаңылгазы угулат. Эмезе балдарда кожо јаңыс стройдо баарда, ўстүнде торко маанылар јалбыраган öйи сагыжына кирет, эмезе кичинек кемечекле араайын јүзүп јүретени — ончозы-ончозы сагыжына јап-јарт кире берет. Бир катап кыстар космонавт Валяга письмо бичирде, айса болзо, слер де космоско учарыгар деп, каруузын бичиген эди. База бир катап автозаводко экспурсияга јүргүлеерде, ол тужунда ого чангыр комбинезонду ўй кижи айткан:

— Је бот бого келип ўрен. Бистинг ордыбыска эмди слер иштеер керек. Күчинг јеткенче мында иш табылар ине. Сен тудуп-кабып ийгедий кызычак ошкожынг ла. Бўдўп јадым.

Кезикте Лидия Владимировна да айдатан эди:

— Кўлўк ле сен Антонида. Мен сени тооп јадым. Билип турунг ба — сен эдип ийеринг ине. Мен сеге бўдўп јадым.

Ого чын ла иженгилеген. А эмди? Олордынг иженџизин кайдада эдер? Тёгўндайтен бе? Йок! Ол бўдўмјини ычкынарага јарабас. Ол недең де карам ла баалу эмей. Тоня мынайдада сананала, бу ёйдö бойын чын ла јаан кижи деп бўде берди. Ого кўр король болотон Дэлихъяр канчыйан неме.

— Эх, Дэлик, Дэлик! — Ол коркушту араай айтты.—База нени ле сананатан эмтириг. Каан да болзонг, је бажынѓа эмдиге јетире эмеш јаш тенектер бар. Сен мени кайдоён кычырып јадын? Је бойынг да бодо?

Ол чочый берип;

— Айдарда, мен барбазым. Керек болзо, мен ширееден майноп ийерим.

— Канай турунг, Дэлька! — Тонянын ўни арып калгандый угулат. — Бу сен не тенеер турунг? Ярабас. Албатынын адаанын сен алар учурлу. Сенинг бўйнг келген туру.

Принц Тонидага јуук базып келеле, бурулу козиле онын кёстёрине кёрöt. Бу ёйдö ай катап ла булуттан чыгып келди. Тонида принц тёён кату ла, је бу ла ок ёйдö килегендў чике кбрўп турды.

— Колың бери тут. Бот бу менинг јүрек тужума. Аныда бистинг Джунгахордо эг јуук нөкөр эдип жат — деп, Дэлихъяр айдала, Тоняның алаканың јүрек тужуна чебер јаба тудат. — А экинчи колың бойыншың јүргегиге јаба тут. Бот. А мен дезе әки колым сенинг ле бойымның мандайыма. — Ол Тоняның серүүн майдайына алаканыла араай тийт. — Бот мынайда. Бис әмди бой-бойысты билерибис. Чын ба?

— Эйе! Сагышта болзо, јүректе де болор учурлу — деп, та јопсинген кептү, та уур тынып ийгендий Тоня айдат.

— Сен Туонъя, база бир адынг Туосъя. Жакшы адап жадым ба? — деп, король сурайт.

XIII бажалык

ЈААН ЈӨРТӨЖКҮНИНГ ТҮНИ

Дэлихъяр транзисторын әки колыла әкилезиле тирсилдеп турган јүргегине јаба тутқанча, тортинчи номерлү палаткага кире коноло, тым-тырс тура берди. Палаткада карапайла тым болгон. Бүгүн коркушту јоткон бололо, электричествоның әмиктерин ўзүп, төңштөрин антарып койгон, әмди лағерде чек карапай болды. Оның учун балдар да бүгүн эрте уйуктаган.

— Уулдар! Слер уйуктап калганаар ба — деп, айса болзо, кем-кем келер болор бо деп, принц бурулу ўниле араай ўнденди.

— Бу кем? Дэлька ба? Не уйуктабай турган, не јүгүр турган? — деген ўн карапайдаң угулды.

— Бот мындый... Же ол керегинде эртөн тура айдайын, мындый...

— А не ыкчап турун? «Ондый-мындый». Ойгоскон болzon, әмди айт. Эм нени кылынала келдин?

Палаткада уйуктап јаткан балдарга нөденг де чочып калган Дэлихъярдың ўни угулды:

— Уулдар, мен нени де этнегем. Бүтсегер — бүдүгер, бүтпезегер — бүтпегер. Же мен король болуп калтырым.

— Чын эмеш пе? — деген ўн ыраактагы толуктан угулды.

— Нып ла чын! Төгүндеп турган болзом, меге Ай-Күн тий-безин. Радиоло...

— Сен төгүнденип билбейтен эмтириң. Қандай радио? Бүгүн бастыра лагерьде от јок — деп, Слава Несметнов орыннаң содос эдип, туруп чыкты.

— Чын ла пионерский сөзим айдадым, је эмезе корольдың да сөзин. Мен бойымның транзисторым ажыра уккам.

Мындый чертеништи бу палатадагы балдар укпаган эди. Эмди олор бого бүде берди ошкош.

— Бот қандай керек эмеш, слердин жаан жамыгар! Бот қандай эмеш! Славка, батарейкаңды јарытсаң? — деп, караңуидан Тараска кыйгырат.

Славка батарейказын шалт этире јарызып ийерде, чындалпа, олордың алдында түрген тынып, көстөри типилдеген, эмеш барбак түмчукту, тосток эриндерлү Дэлька турды. Несметнов озо баштап фонаригин чике ле Дэлихъяр дöйн ууландырат, је оног ойто туура апарды. Чындалпа та, Дэлихъяр төгүндебеген ошкош. Кезик балдар уйкузына самаарып, а кезиктери дезе бүдер күүндери јок болдылар. Бу ёйдö Москваудан калганчы табыштар берер юй болгонын балдар эске алынгылап ийген, Дэликтиң приемнигигин белетей бердилер. Чындалпа та, Москва түндеги берилтеде ороон ичинде солундарды куучындалап, учында ла ёсқö ороондор керегинде айдып баштады:

«Juу-јепседү антарудан улам Джунгахордың короли Джутанг Сурамбияр ширееге кичүү карындажы Дэлихъяр Сурамбук отурап болуп мойноп салды. Бу ла јуук ёйлёрдö јанды колына король Дэлихъяр Бежинчи алар».

— Бот керектер а. Эмди нени эдер керек? — деп, Тараска кайкай берген сурайт.

Ончолоры алан кайкап, отургылап калдылар. Принцке балдар туку качанин бери ўренгилеп калган, је эмди король боло бергени саң башка. Қандай да болзо, ороонның бажын билетен кижи. А эмди не болор? Ол керегинде вожатыйдың бичигинде айдылбаган болбозын ба.

— Јок, сананар, сананар керек — деп, Тараска бачымдайт.

— Уулдар, мен, айса болзо, эмеш өзүй, санаа-укаа алынгалак болорым. Слер пионерлер болзогор, меге болужыгар, — деп, Дэлихъяр араай ўнденди.

... Ол күн король улу шүүжүү јууган эди. Ол шүүжүү-јуун Карапталайдыңjakазында «Спартак» деген пионерлагерьде төртинги номерлү палаткада ёткөн. Каан эдип туткан болзо, чындалпа та, кижиге болужар керек ине.

— Ол ширеедең мойнор ийзе кайдар? Албаты бойы башкаргай — деп, Тарасканың ойгоры бадышпай туро.

— Акыр, мендебе. Мында эмеш шүүр керек. Оны король эдип туткан болзо, ол бастыра керекти башкаар. А ол мойнор ийзе, кем билер, оның кийининде анда та не болор.

Каан кижи мындың ёйдо јаантайын бичик ажыра албатыга сөзин айдатан эди. Айдарда, Дэлихъяр Джунгахордың төс газеттери ажыра албатыны уткып манифест бичиир. Балдар тургуга ла электрофонардың јарыгына космонавттың күнинде бортжурнал болгон тетрадьтағ листок јыртала, манифест бичип баштадылар.

«Джунгахордың граждандарына, эзенимле! Күндүлү албаты! Мыны бичип турган кижи мен, алдында принц Дэлихъяр Сурамбук, эмди слердин королыгар — Дэлихъяр Бежинчи. Мен качан да албаты учун ла мерихъяндарга удура болгом, јуу-согуш учун тургандарга удура болгом. Мен јаантайын амыр-энчү учун! Мен слерди качан да болзо, чындык јолло апарарым деп сөзим берип турум».

— «Тың јакарбазым» деп айтсан, — Тараска кожот.

— «Тың јакарбазым» — деп, король уккур оног ары бичийт.

— Сен билеринг бе не? — Йуунды кенерте Несметнов токтодот. — Бот мынайда!.. Кезик каандар база сен чилеп сöstöрин берип, а жаны колына ла киргендे, бойлорының күйидерили эткилейтен эди. А галстуғыңды тагынала, мынайда башкаарым деп черт бер: «Слондорды — ончозына! Орого кемди де отургуспас! Мерихъяндарды сүрер!»

Несметновтың айтканын балдар бир күүнле уткыды. Алдында слондор жаңыс ла бай — «хиарларда» болотон. А эмди дезе кааның манифестинде слондорды бастыра албатыга берер деп айдар керек. Түрменинг корон тилдү сары чымылдарлу карангүй оролорына албатыны сугуп кыйнабазын деп база тәмдектедилер. Капиталист-мерихъяндарды ла ёскö дö јутпапарды ороонноң тургуга ла јыды јок эдер.

Слава Несметновтың јарыткызына король пионерский галстукты јазап туруп бууланып, бастыра балдардың алдына чертү сөзин айдынды. Бастыразы кол тудужып, араай да болзо је бир ўнле: «Слондор — бастыразына! Орого кемди де таштабас! Мерихъяндардың јыды да јок болзын!» Бир сబслö, каан Дэлихъяр Бежинчиде Джунгахордогы јўрüm тен сант башка жарангадый болгон.



Башкараачы Улу шүүжүү төртинчи номерлү палаткада ба-
за узак ла ётти. Ё каа-яада лагерьдин дежурный палатка-
га јууктап келгенде, олор орындары дöйн туш башка шык ла
јада бергилейт. Тышкары табыш јоголып, тымый ла бергенде,
балдар араай бöгдöйгилеп, катап ла Улу шүүжүү-јуүн баштала
берет. Джунгахордо кандый јаны солунталар болотонын база
узак ла шүүшкilegen эди. Темдектезе, корольдыг бргбözинде
балдардын энгтсэ шүүжүү-соведи болзын. Ё ого јаныс ла бал-
дар эмес, а олордын эне-адаларынын да чыгартулу улузы ту-
ружар аргалу деп, чат-мат сёсблааш кийининде јöптöштилер.

Оныг кийининде ўредү јанынан кöп куучын болды. Озо
баштап ончозы жарт болгон ошкош эди: бастыра балдар ўре-
нер. Андый-мындый деп, ё канайдар... Уулдар ла кыстар
кожо ўренерге жарабас деп, Тараксаның јарыла бергенин не
деер.

— Је олорды сырдай — деп, Тараска јаңыс колын јаңгыйт.— Сеге, Дэлька, оны күүнзебей јадым. Је бот бисте туку качан социализм, а кыстарданг чаптык неме јок.

Је король бу ёйдö узак сананып турды. Учы-учында ўчинчи дачадагы кыстарданг та кемди де эске алынып ийген болбай кайтын:

Јок, уулдар ла кыстар Джунгахордо кыйалта јогынаң кожно ўренер учурлу деп, ол јёбин чыгарды.

— Уулдар, слер, байла, меге бир слонды артыргызыараар ба? — деп, принц кенерте јарамзыган кептү јымжак сурады.

— А сен андый ба! Керек слонго једерде, бот кандый эмежинг — деп, Тараска калып келди.

Бу ёйдö Слава Несметнов фонарикинг одыла Тарасканын оозын туй бöктöп ийгендий болды. Ол алан кайкап отура калды. Оскöлöри де Тараскала јöптöшпöди. Джунгахордын королине таңынаң бойына бир слонды артырап дешти.

Принц сүүнгенине эки неделе мынаң озо, Несметновтын ўреткени аайынча, эки будыла саң ѡрб туруп:

— Ур-а-а! — деп, кыйгырып јада конды.

Бу ёйдö оның јаан јамызын — јиит корольды та кемизи де јиткези дöсн јарс берип ииди. Билер керек не: эмди басты-разы уйкуда, тал-табыш эдерге јарабас. Кезик балдар эмди та кандый да түш кörүп, эки-үч катап аңданып койгон ине.

Оның да кийининде балдар узак куучындашкан эди. Джунгахордын јаңыла болзо, тегин биледен чыккан кiжи космоско учарданг болгой, тегин де самолетко отурал учуры јок болгон. Бу күннег ары кандый ла укту кижи космоско учар аргалу деп, балдар јöптöшилөр. Оның кийининде балдар закон эш јаңынаң јöзүн-јüйр сурактар шöүүшкен. Је учы-учында тың табыштана берген пионерлерди Слава Несметнов кезедип салды.

— Араай, эмеш араай, уулдар! Јöзүн-базын ээжи-закон б скö ороондорго тургузып турала, аайы-бажы јок эп јок неме эт салдыс. Чын эмес пе, Тараска? А?

Ол Тарасканы јардылып көргөжин, ол туку качан принцтин јардына јапшынала, бажы јер дöйн јöре берген эмтири. А Дэлихъяр Бежинчи бойынын тöс болушчызыла коштой база уйуктап јатты. Ороонның керегин ўзезин јартына чыгып болбай, экилези койдоныжып алган эмтири, байла, эртенге артыскан. Чындал та, энгирдеги баштаң эртен турадагы баш јакшы иш-төр эмей. Устүне, ороонның јаан кереги болзын.

КОРОЛЬДЫҢ БАШТАПҚЫ КУНИ

Слондор барғылап жатты. Чындал та, јымжак ла уур базытту слондор барғылайт.

Баштапқы слондо жайкансан байканның алдында король бойы ла Тоня эмтири. Ненинг учун дезе, поэт Тонгаордың айтканыла, жапашта да, өргөбөд дö чыккан кижи — бастыра јөйгөн јөйжснин ле јүрүмнинг ээзи ине.

Қайда да музыка ойнойт. Ол музыканың күүзине кижинин скпö-јүргеги чымылдайтан эмтири. Чек талай кептү, эмезе барып жаткан слонның жайкансан әлбек жаан сын-арказы ошкош музыка.

Мен билбезим та кайда
Бис экү јолыгары...
Је чаңқыр жараш шардый
Айланып ла жат глобус.

Бу јиит корольдың сүүген кожоны болгон. Бу ёйдö оны албаты уткыды: «Король Дэлихъяр Бежинчи эзендик болзын. Слондорды — бастыразына! Кемди де оролобос! Мерихъяндарды сүрер!»

«Мерихъянго, жунго ронго табатанг! Табатанг, жунго ронго табатанг!»

Пушкалар аткылаарда, оның жаңылгазы кырларга: «Табатанг!.. Табатанг!» — деп жағыланат.

Та кем де оның адын адады ошкош — Дэлихъяр көзин ачты.

Талайдың толкузы палатканың жаңына келип: «Табатанг» деп, ойто түрүлип ырай берерде; «Мерихъянго» деди ошкош. Слондор јоголо берди.

Лагерьде гори ойноп турган эмтири.

— Уйуктап калган ба? — деп, Дэлихъяды Юра ойгозот. Адын адаарга турала, бир ле түнний туркунына король болуп калган кижиге та канайып айдатанын Юра билбей турды.— Капшай тургун, начальник сени сакып жат.

Түнде электролинияны, байла, жазагылап салган болор, айдарда, Джунгахор керегинде радиооло куучындаган. Уйкудан жаңы ла тургулаган балдар палаткаларының эжигинде вожатыйла кожо брааткан Дэлихъяды аяктағылайт. Юра ун-

жукпайт. Кичинек корольғо нени айдатанын ол бу түштә чек билбей турган.

А начальниктинг туразының жаңында оны Ростик сакып турды... Ол жолдоғ кыйа тұрала, олор әкүни божодып, же чыдашпай қалды ошкош, кийининен ары жүгүрил, корольдың колтуғының алдына киреле, саң башка айдат:

— А Ленин кичинек тужында милицияга қаандарды база етугуп болбогон.

Ростик мынайда айдала, секирип туруп, жүгүре берди.

Начальник Михаил Борисович бойының кеминде эмес эмтири. Ол қолдорын карчый салып, онон кенерте жаңындарын ала койып, кабинединин ичиле ары-бери базып турды. Оның столының юстүндө телеграммалар өзгөлгөп калған эмтири. «Молния», «Правительственная», «Международная» — деп, жаңа буквадарла юстинен бичип салған телеграммалар эмтири.

Киргилеп келген вожатый ла корольды Михаил Борисович көрүп ийеле, столдың кийининен түрген чығып, Дэлихъярдың жаңындарынан ала койып, жымжак отургушка отургусты. Онон бойы дезе одожына отурып алды:

— Же... Ол керегинде сен бойын билер эмтириң. Же шириенге барып отур, мениң кичинек қаанычагым. Эмди меге сени Слердин жаңа жамыгар деп айдарга келижип жат па? Онызын жартап болбос түрүм. — Ол вожатый дөсн оп-сон болгон көрүп ийет. Же ол унчукпайт. — Же, најы, бого байди қандай өткүрдинг? Балдарла кожо жүрүп, ару кейле тынып алғаны да қандай? Пионерлер қандай жакшыга ўретти, нени куучындауды? Бир сөслө, қандай бир жакшы немеге ўренип алдың ба?

— О! У-у, көп-көп немелерди билдим — деп, король токтоңыкпай барды.

— Амыр-энчү ле најылыкка ўренгем. Эртен-энгир орын да жазап, балдарла да кожо жадып, не ле немеге, бастыра улуска жакшыны эдерге темиктим. Жакшы кижи бой-бойлоры нөкөрлөр болот, а жаманы, тьбу! Иштебей жадып, жаңыс ла бойына сураар — ол жаман! Бүгүн түнде палаткада қандай жаңа тургусканыс — Джунгахордо оны эдерим.

— Ох, алантзып жадым, карындаш. Эм тургуза нени де эдип болбос боловынг. Аған сеге буудак болор болбой.

Жиит король директор база коркымчылу нени-нени ле айдып ийбеей деп, ол жаар ајарулу аյқтатай.

— Же сен ёбркобб? Іербайының газеди келген эмтири, оны қычырып көрөли,

Принц газетти көрөрдө, калганчы страницада јаан буквала «Джунгахордогы јаңды антарганы» деп бичил салган эмтири. Михаил Борисович мендебей, јарт этире Джунгахордогы айалганы кычырды. Империалисттерге јук улустар јаңды антарып, корольды — Джутанг Сурамбиярды ширеезинен мойнозын деп некеген. Је жакы јетпес Дэлихъяр Сурамбук ороонды эмди тута башкарып болбос. А онын ордина генерал Дамбиал Сурахонг јаңды колына алыш жат. Бу генерал капиталисттерле колбулу туку алындағы казыр король Шардайяхтын карындажы болгон.

Бу тужунда жиит каанынг тосток эриндері тартылыжып, јудруктарын түўп, отурған жеринен тута јүгүрди.

— Мен оны јаратпай јадым. Оскокижи башкарзын деп, күүнзебей јадым. Ол мерихъяндарла јаба, ол албатыга удура, ол биске удура. Мен оны јыды да јок эдерим. — Ол атпас эдип, начальниктинг јөнгинен тартат, — айса болзо, меге ширееге отурага керек јок. Мен торт мында балдарла болорым, онон суворовский училищеге ўренерим. Керек јок! Мени ого бербегер!

Начальник тың ўшкүрип турала, бир телеграмманы көрүсти. Джунгахордың генерал Сурахонг туткан јаңы посолы байа түнде самолетто учуп ийген. Ол бүгүн түш киреде пионерлагерь «Спартакта» болор деп, анда айдылган.

— Меге ол керек јок, былар. Мени эмезе јажырып салыгар а?

— О-о, экем, онойдорго јарабас. Билеригер бе, бастыра јер ўстине кандый јаан чуугаан болор эмеш. Сен тенек эмес уул инен, ончозын билип јадын.

— А нени эдер керек, ўретсегер.

— Сени ўредип, јакаратан менинг јаңым јок. А не каан болбоско? Ўй келзе, јаңды колынға алыш ал. Је кандый ла немени албанла эмес, а јөптөжип, чынынча эдип јүр. Албатың қерегинде санан. Сагыжынг ычкынба. Эмди тута сеге





олор јол бергилебес. Ой келзе, јеринге отуарынг. Ол ёйтő јетире албаты да, сен бойынг да не-немеге ўренип, не-немени билип аларынг.

Бу ёйдö тышкary машина келип токтоды ошкош. Джунгахордын посолы ла оны ўйдешкен областтын ки-жизи көрүнди. Начальник корольды сенекке чыгарып, бойы дезе туура турда берди.

Бажырган айас посол јууктап келди. Эртен турадагы кёлёткёлёр коркушту узун болотон эмес беди. Каанынг јолдо јаткан кёлёткёзин ол айланада базып, јуура кадып калган груша ошкош чоймөк чырайын ару этиерге албаданып, јüs кат чырыштардын ортозында көзин кылайта көрүп, ол бир эмештөнг јууктайды. Жалынарга келген чырайы чек ле мёт ошкош татузымак ла јапшынчак болды. Ол эки болуп бўктелип, алакандарын тёжине јаба тудуп алган эмтири.

Джунгахордын посолы каан киже-ле нени куучындашканын кем де онгдобогон. Бойлорынынг тилиле куучындажып, начальниктин кабинедине кирдилер.

Дэлихъяр бўгўн ле тёрёлине атанип, каанын ширеезине стуратаны удабай ла лагерьге јарлана берди.

Бўрўнгўйленип калган вожатый корольдынг нек-сагын аларга палаткага келерде, балдар эжинип јўре берген эмтири.

А Дэлихъярдын бойын дезе посолло кожно барган дачадаң божоткылабай турган. Талтўш киреде Москванинг радиозын угарга, балдар јуулышып келдилер. Джунгахордогы јанды мерихъяндар алганы ончозына эмди ѡарт болгон. Эмди бу барып јаткан јиит король олорго јük ле ойынчык болтонон ѡарт деп бодогылап турган.

Байа тўниле јўзўн-башка јанги ээжилер шўўшкен уулчактарга мыны угарга сўреен ачынчылу болды. Тегин јерге алкамык ѡйттожю эткилеген эмтири. Бот сеге јанги башкару, јанги солунталар.

Ол кўн Москвада кўннинг айалгазы коомой деп аэропорт-

тоң жетирерде, каан ла посол учкулап болбогон эди. Олор экүгэ эртенги күнди сакырыга келишти. Посол ло король отурган јер jaар кемди де божотпой турган. Эртен олор тағла Москва jaар учар, оноң ары Хайраджамба jaар.

Је анаң ары там ла сайын керек ўрелип турган.

Алдында мерихъяндарга удура болгон коммунисттерди Джунгахордо түрмелеп јат деп, энгирдеги солуидарда радио-айткан. Посолдың каруулында отурган король дачаның каный кыбында болгонын јыткыр Тараска та качан сезип койгон болбогой, бу јаны ла радиоло айткан жетирүни чаазынга чиелө, ташла кожо ачык көзнөк тёйин чачып ийген. Оның төрөлинде не болуп турганын билип алгай.

XV бажалык

АЙДЫҢ ЖАРҚЫНЫ ҚОРУНБЕЙ ҚАЛДЫ

Кичинек корольго ло оның нёköрлөри пионерлерге коркушту болгон бу күч күн түгенип браатты. Бастыра «Спартак» уйуктаарга јадып та койгон болзо, је төртинчи номерлү палатканың уулчактары узак уйуктап болбогон.

Орой до болгон болзо, тышкary та кем кумакты шылырада базып келеде, палатканың ичи jaар бажын сугуп ийди.

— Бу кем? Не керек? — уулчактар түймеп чыктылар.

Олор Гелька Пафнулиннинг ўнин угала, кайкажа бердилер.

— Бу мен, мен, уулдар, јаңыс араай. Мен баштапкы дачада дежурный.

— Бу, чын ла, сен эмежин бе, Гелька? — деп, Несметнов кайкайт.

— «Спартакта» мындый уйкузы јок көспөкчилир бары база јакшы — деп, Тараска чага салды.

— Айса болзо, кокур эш јогынаң јакшы болор бо? — Гелька чек шыркырай берди. — Мен балыраарга келбегем не. Керек бар. Јаңыс ла јөптөжил алалдар: слер мени ойто бого алыгар. Эртен мен вожатыйла куучындажып аларым. Слердин Дэлька керегинде мен слерге бир неме айдайын. Јарайт па?

— Ол Дэлька эмес эмей, а король! Ол бир бе. А экинчинде, сен мынайда сүмеленип, садыжарга келген болzon, 180

градуска айлана согуп, кет. Үзүт чилеп карагүйда кайыла бер.
Сени ле мында таппай турган эдебис. Билдинг бе?

Гелик, байла, сананып турган болор, унчукпайт.

— Же кем јок — деп, карагүйда ол барынды, — карын
коллектив ле болужат па, жастыкканды ўредет пе дезе, бу ба?
Кижини кыйя ксргүлөп, ийде салгылап жат. Не де дешсегер,
кайдалык. Же мен түней ле андый эмезим. Эмди ле бойыгар
бўдеригер. Йағыс ла араай. Же кирерге жараар ба?

Геликти кийдиргилеп ийдилер. Жетирип келген солуны —
посолдонг король качарга сананган эмтири. Оны король экинчи
этажтынг кўзнёгине (оны анда посол бектеп салган эмтири) тек-
пиш экелип берзин деп сураган, ё Гелик юнгаскан апарып
албаган. Ол текпишти линиялар јазаган улустар таштагылап
иіген ошкош. Пафнулин болуш сурап келген эмтири.

Палаткада ончозы тўйимеп чыктылар.

— Мында тур, мен сениле кожо барадым — деп, Несмет-
нов јакарат. — Кижини садып ийдинг, уктынг ба? Фонариклे
Гельканы будунаң ала бажына жетире јарыдып, колындагы
кызыл бўсти кўрёт. — Тағма, чындал та, дежурный эмтири
а? Бойынг озо базарынг. Не-не болзо, байла, аргазын таап
иийер болбойынг? Кем-кем јолукса, билдинг бе? А мен сенинг
кийинингнен базарым.

— Ол тужунда мени палаткага ойто алараар ба?

— Мындый бўйдё кижи ол керегинде сананар ба? Канайда
да сўмеленип ўрен калган.

— Мен бурулу ба? Мени алдынаң бери анайда ўредип сал-
тан да.

— Бойынгныг јаманынгды ёскобулуска јарбырынгды таш-
та. Кўр ол Дэликтি, каанынг ёргёбзинде ёскён, а жап- јакши-
нак уул. А сен... Кажы ла неме, озо ло баштап, кижининг
бойынан камаанду, онын учун тёгүне ле толголбо.

— Сырай ла садыжатан ёй — деп, кем де унчуқты.

— Уулдар, мен садыш турганым јок, ѹюк ле сурап јадым.
Мен сўзим берип јадым. Мен бойым баарым, ончозын бойым
эдерим, ёе юнгас ла мени ойто алыгар.

— Же бис аларыс. — Несметнов јымжай берди. — Же бир
немени билип ал: жаантайын мындый болzon, сени улус јак-
ши керекке кожо бир де албас. Же баралы. А слер мында
тынбай да отурыгар.

Несметнов чыккалы 15-те минут ётпёди ошкош, ё балдар-
га бир частан ажа бергендий билдириди. Отурып јўргенче тыш-

кары жаратта улустың шылырада баскан табыжы угулып, Несметнов, король ло Гелик күргилеп келдилер.

— Менинг баар күүним јок — деп, Дэлихъяр балдарга шымыранат. — Былар текпишти тургузып берерде, көзнөктөн... Баар күүним јок, ойто слерге келер күүним келип жат.

Бирүзинде де ўн јок. Бу ёйдö та нени эдер — кемизи де билбей турган. Же Джунгахордо түрмелеш, кыйындар бдöп турганын радиоло ончолоры уккан эмей. Йүстер тоолу улустарды түрмеге, орого чачкылап, кыйнагылап жат. Ончолоры јанында турган корольго килегилеген эди.

— Ой, уулдар, айса болзо, ого Москва jaар телеграмма саларга жараар. Мында жажырзын — деп, Тараска ўкүстеп турды.

— Неме дейзинг? — деп, Несметнов сурайт.

— Андый улустарды жажырап арга бар — деп, мен кайдан да кычыргам. — Бир кижи суранарда, оны артыргызып салған.

— Јок, ол жарабас. Онызы жаан улустарга дайтэн — деп, сүүнип турган Тарасканың керегин Несметнов чек ле соодо туй чаап салды.

Бу керегинде Тонгаорло қуучындажар керек дёп, Ярослав Несметновтың сагыжына кандый да шүүлте кире конды. Канайтса да, мындый керекти ол жакши билер учурлу. Оның эмденип турган санаторий тың да ыраак јок, эмди басссан, эртен тура жеде береринг. Же корольды ол дёйн кем баштаар? Лагерьден чыгарга жүч эмес. Бир жерде ачык барын балдар жакши билетен эмей. Мындый ёйдö дежурный кижи Гелик те болужып ийер эди. Же корольды жаныскандыра канайда ийтeten.

— Айса бу керектинг аайына Туосья чыксын... Мен ончозын Туосьяяга айдарға турум — деп, кенерте король некеди.

Баштап тарыйын балдар кайкожа бердилер. Же узак саннарға келишпеди. Оның ўстүне корольдың ўни де катулана берди. Каан кишининг сурагын бүдүрерге келишти.

Алмыс-јелмис Тарасканы дежурный Геликле кожо кыстардың дачазы жаар ийдилер. Тарасканың ётпöс жери бар эмес. Чындал та, он беш те минут ётпöди, палатканың эжигинде Тоня, Тараска ла Пафнулин турдылар. Не болгонын Тоня уулдардан жолой угуп алган. Тоня нени эдетенин ажындыра сананып алган деп, палаткада отурган уулчактар оның эрмегинен ле сескилеп ийди. Кыстар оны атаман ла Башчачылар

деп тегиндү айтпайтандын эмей. Бир сөслөй, сөс блаажарга ёй жок. Тоняның айтканынча ла ончозы болды:

— Ой, уулдар, бери уугар! Дэлик жаныскан кайдаар да барып болбозы кажыбыска ла жарт. Жолды ол база билбес, эрмегининг айдыжы башка. Оны туура да бастырбас — туткуулап алар. Айдарда, керек жарт — мен оныла кожно баар турум. Арай! Мен баар турум деп, огдоодор бо? Онын учун мени детдомноң база сүрүп болбостор. Онон мен болзом, улус тың тыркырашпас та. А слер нени-нени этсегер, айлыгар жаар телеграмма салар, табыш болор. Онын ордына мен барайын...

Тоня корольды ойгор поэт-коммунистке Тонгаорго апарып берзин, олор анда нени куучындаждатан эди — бойлорында деп, јоптёшилеп алдылар.

Же король ёдүк жок јылангаш болгон. Посол онын ёдүгин, кашпазын деп, бойынын кабинедине артырып алган эди. Бастыра уулдар ого бойлорының ёдүктерин кемжилиген, је бирүзи де келишпеди, ненинг учун дезе, корольдын буды ёйиненг ёткүре кичинек болгон. База саң ла башка неме, Тоня бойының јеңгил ёдүгин кемжидерде онын будына кап-чыт болгон эди. А Тоняны тууразынан көрзөнгө, кандый сёök-тайакту бала эмеш. А бойына дезе ол Тарасканың туфлязын кийди. Чынынча айтса, туфля эмеш жаан болгон эди, је әндый да болзо, ого газет салып ийерде, ол ло ёй ине.

Король ло Тоняны уулчактар араай ўдешкилеп, ырысту јол күүнзедилер. Жайгы түн јылу да болзо, олор калтырашкылай берген эди. Бойоор до бодозогор, коомой керек ине, заңконго удура, лагерьдин ээжилерин бузуп турган да. Же мындык керекке жаан улус коштонбоондо јакшы.

Тонгаорго не болзын, чотко кирбей жат, король ого бойы келген ине.

Баар алдында Тоня Тараскага бурылды:

— Тараантас, бери ук! Же не-не, а бу керегинде тылбырабас болбойынг.

— Мени кожно алган болзогор? Кижи күүни юк кайтка-наар. Слерге де, меге де јакшы болор эди. Эмди эртөн туралыкта суректар меге урулатан жат — деп, Тараска жарынат.

— Јүрүмүнгде сен бир катап токунаарынг ба? — деп, балдар ўсти орто барды.

— Же мындык ёйдö албаданбаганча болбос. Же канай-канай чек аргам чыкса, градусникти ёшти јыжып, врачка баратан

турум. Изоляторго јатыргыссын. Оноор кемди де божотпос не. А доктор ло бис экүнинг ортодо кандый куучын болотон эди.

— Арга јок болзо, мен де сениле кожо јадарым — деп, не ле немеге белен Гелик ого килем сокты. — Бир јанынан, сеге кунукчал болбос, а экинчиzinде, доктор до бўдер. Менинг ўди-каным эмеш јажу кижи ине.

Дэлихъяр ла Тоня ёдёочи јерденг ёткўлеп, јыртыкты ойто бўқтоб салдылар. Ол тужунда јарык тўн болгон эди. Айдинг тўн јаркындалып, јарып турган. Ай тана ошкош ёнгдў турза, Джунгахордынг јаныла, ол јакшыга болов учурлу.

Айландыра тымык-тымык, керек дезе талай да тымык.

Каан ла Тоня баргылап јаткаждын, та не де шосседе элбес эдип, улустардын куучындашкан ўндери угулды. Экилези јыраа ажыра јакынып, угуп турза, ўндер там ла илеленип, јууктап келип јатты. Велосипедтерининг колесолоры шоссеге шыйкырап, айга темирлери јалтырап, эки кижи ёдё бердилер. Кўрёр болзо, вожатый Юра ла физкультуранынг ўредўчизи Катя болгон. Байла, олор экў кинодонг баргылап јаткан. Олор кишининг сўнелери чилеп ырап каларда, каан ла Тоня ол экўге чала кўйўнген айас арттылар. Кандый јакшы, экў јангис канаттынг алдында немедий шосселе коштой барып јадарда.

Тоня ла принц талайга чыктылар. Уйуктаар да кўйндери келбейт. Кенетийин король тура тўжўп, тенгериге уулап, Тоняны колынан ала койды:

— Кўр, ол не ол! Ненинг учун ол анайда берди?

Тоня нени де сесспей сан ёрё кўрст. Король коркуганынан кўзи јаандап, бастыра бойы тыркыражып турды. Ё бу јанты ла ап-апагаш толун ай эмди чек келтейин кезе согуп ийген чилеп, терс кара тура бергенин Тоня јаны ла кўрўп ииди.

Ыраакта та кемнинг де куучыны угулат. Чындан та, ыраакта амырап турган улустар ётуры ошкош. Кезиктери ѡлду, айылга кийетен костюмдарлу эмтири. Олор бийик јараттын ўстүнде, кандый да пушка ошкош јалтыркай немени курчагылап алган турдылар. Олор экў јууктап келип кўргёжин, ол телескоп болгон эмтири. Оны бир кижи башкарлып, јазап туру ошкош. Онынг кийими айга јалтырап тургандый деп бодолот.

— Сен унчукпа. Мен олорды ончозын сурап угайын — деп, Тонида ого јакыды.

Телескопты курчап алган улустың ортозы јаар Тоня қысталыжа берди. Қажызы ла базып келип, труба ажыра узак шыгалагылайт. А жакы јаанай берген кижи нени де жартап турган эмтири.

Бир минуттың бажында Тонида корольгө базып келди.

— Неден коркый бердинг? Король до болзорң, је тенегин чыкпайтыр, Дэлька. Ай ла карығып турган эмтири. Бастыра календарьларда бичилген, мен ундып салган турум не. Је барып телескоптоң көрөли.

Король чала болбой турарда, оны Тоня албанла колынан телескоп јаар јединди.

— А биске көрөргө јараар ба? — деп, Тоня ол қижиден сурады.

Ол кижи тургуза ла телескопты балдардың көстөрине јазап, олорго көргүсти.

Тоняның кийининег король көрди. Жаан тегерик айдың бир жаңы чек ле терс кара немеле бәктолиң калган эмтири. Ол коомой болорын керелеп жат деп, король сезет. Кенерте ол коркый берди. Коомой ёйдө лагеръден чыккан болды ба, је онайдо оқкоомой ёйдө јаң колына келип жат.

Ол айтканча, байагы телескоптың јааны курортниктерге жартайт:

— Же эмди көр туругар ба, Ердинг көлөткөзи Айдың кабортозын бәктөп ииди. Айды бастыра карык алатан ёйлбрека-јаа ла болуп жат. Космосты шингдеерге мындый јарамыкту айалганы бистинг ученыйлар тузаланарында маат јоқ.

— Американецтер бойының спутнигинег миллиондор тоолу болот ийнелер чачкан дежет. Эмди ол ийнелер бистинг, јерди эбирип жат дежет. Ол буудак болбос по? — деп, та кемизи де сурайт.

Король коркыганынан телескоптон туура чарчай берди. Айды карангуй там ла базырып клеекткен эмтири. Удабас-удабас ла чек бәктөлө берер жат.

А түн там ла караңгайлап, койып турды.

— Онзың андый. Космосты шингдеерге ол ийнелер буудак жидип турбай база. Радиотолкулар ёдөрине бу күч болуп жат. Айды шингдеерге сүрекей буудак болуп туру деп, бу ла јуукта јарлу английский астроном Лоуэлл кородоп айткан — деп, телескоптың јааны жартайт.

Каан ол ийнелерди телескоптоң көрүп ийерге эңчейип келип, је ононг ийне эш көрүп таппай салала, олорды божоткон

мерихъяндарды ичинде каргайт. Айактың јемтиги ошкош ай телескоптың трубазында јўк ле кичинек јалтырайт.

Jaигы ла уккан неме корольды там ачындырыды. Көрзбөр кандый, мерихъяндар, керек дезе, тенгериге, айга јеткилеп калган. Олордон кайдаар баар? Йок, Тонгаорло капшай ла ѡолуғып куучындашпайынча неме болбос эмтири.

XVI бажалық

ТЕЛЕКЕЙЛИК АИАЛГА ҚЕРЕГИНДЕ ЛЕКЦИЯ

Арыгылап калган Тонида ла Дэлихъяр шосселе баргылап јатты. Ай дезе ол ло бойы — карығып калган турды. Удабас кырлардың арјанынан күн чыгар керек.

Үйкузынан астығып, арып-чылап калган балдар «Стрела» дейтөн санаторийдин эжигин токулдадып турган. Је сакыбатан јанынан олорго мындый ссс угулды:

— Мындый эрте слер кайдобин? Нёкёр Тонгаорго бо? Ол мынан барганынаг бери ўч конды. Ол мында ѡок. Тёрөлинен кандый да телеграмма алала, ол ло күн атана берген. А слер радио укпадаар ба? Олордың анда собурылыш јаан ине, онын учун ол түргендеген болор. Јакшы јадыгар, јакшы јүрүгер деп, баар алдында меге бичигин сыйлаган... Слер карын ол кандый бир пионерлагерьге ўлгерлерин кычырзын деп келген болбойыгар а? Андый суракла пионерлер бисти јаантайын базалап жат. Олордың пароходынан да ого келгилеп туратан. А слер арай оройтып калтыраар а...

«Стрела» деп санаторийдин јанында король ло Тоня узак турдылар. Та канайдар, та нени эдер, та кемле куучындажар — айы ѡок болгон. Учында ла Тоня лагерь дöён јанар деди.

Олор экүнин јаигыс та арыганы коркушту эмес, је аштап та тургандары тын болгон.

Каан кенерте эки колын чабынат:

— Туосъя, тур! Бис порттоң узак эмес турус не. Чын ба? «Принц Дэлихъяр» деп менинг керебим келерин туку мында Тонгаор айткан ѡок по. Оның капитаны мерихъяндарга удура, ол Тонгаордың јуук нёкби. Ол кереп кап-чут ла бүгүн келер, је барагалы.

— Оноң не туз? — Тоня сананат. — Керепке баарын, је анаң ары не? Керептен самолет түрген барып жат ине.

— Јок, јок! Сен онгдобой турган эмтириң. Ол улустар Рамбайдаң, мерихъяндарга удура. Ол јақшы улустар. Онойдо меге Тонгаор айткан. «Мен база мерихъяндарга удура» — деп, барзام ла айдарам. «Санта-Мария» јууга удура болгоны сагыжынга кирбейт пе? Бойының маанызын кодүреле, Бразилияга барган деп, бойлороор айттаар не. Бис база «Санта-Мария» чылап талайга чыгарыс. Радиоло генералла эрмектежерим, бастыра немени түзетсін деп. Онон башка бис Хайраджамбага барбазыс, а Рамбай јаар баарыс. Ол менинг керебим.

Је жаан портко једерге, автобусла јарым түш керек. Олор экү бир эмеш ажанып аларга сананды. Іе карын билгир Ярослав Несметновтың шылтузы ине — ол тужунда корольдон түйказынан јолго акча берген эди. А эмди сыраңгай ла керектү тужунда — белен. Балдар автобусный станцияга једеле, биледин алып, артканыла буфеттен нек-сакла карындарын толтыргылап алдылар. Коркушту да эмес болзо, је сагыштары јарый түшти.

Воскресен күн болгон. Паркта албаты јық ла толо болды. Парктың эжигинде дезе телекейлүк айалга керегинде лекция деп јар кадап койгон эмтири.

— Автобус эмди де төрт частың бажында болор. Нени эдер, барып угалик, айса болзо, солун лекция — деп, Тоня айтты.

Балдар бир скамейканың учына отурып алдылар. Лектор колында чаазынду ары-бери базып, куучынын баштады. Лектор телекейлик айалганы алаканынан ла кычырып турган не-ме ошкөш, јап-јарт этире айдат. Лекцияның кийининде сурактар сурагар деп айтты.

— Дэлька, мен бир неме сананып алдым. Джунгахор керегинде сурак берели бе? — Тоня шүүлте этти.

Ол жаңында отурған кижиден чаазын сурап алала, карандашыла бичип баштады. Оның ийген тилбек чаазыны толкуларла аккан такпай чылап, алдындагы отурған кижиден ала эстрадага жетире чүрче ле једе берди.

Тониданың записказын лектор алала, айдат:

— Джунгахор керегинде сурак бар эмтири. Ол керегинде нени айдар? Андагы айалга сүрекей күч. Улустарды отургузып жат. Олордың жеринде жаң империалисттерге јомшоң улустың колына кирген. Алдындагы кижи күүни јок каан Шардайяхтың колтукчылары жаңды колына алган. Іе албатызы

дезе, анчадала түштүк городто Рамбайдың албатызы, олорго удура туруп чыккан. Порт Рамбайды эмді тургуза партизандар ээлеп жат. Төгүне ле көс кымып, албатыны төгүндеп, жаңды жажы жеткелек принц Дэлихъярга бергилеген. А ороонды эм тургуза генерал Дамбиал Сурахонг башкарып жат. Чынынча жайта, ол капиталисттинг бойы. Король Джутанг чындық ла албатыга жымжак болгон, је жаңды колына тудуп болбогон эмтири. Онын учун нени де билбес кичинек карында жына ширем табыштырып жадым деп сөзин жайткан. А ол жиит король нени де эдип алар аргазы јок.

Дэлихъяды мынайда ла айдарда, ол отурган жерине күйүп чыкты.

— Ол мени не деди? — деп, Тоняданг сурайт.

Тоня оны јўк арайданг ойто жерине отургусты.

— Ол не дейт! Ол бойы јўулгек эмтири. Шараҳунга!

Кезик улустар табыштынып отурган балдар дöйн кылчас кörгүлеп салгылайт... Эмди, байла, «Спартакта» тўймеен болуп турган болор. Бодозоор до, каан табылбай калган да. Кирелў неме эмес ине, посолдын тумчугунын алдынан ла ѡюк боло берген де. Эмди балдар, жаратла, агаштынг ортозыла бедреп турган болор.

Тоня Дэлихъяды токтодып аларга, баар алдында лекторго база бир записка бичиди. Бичи деп король бойы да албадаган эмей.

«Слер керекти жарт билбай туруп, анайда айдар учураар ѡюк болгон. Джунгахордын короли Дэлихъяр амыр-энчү, најылык учун. Ол империалисттерге удура. Ол бис учун» — деп, Тоня бичийле, улустар ажыра записказын берип ийди.

Лектор микрофон ажыра ол записканы кычырып турарда, балдар туку жаңы жерде ёткўйлдинг аржанында болгон. Онын ўни микрофон ажыра угула берди:

— Мен билбей жадым, нёкрлёр, бу записканын авторы та ненинг учун Джунгахордын королинин адаанын алып турган болбогой. Бу записканын авторы бодоп турган болор...

Тоняны автор деерде, ол ого сүүнеле, оморкой берген эди. Ол алдында андый сёсти кемненг де укпаган эмей. Же парктын эжигине олорго узак турарга келишпеди, олор автобусный станция jaар бастылар.

Бу юйдө лектордын куучын айдып турган трибуналынын жаңында та не де жарс этти. Көрөр болзо, бир областынг шингжүгеге келген жаан сумкалу ревизор тоббозине алаканыла согынып

ийген эмтири. Ол байа бойынча балдарды ајарулу аյкап турган болгон.

— Нёкёрлөр, бери уугар! — деп, ол турган бойынча калтай берди. — Ол записканы принц бойы бичиген, ол эмди Джунгахордың короли ине. Граждандар, ол јаны ла мында отурган, акту созим берип јадым. Айла кайдсөн барды?..

Ол токтобой, айланыра көрүп турды. Мангайын сыймап, аргазы чыга берген кижини улустар алан кайкап көргүлейт. Бу тен бойында эмес кижи болбой деп, бир кезиги сананат...

А каан ла Тоняның бу ёйдö барган истери де сооп калган эмей...

XVII бажалык

ГОРИЗОНТТОГЫ МААНЫ

Олор автобусла узак ла ёйгö баргылады, айса балдарга анай билдириген бе. Қандый да курортторго до узак туруп барылар. Озо баштап автобуска бензин уруп удаган, оның кийининде шофер та кайдбөй дö табылбай калды. Тоня ла король туруп јаткан автобустың јанына база узак ла баскылаган эди. Ол тужунда король араай шымыранган:

— Сен билеринг бе, мен барзам, нени айдарым? Нени айдарым деп? Слер Рамбайдың талайчылары деп айдарым. Рамбайдың талайчылары жалтанбас, јакшы талайчылар деп, Тонгаор айткан. — Слер — «мерихъянго табатанг!» Мен база! Тонгаор слерге нёкёр. Мен слердинг королигер — мен база нёкёр. Бис Рамбайга баарыс. Бис ончозын јакшы эдерис! Мерихъяндардың јыдын да јок эдерис!

Оның кийининде олор катап ла автобуска отурдылар. Же канча откён јолго принц бир де неме айтпады.

Олор јаан портко јеткилеп келердө, эгир кире берген эди. Түшкен станциядан городко јетире база анча-мынча ыраак болгон. База акча јок то — канайдар, јойу баргылады. Учы учиңда каан чек чучурай берди. Кёбркий алдында анай јүрген эмес. Алтаган ла сайын бажы оорып, буттары систап турғанды болды. А Тоня дезе, арга јокто, оны кёкүдип ле браатты.

— Же база ла бир эмеш чыдаш — деп, Тоня оны јалакай мекелейт. — Эмди канчыйан јер арткан — база ла көрзөс, анда

боловыс. Көрзөң, канча жер ёткөн эмежис. Чыдаш. А једип ле алзаас, сени пароходко отургус саларым — анаң ары «эзен јол», бойын бил, санан, јастырба.

— Туосья... А сен мениле кожо барбазың ба? — деп, король мыжылдай берди.

Же Тоня оны ўзе сокты:

— Мен бойымынг сөзим айткам, бolor. Же сен тарынба, Дээлик, оғдозонг. Анаида јарабас деп бил. Озолодо не сананаар, кийининде көрөрис.

— А меге јаныскан коркымчылу ине... Күч деп бодозон.

— А меге јеңил деп бодоп туруң ба? — Тоня мынайда айдала, кайра бурылды.

Күн чек отура берерде, олор јаратка јеттилер. Эмеш туура-зында мачталар, трубалар, крандар көрүнди. Темирдин шынтыры, күнгүрти ёткүре, паровозтордың ёткүн чичке сыгырты угулат. Порт бу ла јатты. Талайдың ўсти чангыр-көк көрүнет, је ол караннаң бозорып, терстелип браатты. Толку кескиш јазалдыг учында маяктың кызыл оды күйе берди. Кайдан да ыраактагы керептинг койу ла чойё кыйгызы угулат. Бир јаап кереп гаваньнанг чыгып, маякты эбирип браатты.

Қаан ла Тоня кыймык јок турдылар.

Керептинг ўстүнде ўч ёндү мааны элбирейт. Кереп бурыларда, алтынла бичип салган буквалар элес көрүне берди, је ыраагынаң кижи кычырап эмес эмтири. Тонгаор айдып тураачы «Принц Дээлихъяр» деген кереп боловдорон маат јок. Керептинг, ўстүнде јалбыраган мааны Джунгахордың дезе, төгүн болбос, ненинг учун дезе, ортозы кызыл, а эки кыры көк мааны олордың болгон. Ол кереп Джунгахор барып јатканы јарт. Ыжы чойилип, калғанчы сигналын берип, јарым километр кирезинде барып јатты. Же ол беш јүс метр ле кичинек корольдинг ортозында ѡдүп болбос буудак болды.

Кереп маякту толкукескишти эбирип, бухтадан чыгып јатты. Онын барып јатканы јарт билдириет, ненинг учун дезе, онын ыжы койрыйип, чойиле берген. Кап-чыт ла ол бурылчыкка Тоня ла король келгилеген. Джунгахордың маанызы элбиреген кереп ачык талайга чыгып јатканы јарт эмтири. Эх, не болзо ол болзын...

— Кеме! Кеме! Капшай бери! — деп, Тоня кыйгырат.

Чындал та, јаратта бир кемечек турган. Кайыгы да белен, јеринде эмтири. Байла, эжинип келген кижи бир ле минутка кайдоён дö барган бolor.



Нени эдерин Тоня жетире санангалақта ла, каан таштардың шалырада жүгүрип келди.

— Жөмөш, жөмөш! — деп, Тоня жардыла, колдорыла кемечекти суу дöйн ийде салып турды.

Тоняның айтканынча, каан кижи база болужат. Қызычак төңмөгине жетире сууга кирип, кемечекти теренг јерге чыгарды.

— Отур! — деп, Тоня жакарат.

Король кеменең кырына артылып јадып, ажа конды. Тоня эки кайыкты туткан ла јерде, түргендеде эжип, кемени билгир бурый берди. Кеме түрген эжишке талайла јенилчен барат. Кемечек ле жараттың ортозы там ла там элбеп турды.

Бу элбей берген јерге көрө, карандап турган кайык канчыйан. А кереп база горизонт јаар там ла там ырап браатты.

— Коштойма отурып, болуш. Тескери тын тебинип туруп, түрген эжели. Эх, сени ле, көрмөсти. Кайыкты андандыра тутпазан, жазап эжер керек...

Же король Волганың қызына кайдан турзын. Тоняда не болзын, акара-баш жок эжип ле жат. Толкулар чек ле араай базып брааткан слонның аркazy ошкош ине. Қемечек толкудан толкуга экчелип браатты... Ол мындағы түш тегиндү эмес эмтири ине. Көрө түжелген. Жағыс музыка, албаты жок не. Каан алакандары изип, сыстап ла келерде, көрө болзо, катап ла торсоктор бүде берген эмтири.

Талайга чыгарга жаткан көреп олорго јууктап келеткендий билдирет. Жарат көрүнин тे турган болзо, је энгирги талай там ла карануайлайт. База ла бир эмеш болзо, кереп ле кемечек јолуғужардағ маат жок.

Учы-учында Тоняның чинеези чыгып браатты. Канчазын база эшсин көөркій.

— Колыгла жаңып, кыйғырзан, — Тоня айдат.

— Фари йор! — деп, король колдорын оозына тудуп, джунгахор тилле кыйғырат.

Жайканып турган, кемечекте ол жүк арайдан ла туруп, бар-жок күчиле ўнденет, колыла жаныйт.

Учы-учында керепте де олорды көргүлеп ийген ошкош.

Керептен ак-куу ыш бурт-бурт эдин, уткуулду қыска сигнал угулат.

Бу ла ок ёйдо кереп горизонт јаар болуп, талайга чыкты. Олор кемеде, байла, Джунгахордың улузын ўйдежип чыккай улус болор деп бодогылаган. Тоня эшпей токтой берди. Экиле-

зи брааткан керепти көрöt. Бурлап турган ыжы да көрүнбей, кереп түрген браатты.

Керептинг оды там ла там ырап турды.

Горизонтто оттор жап-јуп эдип, је учы-учында кереп көрүнбей, талай соок ло ээнзирей берди.

XVIII бажалык ИЙНЕЛЁРДИНГ ЗОНАЗЫНДА

Jараттаң ёйинең откүре ыраак јүзе бергендерин балдар жаны ла билди. Кандый да кунукчылду боло берди ошкош. Же андый да болзо, городтың ла порттың отторы горизонттон до јуук эмес немедий. Ыраактагы кырлар эмди кандый да кичинере бергендей билдирет. Ол кырлардан соок чык билдирет ошкош. Бу юйдө салкын да тыңып чыкты, айландыра караңгай да бўркелип келди.

Тоня кемечегин јарат јаар бурызырда ла, олор кеменинг бир кырына жапшына бердилер. Толку кемени арай ла антара сокпой салды. Кемеге суу кирип, балдар тургуза ла ўлўш боло бердилер.

— Же керек табылды, Дэлька. Қапщай эжели, анағ ёскё керек коомой. Же акыр сенинг эжетенинг анда турзын, мен бойым. Оның ордына сен кемедеги сууны колло ууштап, тўк. Онон ёскё экў чёнёрис ине — деп, Тоня түргендедет.

Тоняның айтканынча король иштене берди. Толкулар эмди базып брааткан слондый эмес болгон. А казыр ийт ошкош, ыркыранып, калаптанып, кажы ла юйдö јудуп ийерге турды. Толку дезе јараттан бери келип, олорды там ла там талай јаар тартат. Талайдын учынан чыгып келеткен айды уур кара булуттар јаба базып тургандый билдирет. Аайы-бажы јок кўдўрилип чыккан салкын балдардың кулагын, тумчук-оозын шыбай согуп турды. Кезик-кезик ёйлёрдö тыныш алышарга кайа бурыларга келижет.

Оның кийининде ургун јаш јаады. Жаны ла јалтырап чыгып клееткен айдынг жаркынына јаш узун ийнелер ошкош јалтырайт.

— Уу, бу ийнелер! Мерихъяндардың ийнелери — деп, коркыган король кыйгыра салды.

Капиталисттердинг ол бир космосто чачкан ийнелери эмди.

јааш болуп кубулала, олорго јаап турган, деп корольго билдирет. Ол ийнелерден оның эди-каны чек систажа берген.

— Эх, эмди күн качан да болбос! — деп, король кунукчылду айдынды.

— Неме дейзинг?! — салкынду јааш ортозынан Тоня кыйырат.

— Тағ атпас. Күн јок бolor. Јаантайын карануй бolor — деп, бар-јок ўниле каан удура кыйгырат.

— Төгүне ле неме таппа, Дэлька. Оның ордына сууны кемеден јазап чач.

Је бу тужунда сооқко тыркыражып турган корольдың суу эжер күчи јок болгон. Бир катап Джунгахордо сырангай јаш тужында тропический малярияга туттурып, Дэлихъяр арайдан ла калган эди. Ол ло оорузы эмди база ла катап тудуп келди ошкош. Мун ийнелер оны ончо јанынан кадап турганый билдирет. Ол — күнди, бўди, улустарды кадап турган ийнелер — ончозы мерихъяндардын.

Тоня јодилдеп, ыкчап, эжип ле јат, оноң ағып турган сууны јүзинен арчып салып, улам ла јарат јаар көрст. Је јарат ол ло бойы ыраак-ыраак јатты.

Оның эжер чагы чыга берген соондо, јараттан кандый да оттың јаркыны сууның ўстиле барды. Ол прожектордың оды тенгери брё чыгып, ойто сууга түжүп, олордың кемезининг бу ла јаныла отти. База ла кёрзö, ол оттың јаркыны чип-чике удура эмтири. Уруп турган јааш оттың јаркынына алтын эмиктердий билдирет. Удабай ла моторлу кеме таркырай берди. Катерлу пограничник-талайчылар олордың кемезин айланы соголо, јуук јанына тура түштилер. Катер олордың кемезин илмектү агашла қырынан кап тудуп, бойы јаар тартат. Бу бйдö Дэликъярдын тыртандап туратан кабактары база ла кыйыжа берди...

Катерден кандый да улустар калыгылап келип, олорды күчтүү колдор отторы јалтырап турган јер јаар бийик кёдүрип апардылар. Улустың эрмегин угарга кандый јакши болгон deer... Караптайды команда угулды:

— Смирно! Слердинг каан адыгардың алдында слерге ийилген «М-18» деген катер белен. Катердин командири капитан-лейтенант Моргунов.

Је король нени де угуп албас, јартап айтса, нени де онгодп албас болгон. Командирдин кичинек каютазында кандый да халатту кижи оның ўстине энгчайин қалган турган.

Бу ла ёйдö король бойының ўстүнде јалтырт эткен ийнени кörüp ийген.

— Керек јок! Меге ийне керек јок! — деп, король ак халатту кижини ийде салат.

Же онызы корольды орынга јаба басты.

Же бу ийне короны јок эмес беди. Ол јўк ле бир катап чым этире кадап ийди. Оның кийининде јакшы боло берген. Ол ийне корольдың санаазы эндөлөр алдында көргөн калганчы ийне болгон.

XIX бажалык

КОРОЛЬДЫҢ МЫНДА АРГАЗЫ ЈОК

Эртен тұра госпитальда аңылу-палатадагы корольғо түнде келген «Спартактың» начальниги Михаил Борисович Кравчуков ло Джунгахордың посолы јеткилеп келдилер.

Тегерик кызыл чырайлу госпитальдың тös врачи — Майя Лазаревна Белецкая Тоняны бойының айылында артыргызып алған эди. Эртен тұра Тоня корольғо кирергө база албаданды. Же оны коридордо сакып алзын дештилер. А Тоня дезе кече түнде пограничниктердин кыбында нени укканын корольғо тургуза ла айдарға турған. Тонгаор бойының төрөлине једип ле баарда, оны Джунгахордың жаңы башкарузы тудала, бlıtýрер эдип жарғылаган. Кече талайчылардан уккан бу солунды Тоня каанға айдарға албаданып турды.

Бу ёйдö кажы ла минут карамду ла жаан јеткерлү болгон.

Король жаткан палатага жаан ак халатту посол кирип ле келерде, онызы јуурканды бажына бўркенеле, стени дöйн кörüp жада берди. Ол бу кылғыла Дамбиалдың посолын кörör кўёни јок болгонын билдирип турған. Дэлихъяр Джунгахордо до јўрерде, ол Дамбиал деп таай тörögöni жаантайын ўредир-кеп, јўзўн-базын жаң-ээжини жастыра бўдўрип турған деп, кыртыштанып туратан, керек дезе, оны советский пионерлагерьге де ийбеске сананган эмей.

— О, слердинг король адыгар... — деп, посол эрмектенип ле јўрерде, король нени де укпasca, јуурканыла туй оронып, бажын жастыкка там ла кёмўп ийип, тым-тырс жада берди.

— Ақыраар, господин посол, меге сös беригер — деп, Михаил Борисович Кравчуков жара киришти.

Каан «Спартактын» јаанының ўнин танып ийеле, өндөйип келип, кайра бурылды. Оның жемирилип калган қабактарының алдында оору көстбрин начальник көрөлө, эмеш килей берди.

— Керек јок! Мен ого барбазым, мен слерге! — деп, оноғ ары сөс тө айтпай, ыйлап, Кравчуковтын ак халадының эдегинең ала койып, јапшынып турды.

— Михаил Борисович, слер Тонгаор керегинде ого айтса-гар — деп, палатаның эжигинен Тоняның тын шымырангана угулды.

— Чым! Бар мынан ары! Акыр, јараш кызычак, сениле эр-мек башка јерде болор — деп, Кравчуков кизирт этти.

Бу ёйдö Майя Лазаревна Тоняның бажын араай кайра ий-дип, эжикти шык этирип ийди.

Је Тоня озолодо кыйгырып ийген:

— Дэлик! Тонгаорды олор туткулап алган. Џлтүрерге јат... Уктын ба...

Майя Лазаревна ла Кравчуков тудардын кажы јанында, каан тұра јүгүрди. Ол јыланғаш, полго бијелеп, ыйлап, кийип алган кийимин јыртат. Ол түмбочканың ўстүндеги эмдерди посол јаар чачып, Тонгаорды јайымдабас болзо, төрбліме јанбазым деп јууланат. Ол ыйлап, тирсилдеде тебинип, эм эш ібезим деп мойножот. Бу мындың тал-табыштын ортозында Тоня туку байа кирип келеле, орынның јанында қабактарын јуурып алган турды.

Джунгахордогы советский посол Павел Андреевич Щедрин-цев бу ёйдö кирип келбеген болзо, та не болбогай. Бир ай мынан озо принци «Спартак» деп пионерлагерьде шак бу кижи утқыган ине.

Щедринцевтинг јымжак, табылу ла төп ўни ончолорын гы-мыдып ийди ошкош.

— Господин посол, мен слердин ичбойындагы керектери-терге кирижип турғаным јок, је бу керектинг аайына чыгарга, слер корольдын јаан адынан Джунгахордогы регент-генерал-га Дамбиял Сурахонко јетирү эдигер... Билереер бе, бастыра телекейдиг газеттери слердин ороон керегинде, албатызын түрмелеп, поэт Тонгаорды база катап кыйнаарга тuru деп би-чиғилейт. Іе мен слерге јоп сөс айдарга турғаным јок, је андый да болзо, андагы отурғыскан улусты түрмедин чыгарзын, амнистия берзин деп корольдын некелтезин анда билдиртер керек.

Баштап тарыйын Джунгахордын посолы чала јўспинбей,

бойының тишлие айдып, ойто орустап турганча, король чыдашпай, орынга јыгылып, чачкыланат, кыйгырат:

— Мен оны угар күүним јок! Ол эмди посол эмес. Мен оны посол этпэзим. Ол посол эмес, тьфу! — деп, король орынның жаңы jaар түкүрди.

— Господин посол, мениң мында керегим јок — деп, бистинг посол Джунгахордыйна јөптөгөн кептү айдат. — Мен болозом, бу суракты курчытпас керек. Оның ўстине король бойы ого јўспинбей ёрат, ого ўзбери мындый айалгада ол слерди де посол деп чотобоско туро. Уктаар ба, не деди?

— Мен оныла јөп эмес. — Ол удурлажат. — Эм тургуза ол кааның ширеезине отургалак. Анаида законго жарабас.

— Чын, слердин јўспинбес учурыгар бар. Је кандый да болзо, телекейлик эл-албатының ўнин база угар керек. Андый эмес пе, господин посол? Слер, сөс јоктонг, бойыгардың күүнигерле эдер учурыгар бар, је андый да болзо...

Бу ёйдо байадаң бери тымып калган король јуурканын араай ачып, бойының посолына тилин ле тумчугын көргүсти. Оның кийининде алаканын кулагының жаңына талбангдатты.

— Эй, тёнёш... — деп, король айдат. — Кет мынан.

— Олордың жаан жамызы король Советский Союзка келгени тегиндү артпаган эмтири деп көрдим. Слер оны јакшынак ўредип салган эмтиригер а? — деп, посол коронын төгүп турды.

— Олор бир де эмес! — деп, бу тушта король јуурканын туура мергедеди, — јок, олор эмес! А мен бойым... тук алдында ўренип алгам. Ол бир Голливудтан мисс Лора Харт... люкс-бомба. Ол агам король тушта Джунгахордо танцалар танцевать эдип турдаачы... Је бир агамга качарга санангачы... Је бот агам оны чыгара сүрерде, ол эжиктен чыгып жада, тилин көргүзип, оозы-мурдын јуурандаткан јок по? Оның кийининде алаканын кулагының жаңына «сен једикпес» деп талбангдаткан јок беди. Акту пионерский сөзим айдадым!.. Уу, король сөзим...

Бу ёйдо күнбадыш ороондордың редакцияларынаң самолетло учуп келген журналисттер эжикке шаалгылат келдилер.

Джунгахордың посолы бүдүжи ўрелип калган, тышкary сенекке чыгып, корольдың јакылтазыла жери jaар телеграмма ийил жатканын көргүсти. Ол телеграммада король Тонгаорды тургуза ла жайымдазын деп некеген эмтири.

Тоняны божотпогончо эм де, курсак та жибей турган корольго Тоняны учы-учында божодорго келишти.

Тоня ак халатту, ого сүрекей ярап турган ак арчуулду болгон. Каан тың јаактап, кородоп турала, эмди чек чинеэзи чыга бертир. Ол бойы да бойына килейт өшкөш, чалкайто јадыры. Ол Тоня јаар кунукчылду көрөрдö, Тоняныг ичи-бууры чек коскорылып турат. Канча јылдарга госпитальда иштеп келген няня да корольго курсак экелеле, ого килегендү көрүп, айдат:

— Капитализм кичинек те балдарла нени эдип јат эмеш. Мыны көрүп, бистин улус олорго канайып болушпайт эмеш...

Тоня корольды калбакла азырап баштады. Ол бойы да ажанып ийгедий болгон, је Тоня оны калбакла азыраганы амтанду ине. Мындый макалу керекти ол не јаратпайтан. Карын орыырда, оның мынайда ажанар бастыра учуры бар ине. Бүсүйдө коркушту Славка Несметнов то унчукпас эди.

— Сен бүгүн сүрекей јарашиб эмтииринг. Јарашиб та, јапсу да. Сеге бу мынайда сүреен эптү. Сен чек ле Бабашура ошкожынг. Доктор болуп алзан, Джунгахоргө келеринг, чын ба? Јарашиб,jakshы больницаларда ончо улусты эмдеер эдинг. Бис анда јарашиб больницалар тударыс.

— Онызын кийининде көргөй... Сен јалан дöйн кöп куучынданба, база ла температуранг кöдүрилер. — Тоня кату айдат.

Энгиргери телеграфла генерал Сурахонгтон Тонгаор олордын болужынаң мойнот салган деп, каруу келди.

«Слердинг байлу каан адыгар! — Тонгаор бу сөстөрин бастыра улуска ла јиит корольго јетирзин деп сураган эмтирир. — Мен слерденг јүрүмим сурабадым. Јүрүмди меге јаңыс закон буралтып берер аргалу. Ол законды дезе јаңыс ла албаты тургузар учурлу. Мен бу ёйгө јетире бир де буру этпегем, оның учун мен кемнинг де быйаны ажыра болзо, јайым алар күүним јок. Керек дезе, мени юлмунг де айрыган болзын. Ол керекти јаңыс ла албаты билер. Мен јаңыс ла албатының јаңын тоойдым, албатының законы учун мен юлгөнчө барарым, је албатыны јаба баскан јантага мен качан да удура...»

Джунгахордогы генерал эмеш сүмөленген болгодай. Корольго суралта этсенг, ол сени јайымдаар деп ол Тонгаорго јетирген ошкөш.

Эмди Тонгаор түрмеде отурганын сананып, јиит король ойто ло ачынып ыйлайт. Ол эмди түрмени ле бастыра јер-төлекейди курчап турган мерихъяндардын божоткон болот ийнелерин сананат.

Түрмедеги поэт-коммунист Тонгаордын каруузының јар-



тын билбей, поэтке ачынып турган корольго посол Щедринцев жартап турган. Түрмеде мунгдар тоолу улус отурган ине, онын учун жайымга божотсын деген суралта бичикке поэт колын салбаган. Тонгаор онон албатының ачык жарғызын иекеп турган. Эртеледе оны ла некеер керек болгон... Король ыйлап-ыйлап арыла, эмди чинеези чыгып уйуктап калды.

А эгиргери түште акара-баш јоктоң, керек дезе дежурный сестраның да сөзин укпай, главный врачтан блаап, палатага Тоня кийдире јүгүрип келди. Ол радиодон жаңыла ла нени уканын куучындады. Джунгахордың бастыра адбатызы Тонгаордың жайымы учун эмтири. Мунгдар тоолу албатылар түрменинг эжигине барган. Генерал Сурахонг албаты ортодо жаан түймеең чыкпазын деп, Тонгаорды өлтүрбес эделе, корольдың амнистиязын жарлаган эмтири. Жүстер тоолу улус эмди жайымда.

Тонгаорды чыгарала, алдында ороонноң божотпой түрган би-
лезиле кожо Джунгахордон ийгилеп ийген.

— Ой, Дэлька, Дэлька! — деп, Тоня палатаның ичинде
айланыжып турды.

А каан дезе јуурканы чачып ийеле, орынның ўстине того-
лонып, секирип турды. Экү ўн алыжып: «Слондор — ончозына!
Орого кемди де сукпас! Мерихъяндардың јыды да јок бол-
зын!» — деп кыйгырыжат.

Бу ёйдо Майя Лазаревна келеле, буттарыла тирсилдедип,
слорды адылды:

— Мында кандый-мындың цирк табылган! Слер јүүлип
турганаар ба?! А слер улу атту король кижи, анайтпаган бол-
зоор. Керек болзо, бойоордың Джунгахордогы ѡргөбүрдө
анайда кылышыгар. Бойыгардың ширеегерде канайда секире-
тен эдигер — бойоордо, је эм тургуза слер менинг кижи эмдеер
јеримде, врачтың сөзин угар керек. А корольдың кылыш-јаны-
ла мында јарабас туру. Эмди ле араайыгар! Законды-эшти
билер керек. Уккур болыгар!

— Слер јастыра айдып јадыгар. «Путти хатоу!» («Белен
болыгар!») — деп айдар керек. Эмезе: «Взигада хатоу!»
(«Jaантайын белен!») — деп айдыгар.

Је кандый да болзо, ого врачтың сөзин угарга келишти.
Ол эмди орынга јада берди,

* * *

Эртөнгизинде төс врачтың кабинедине посол Щедринцев-
тин, «Спартактың» начальникинин ле Майя Лазаревнаның
көзине король келгилеген журналисттерле бир кичинек пресс-
конференция ёткүрди.

Је ол керегинде бир-бир журналист бойы айтса, јакшы
болов эди. Қүнбадыштағ келген бир журналист бойының га-
зединде мынайда бичиген: «Король Дэлихъяр талайда јүре-
ле, јаашка одүп эмеш тымулаган да болзо, је бойы башчы ке-
берин јылыйтай, јакшы ёскён, тасқадылган кижи болгонын
көргүсти. Пресс-конференцияны король орус тилле бткүрген,
ненинг учун дезе, ол английский тилди тың ундып салган деп
јартады. Ого ўзеери оның айткан сөзин ого мында канча ки-
рези болужын јетирген улус ондозын деп күүнзеген. База
бир неме: ай, күн, слон јуралган каанның темдегинин јанында
кандый да ўйттү ташты тегин буучакка ёткүрип салган кал-
баңдан јүргени көрүнди. Ол не деп сураарда, король оны

Күштың кудайы деп јартаган. Ол Қара талайдың јарадында јаткан улустардың «ырысқа» деген белгези эмтири. Мынаң көрғөндө, король Советский Союзка келерде, оны јаңыс та коммунистический салтар алындырган эмес, је кудай јанынан секталардың салтарына база учураган ошкош.

Келер ёйдö ороонды канайда башкаары керегинде јартап тура, ол: «Таайым ла ѡјп берзе» — деп айткан. Байла, бу ёйдö ол таайым деп эмдиги јаңын бажынданы принц-регентти — генерал Дамбиял Сурахонгты айткан болор. Король эр кемине јетпегенче, јаңды ол тудар ине.

— Эмдиги башкаруның башчызыла принц-регентле слердинг керектеригер кандый? — деп сураганыс.

Ол сүрекей кыска каруу берген.

— Ол менинг таайым.

Сурак: Слер экүнинг ортодо качан бир ёён-бёкён болды ба?

Король: Качан Айдың күнин байрамдап турарыста, мен ракета јелимдеп турала, оның јаңы мундирине билбес јанынаң тögүп ийген эдим. Мени ёнотийин эткен деп, ол бодогон.

Бу керекти оног ары ол јартабады.

— Анаң арыгызын кийининде айдарым, таайым ла энын мерихъяндарына једишкен тужунда («једишкен тужунда» деген сости ондоорго күч болгон. Айса болзо, эмдиги башкаруның јаанына келер ёйдö корольдың пенсиязы једишкен тужы айдалган).

— Удабас бойыгардың ширеегерге отурзагар, кандый эзжиле башкарышыгар? — деп, база сурак болгон.

— Слондор — ончозына! Орого кемди де салбас! Мерихъяндардың јыды да јок болзың! — деп каруу угулган.

Каан мынайда айдала, Советский Союзтың Джунгахордоғы посолын Щедринцевти ширтей берген.

Каан кижи мынанг ары ўренерге, билгириң теренжидерге турган ба, јок, по деген суракка, ол каруузын јандырган:

— Каанга да ўредү калас болбос. Анайда Юра-вожатый айткан (та кандый вожатый? Айса башчы дегени бе? Та кемди ол бу ёйдö сананган — јарты јок).

— Сүүген керегеер не болор? — деп, бистинг корреспондентис база сурак берген.

— Тумчукка таштар јылтырадары — деп, каруу угулды. (Ол анайып айтканын јаңыс ла Қара талайдың јарадында јаткан улустар ондоор).

Советский пионерлагерьде «Спартакта» король амыраар ѿйн кандың өткүрген деп суракка, олjakшы деп, оны бастыра улус сүреен кару уткыган деп, бастыразын жартап берди.

— Бу сыйгы жетире кандың бир пропаганда өткүрилди бе? Бойлорының жаңы жаар тартарга кандың бир сүмө болды ба? — деп, бис корольдон сураганыс.

— Эйе! Откеси, откөн! Орын-төжөк жазаарына ла жарап таштар жуурына. (Таштар дегени, байла, коммунисттердин туку алдындагы агитационный лозунги «Таш — ол пролетариаттың жуу-јепсели» дегени).

— Айдарда, Слерди, жаңы король јамыгар, түнгей ле агитировать эткен эмтирия?

— Жок! Мен олорды бойым агити-ти-ровать эткем. (Бу сөстөрди жиит король анайда айдып жат.) Слондор учун агити-ти-ровать эткем.

— Джунгахорго жаңып келзем, Айдын ла Күннинг орденниле «Спартактын» начальникин ле вожатыйды кайралдаарым, оноң Кара талайда жотконду күнде оның тынын корып алган пионерка Туосыяны (Антониданы) «Кара-Куланың жүргеги» деп орденле кайралдаарым — деп, король темдектеген.

Оның кийининде корольго база бир сурак бердилер: ол бойының сананып алган бу шүүлтөлөрин Джунгахордын жаңы болгон принц-регентле јэптөжөр бө, жок по? Бу сурактын кийининде король мен бир жерге барып келетем дейле, туалеттый комната жаар врача кожно жүре берди. Мының кийининде госпитальдын врачи чыгып келеле, пресс-конференция болжон калган деп жарлады.

* * *

Эх, кару најылар, бу ончозы чын ла жаңыс чёрчёк болгон болзо кайдар... Мей куучының учын сүүнчилү леjakшы эдип, кажы ла бичиген строгымнан мөт-сыра ағызып, эриндерге де бир кичинек тийгизип салар эдим. Же канайдар, жүрүмде эм тургуга ончозы сүүнчилү леjakшы божобой жат ине.

Оның кийининде эртөнгизинде канайда корольго машина келгенин, посол Щедринцев ле Джунгахордон алдында посол болгон байагы кижи Дэлихъярды аэродром жаар канайда апарганын айдып та оноң не болзын...

Не болгонын ончозын тоолоор күүним жок. Жартап айтса, кунукчалду неме айдар күүним жок. А Тоня ла король экү канайда айрылышканы керегинде бичизем, менинг строкаларым-

наң мөт-сыраның ордына јаш агар эмей. Јок, мениң айдарға турғаным сырангай да ол эмес эмей... Балдар амыраар срого божоп, ол күн јангылаарга белетенгилеп ле аларда, кейде мотордың табыжы олорды палаткалардан, дачалардан чыгарып жүргүртти. Балдар көрүп турғажын, јаан самолет лагерьдин ўстиле айланып келеле, канаттарыла јантыс этирип, јайкап иген. Ол король калганчы эзенин нөкөрлөрине айдала, көк айаска көрүнбей калганы болгон.

Је бу ойдё јаан дачаның ээнзиреп калган бир комнатазының толугында бойының таңып салган жүктүгине жүзин жаңырып, кенерте јаандай берген бир кызычак ыйлап турған. Ол кызычакты Джунгахордың королинең ѡскө бу ойгө жетире Тося деп кем де адабаган болгон.

ХХ бажалық

БЕЛЕН БОЛЫГАР, СЛЕРДИН ЖААН ЖАМЫГАР!

Джунгахордың принци Сурамбук, јартап айтса, бу бйёрдö ширееге отуарда Дэлихъяр Бежинчи деп адалган король көрөгиндө айтканым бу ла болор.

Кем јок, јаан улус мыны чörчök тö дегей ле. Кем јок, Тоня Пашухина бу јуукта корольдоң оның сүрин јураган маркалу письмо до албаган болгой. Король (бойының письмозында бичиген) эртен-энгир тёжёгин јаңыс ла ол бойы јуйтан эмтири. Оның кийининде бастыра министрлерди ле ѡргёөнинг ишчилерин эртен тұра линейкага турғузатан эмтири. Каан мынайда линейкага турғузала «Путти хатоу!» — деп сөстөрлө уткыганда, ѡргёөнинг ишчилери ого каруу эдиپ: «Взигада хатоу!» — деп айдатан эмтири. Бу сөстөрдин учуры мындағы министрлерге ле ѡргёöдöги улуска јарт эмес те болзо је Тося ол керегинде јакшы билер деп король бичиген эмтири.

Король тёжиндеги Айлу, Күндү, Слонду амуледине коштой Күштың кудайы деген ташты база татынатан эмтири. А байрамду күндерде кызыл галстукты эдинип јат. Регент болуп турған таайы оның учун ого тың чугулданған да болзо, је король бойындыыла эткен.

Јаан ѡргёö Джайгаданта ўч жүс төртөн кыпта бир де нöкөр јогына каанга база құнукчыл эмтири. Бойының кабактарыла ойнайтонын ол анаг артык ўренип алған, керек дезе,

Сүрөй башкаар міністрлерді де сітеге акча согуп ойной-
тон ойынга ўрәдип салған. А бойының жаткан јерин бастыра-
советский космонавттардың фотолорыла кееркедип салған.

Бу письмозынаң көргөндө, король Дэлихъярга эм тургуда
ўскö реформа откүрерге келишпегени жарт. Мен дe öйи жетке-
лекте озолодо база ѡскö кандай бир солун неме айдар аргам
жок. Бир ле эмеш сакып алыгар. Сакырыга узак та артпаган
болов деп, мен бодоп жадым: жер-телекей күннен күнгө кубу-
лышп жат. Ар-бүткеннинг жажыдын кижи шингдеп, жаңыдаң жар-
тап, ачып жат. Күннен күнгө кижи кижини ондоп, албаты ал-
батыла танышып, жуук жүректерди грандар эки башка айры-
бай жат.

Ай ла Күннинг орооны — изү Джунгахордың чын ады кан-
дай болгоны керегинде мен слерге бир эптү öй келишсе, ай-
дыш берерим. Мен ол жерди картадаң көргүзип берерим, ке-
рек болзо, ол корольдың чын адын да адап берерим. Айса
болзо, слер оның учун географиядан ба, историядан ба база
бир беш алар болороор бо?

Ончозы жакши болор! Пионерлер ле король школьный тет-
радька Карапталайдың жаказындагы лагерьде түнде тургускан
закондор до, айса болзо, чыгар. Жаңыс ла король Дэлихъяр-
дың санаа-укаазы кирер эмес, же онойдо ок Джунгахордың
албатызы жаңы ийде-күч, санаа-укаа алышып, бойлорының жү-
рүмин, салымын бойлорының күүниле төзбөр.

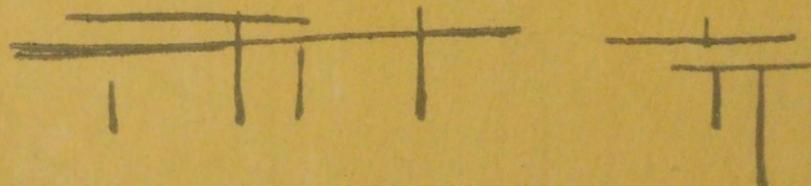
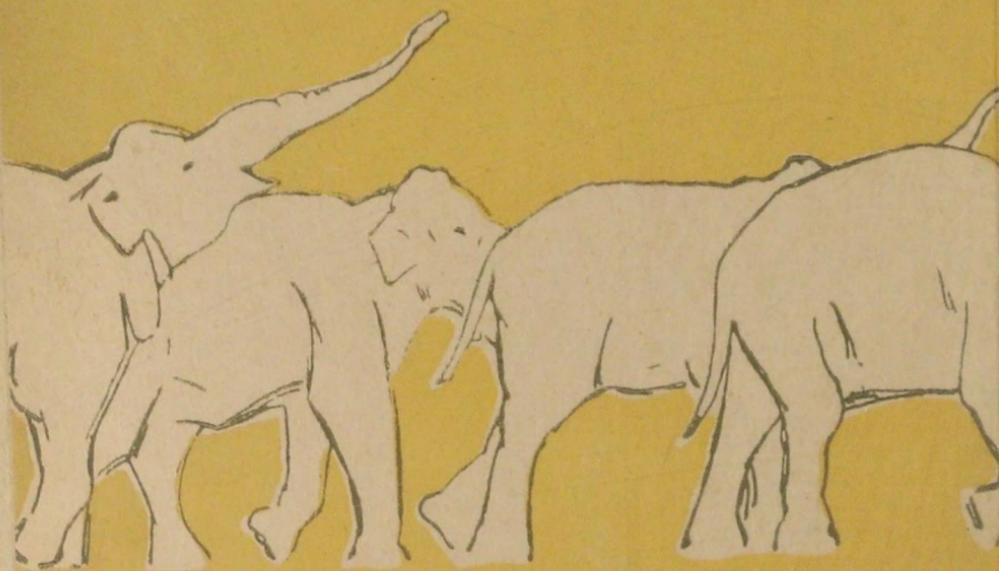
Бот шак ол öйдö, Слердинг жаан жамыгар, бөлен болыгар!

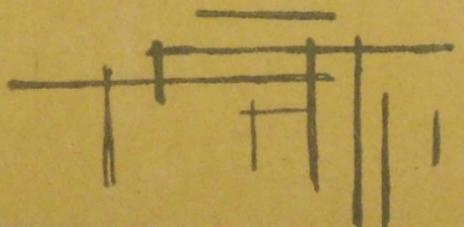
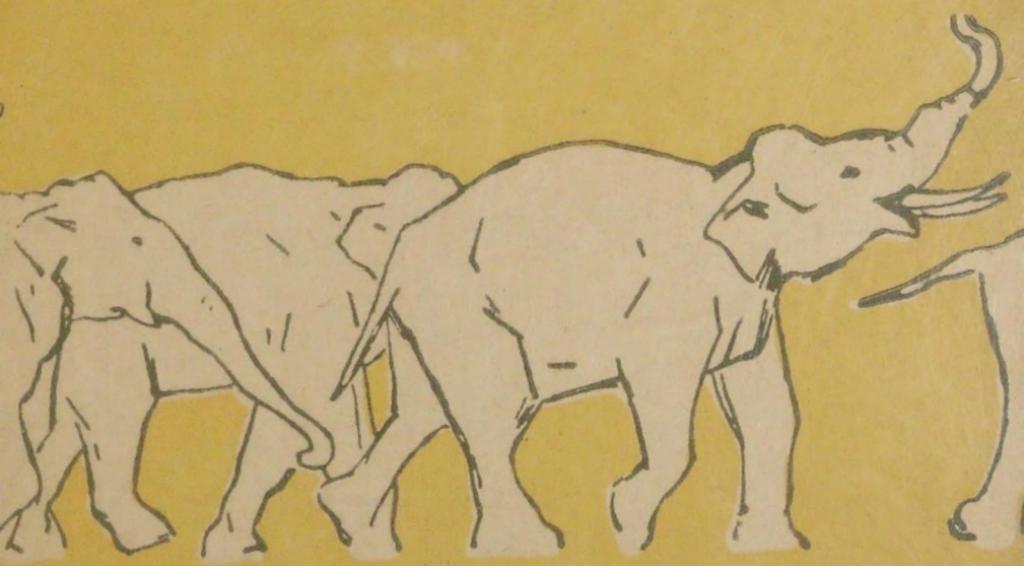
Ноябрь 1962 — июль 1964



БАЖАЛЫКТАР

Джунгахордың принци	3
Коркушту јажытту	5
Учуры јаан јетирү	6
Экүзи алдында пионер болгон, ўчинчизи дезе кийининде король болор	14
Маанылар, гербтер, слондор	20
Принцтинг көлöttкөзине басканы	26
Кийик ле кем де эмес	31
Карангуй толуктаг	39
Бежинчизининг јүргеги	48
Мыны ўндыба, уулым	57
Принцтинг трудкүни	61
Ыраактагы јотконның толқулары	66
Јаан јөптөжүнинг түни	74
Корольдың баштапкы күни	79
Айдың јаркыны көрүнбей калды	83
Телекейлик айалга керегинде лекция	89
Горизонттогы мааны	92
Ийнелердин зоназында	96
Корольдың мында аргазы јок	98
Белен болыгар, слердинг јаан јамыгар	106





Баазы 26 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК · 1970